

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Погонченкова Олена Юріївна

УДК 165.0:8:167/168“652”(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
РЕЦЕПЦІЯ АНТИЧНОСТІ В ГУМАНІТАРНОМУ ЗНАННІ
(ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Спеціальність: 09.00.02 – діалектика і методологія пізнання

Подається на здобуття наукового ступеня кандидату філософських наук

_____ О.Ю. Погонченкова

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Науковий керівник:

ПЕТРИКІВСЬКА Олена Сергіївна,
кандидат філософських наук, доцент.

Одеса – 2018

АНОТАЦІЯ

Погонченкова О.Ю. Рецепція античності в сучасному гуманітарному знанні (філософсько-методологічний аспект). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.02 – діалектика і методологія пізнання – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова МОН України, Одеса, 2018.

Дисертаційне дослідження розкриває методологічний аспект рецепції в гуманітарному знанні через постнекласичний ракурс науки про античність. Підґрунтям цього розкриття стають, по-перше, проблеми антикознавства як сучасної синтетичної галузі знання, що їх формулюємо через взаємодії між історичним, філологічним та філософським антикознавством. Лінії розриву антикознавства пролягають по проблемі читання та інтерпретації текстів, проте також стосуються проблеми жорсткої спеціалізації та послаблення значення антикознавчих дисциплін у загальногуманітарній перспективі. Філософське антикознавство залишається мета-рівнем методологічної критики й пошуку ефективних рішень. По-друге, проведено осмислення термінологічних і поняттєвих значень «рецепції» в побутовому, науковому, гуманітарному знанні, у літературознавстві та антикознавстві. Якщо в англійській та німецькій гуманітарна «рецепція» визначається на основі методологічних винаходів рецептивної естетики, в українській маємо поняттєву неузгодженість та ситуативність вживання. Усі можливі варіанти гуманітарного вживання рецепції мають бути поєднані в єдиному концептуально-інструментальному осмисленні. По-третє, акцентовані тенденції розвитку гуманітарного знання в некласичній та постнекласичній перспективах, впливу модерністської критики та дегуманізації на знання про античність, а також герменевтичне переосмислення традиції та методології, можливі на його основі.

Поглиблення дослідження здійснене шляхом утворення теоретичного конструкту «античний проект». «Проект» було створено в XVIII-XIX ст. згідно з

установками нового, наукового, етапу вивчення античності. Для встановлення основних характеристик «проекту» досліджено генеалогію антикознавства та його базових частин – історичної й філологічної – у чотирьох європейських моделях: німецькій, російській, французькій та британській, а також досліджено трансформацію антикознавства в єдине глобальне формування на історико-культурному тлі ХХ ст. Серед основних характеристик слід визначити, по-перше, класичність і взірцевість, за допомогою яких вибудовувалася ієрархія антикознавства, першою чергою, завдяки діяльності Й. Вінкельмана. Невідчужуваність «класичності» від знання про античність проаналізовано окремо на базі досліджень провідних британських та українських спеціалістів. Бурхливий розвиток антикознавства було спровоковано внутрішньою конфліктністю класичної філологічної та прогресивної історичної його частин. Основними позанауковими характеристиками антикознавства є ностальгійність як відповідь на невідчужувану кризовість науки про «золоту добу» людства, а також несвоєчасність дослідника-антикознавця, його відчуженість від себе самого, що її Ф. Ніцше використовує як філософську потенцію.

«Античний проект» є цілісним утворенням класичної парадигми, тож рецепція як постнекласичний інструмент в його межах неможлива. Проте бачимо занепад «проекту» за новітніх часів – його позанаукові частини припиняють виступати самостійно, але їхні інтенції продовжують функціонувати в науковій складовій. Для ретельного опрацювання «античного проекту» в сучасній перспективі було застосовано постнекласичні філософські методи. Першою чергою, проблематична поляризація теперішнього антикознавства розгорнута у перспективі контраверсії аналітичного і континентального чи аналітичного і герменевтичного, побудованій на основі теоретичних праць С. Крічлі й М. Шаулаускаса. Обидва дослідники вбачають синтетичною фігурою І. Канта – саме він сформулював дві мети подальшого філософування – аналітику істини та онтологію сучасності. У ХХ ст. означені напрямки віддалилися один від одного настільки, що початкова контраверсія філософського питання розповсюдилася геть на всі рівні науки та культури. М. Шаулаускас вбачає шлях до її розв'язання в

конструюванні континентальної філософської мета-науки – на противагу аналітичній інтегральності, вона буде спроможною синтезувати мета-рівень із урахуванням гуманітарного знання та, відтак, антикознавства як його проблемної царини. У термінах контраверсії розглянуто «казус» пізньорадянського (та пострадянського) антикознавства – «культурологічну» школу антикознавства (О. Лосєв, С. Аверінцев, О. Михайлов) досліджено в якості пізньорадянського повернення до «античного проекту» в рамках «політики збереження», що постає філологічною відповіддю на радянську «політику знищення» (Н. Брагінська), а також проаналізовано сучасну аналітичну критику «культурологічної школи» з боку практиків проблемного підходу до вивчення античної філософії. Таке своєрідне case study дозволило перевірити дієздатність вживання теоретичного конструкту «античний проект» у методологічному аналізі антикознавчих підходів.

Акцентовано зв'язок антикознавчого та гуманітарного знання як двох царин, що, попри частковий збіг і підпорядкованість, у деяких власних галузях залишаються цілком окремими сферами знання. У розмислах про «два народження» (Г.У. Гумбрехт) гуманітарного знання – на зламі XVIII-XIX ст., коли з'явилися перші дослідження в цій галузі та наприкінці XIX ст., коли у працях В. Дільтея воно вперше було названо – антикознавство подекуди виступає частиною гуманітарних наук, проте частково уникає інституційного оформлення в гуманітарному знанні. З цим первинним процесом пов'язані як глибока сучасна криза антикознавчих засад, так і спроби відновлення системи гуманітарного знання, починаючи з його освітньої складової. Розв'язання загальногуманітарних проблем залежить від осмислення й розробки постнекласичної парадигми науки і, зокрема, поглиблення рефлексії междисциплінарних процесів.

Доведено, що існуюча модель постнекласичного знання фактично елімінує антикознавство із власної сфери дії. Згідно до концепції «теплого» і «холодного» гуманітарного знання (О. Афанасьєв), ті його «холодні» зони, що наближаються до точного знання, слід називати саме гуманітарними науками, водночас його «теплі» зони, що охоплюють мінливіші та складніші процеси, належать до гуманітаристики. Гуманітарне знання в постнекласичній перспективі групується

навколо «холодних» областей, при тому його «теплі» області часто залишаються непрочитаними – у означеній ситуації «античний проект» зберігає периферійний вплив на гуманітарні науки. Вагомою силою постнекласичної гуманітаристики наприкінці ХХ ст. стає постколоніальний дискурс, який пропонує нові способи перевірки «античного проекту» – таким чином виявляємо в його фундаменті сліди європоцентризму, елітарності, імперіалізму й т. ін. Для відповіді на всі ці виклики маємо включити антикознавство до постнекласичної парадигми за допомогою нових інструментів і способів аналізу.

Постнекласичне опрацювання «античного проекту» потребує значного поглиблення. Воно забезпечено, по-перше, у новому антикознавстві постмодерного типу – британо-американських студіях із класичної рецепції (Classical Reception Studies). Головним інструментом пізнання античності, що забезпечує урахування багатьох можливостей її прочитання, тут постає рецепція. Провідні теоретики студій не погоджуються в єдиному означенні рецепції, базуючись на розрізненнях, вони пропонують три моделі розвитку напряму: консервативну (Ч. Мартиндейл), демократичну (Л. Хардвик), культуроцентричну (С. Голдхіл). В результаті внутрішніх непорозумінь потенційно вагомий напрямок розпадається на окремі польові дослідження типу case studies. Для їх вирішення використані елементи найтоншого постнекласичного аналізу, зокрема, визначення дії концепту рецепції через його співвіднесення з іншими елементами його «термінологічного гнізда» (Л. Багата). Завдяки співвіднесенню з поняттями традиції, впливу, запозичення, спадкоємності, а також ретельному аналізу сфер його вжитку в гуманітарному знанні зроблено висновок про рецепцію як осмислену інструментально «процедуру збирання» (А. Худенко). Ця чутка методологічна техніка єдина спроможна схоплювати швидкоплинні коливання, що полягають у фундаменті великих змін. Зростання й закріплення рецептивних тенденцій відбувається через нові форми осмислення традиції в її складності й багатошаровості. Отже важливою для повноцінного оформлення рецепції в якості постнекласичної методологічної техніки є обробка різноманітних історичних реконструкцій, за допомогою яких відбувається не тільки розширення меж і

розстановка нових інструментальних і смислових акцентів у гуманітарному знанні, але й методологічне самозбагачення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Статті у наукових виданнях України:

1. Погонченкова Е. Богословие и религиозная философия П.А. Флоренского: столкновение мировоззренческих позиций. Релігія та соціум: міжнародний часопис. 2013. Вип. 1 (9). С. 111-118.
2. Погонченкова Е.Ю. Традиции философского антиковедения в Одессе: Профессор Императорского Новороссийского университета А.П. Казанский. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія. 2014. Вип. 7. С. 88-91.
3. Погонченкова О. Рецепція: поняття, явище, проблема. Людинознавчі студії. Філософія. 2014. Вип. 30. С. 204-217.
4. Погонченкова Е. Проблема философского антиковедения в контексте гуманитарного знания. Докса. 2016. Вип. 2(26). С. 114-122.
5. Погонченкова Е.Ю. Контroversия аналитического–континентального: пути преодоления. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія. 2016. Вип. 12. С. 82-86.

Статті, опубліковані за кордоном та у наукових виданнях України, які включені до міжнародних баз:

6. Погонченкова О. Античність «Срібної доби»: палінгенесія або ентелехія? Evropský filozofický a historický diskurz. 2015. Svazek 1. С. 14-20.
7. Погонченкова О. Reception studies – нове антикознавство? Роздуми над збіркою Greek and Roman Classics in the British Struggle for Social Reform.

Sententiae: наукові праці Спільки дослідників модерної філософії(Паскалівського товариства). 2017. Вип. XXXVI, ч. 2. С. 133-145.

Інші публікації за темою дисертаційного дослідження:

8. Погонченкова Е. Роль античности в творчестве А.И. Уёмова. Уёмовские чтения I-IV (2013 – 2016): материалы Научных чтений памяти Авенира Уёмова. 2016. С.49-52.
9. Погонченкова О. Апофатика традиції. Історія філософії як історія філософських традицій: матеріали доповідей учасників історико-філософських читань пам'яті Марата Вернікова. 2018. С. 121-125.

ABSTRACT

Pohonchenkova O. Classical reception in modern humanities (philosophical and methodological analysis). – Manuscript.

The thesis for obtaining the scientific degree of PhD (associate professor of Philosophy), specialty 09.00.02 – Dialectics and Methodology of Cognition. – Odessa I.I. Mechnikov National University, 2018.

The main purpose of the thesis is the revealing of the methodological aspect of reception in humanities with the help of postnonclassical problematization of Classics. The basis of such revealing consists of the problematics of Classics as a modern synthetic area of knowledge which we formulate by study of interrelations between historical, philological and philosophical parts of Classics. The author finds fracture zones of Classics in the problem of reading and interpretation of classical texts, in the problem of rigid specialization and demeaning of importance of Classics in modern humanities perspective. Philosophical Classics make the meta-level of methodological critique and search for the effective solutions. The thesis also offers a comprehension of reception as a term and a notion in common and scientific knowledge and, particularly, in humanities,

literal theory and Classics. While in English and German languages the definition of humanities' reception is usually based on Rezeptionsästhetik methodological use, in Ukrainian there is a notional incoordination alongside with the situational use of the term. All potential variations of reception term use should be unified in one whole conceptual and instrumental comprehension. There are also new accents put in humanities' evolution tendencies in nonclassical and postnonclassical perspectives, the impact of modernist critique and dehumanization on Classics and hermeneutical reconceptualization of tradition.

The research is deepened by the use of the theoretical construct of the classical project. The project was created in XVIII-XIX in response to the new scientific stage in classical research. The thesis focuses on genealogy of Classics and their philological and historical structural elements in order to ascertain basic characteristics of the project in four European models of XIX century's Classics: German, Russian, French, English, and also studies the transformations of the Classics into one global knowledge formation within the XX century cultural background. Among its basic characteristics the author indicates classicality and paradigmality, which helped to build the hierarchy of the Classics in the works of J. Winkelmann. Inalienability of classical component from Classics is analyzed on the basis of the works of Ukrainian and English leading specialists. The inner conflict of classical philological and progressive historical parts caused impetuous development of Classics in the XIX century. The main non-scientific characteristics are nostalgia in response to Classics' inseparable crisis as the study of the golden age of humanity, and untimelessness of the Classical scholar, his or her alienation from self, which becomes the main factor for F. Nietzsche's philosophical inquiry.

Being a holistic formation of the classical paradigm, The Classical project cannot contain reception as a postnonclassical methodological instrument. In contemporary times, however, the project is in decay: with its non-scientific parts ceasing to be substantial, traces of their intentions can be discovered in the scientific part, which is Classics themselves. The author applied methods of postnonclassical philosophy in order to thoroughly process the functioning of the Classical project in modern perspective. Foremost, problematical polarization of modern Classics has been put into perspective of

the philosophical controversy of analytical and continental or analytical and hermeneutical, based on theoretical works by S. Critchley and M.P. Šaulaskas. Both of them consider I. Kant as a synthetic figure, it was him who posed two purposes of philosophical work, which then divided into analytics of truth and ontology of contemporaneity. In XX century these philosophical streams have grown so far apart, that aforementioned controversy became active on all the levels of science and culture. M.P. Šaulaskas finds a way of ending the controversy in constructing a philosophical meta-science of continental type. In opposition to analytical integrity it would be able to synthesize its meta-level considering humanities knowledge with Classics as its problematic part. The thesis proposes to research the case of the late soviet Classics school named culturological (A. Losev, S. Averintsev, A. Michaylov) in terms of the controversy. It has been studied as a way of returning to the project as a part of conservation policy and opposed to soviet annihilation policy (N. Braginskaya). There is also an analysis of the contemporary critique of the culturological Classic in works of the practitioners of problem approach to the study of Classical philosophy. A case study of this type lets us verify the feasibility of the Classical project theoretical construct in methodological analysis of Classics' approaches.

The research emphasizes a bound between Classics and humanities as two fields of knowledge, some parts of which are totally isolated from each other in spite of partial congruence and wholeness. In speculations on two births of humanities (H.U. Gumbrecht): the first one in the end of XVIII century with the emergence of the first researches in this field, and the second one in the end of XIX century with the naming of this knowledge formation in the works of W. Dilthey, the Classics is sometimes considered as the part of humanities, although it partially avoids the institutional legalization in humanities. This primary process is as strongly connected to the deep contemporary crisis of the Classics' grounds as it is to the attempts of reinvention of the system of humanities beginning with its educational part. The comprehension and elaboration of postnonclassical scientific paradigm and deepening of the reflection on interdiscilnarity process have a great impact on the solutions for humanities problems.

The existing model of postnonclassical knowledge eliminates Classics from its scope. According to the concept of warm and cold types of humanities (O. Afanasyev), its cold components closely approach exact sciences while its warm parts deal with variable and complex processes. Humanities in postnonclassical perspective are grouped around the cold areas, often leaving the warm areas unread. In such a situation The Classical project keeps its peripheral influence on humanities. At the end of XX century postcolonial discourse becomes a major power in postnonclassical humanities. It presents new ways of examining the project, discovering in its grounds traces of eurocentrism, elitism, imperialism, etc. In order to find answers to all the postnonclassical questions to the project, it has to be put into postnonclassical paradigm with the help of new methodological instruments and types of analysis.

Postnonclassical elaboration of the project needs certain deepening, which is represented by Classical Reception Studies in their building of Classics of a postnonclassical type. Reception is the main instrument in this version of Classics. Main theorists of the studies cannot come to the agreement on the definite reception meaning. They offer three ways of development of the school based on the differences of their theories: conservative way (C. Martindale), democratic way (L. Hardwick), culture-centric way (S. Goldhill). As a result of the inner disagreement this potentially productive school falls apart and becomes unsynthesized mass of particular case studies. The thesis applies the newest elements of a thin postnonclassical analysis such as the definition of reception concept by bringing it to correlation with other elements of its terminological nest (L. Bogataya). As a result of correlation with the concepts of tradition, influence, loan, heritage, and the thorough analysis of its use in humanitarian knowledge the thesis makes a conclusion on reception as an instrumentally procedure of collecting (A. Khudenko). This responsive methodological technique is able to catch tiny fluctuations in the grounds of greater changes. Receptive tendencies grow and strengthen through new forms of the exploration of tradition as a complicated and multilayered object. Therefore, elaboration of diverse historical constructions and reconstructions is essential for the wholesome legalization of reception as a postnonclassical methodological technique. This

type of research not only widens the boundaries of humanities and places its new instrumental and notional accents, but also provides their methodological beneficence.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	С. 12
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	
ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	С. 25
1.1 Антикознавство як галузь гуманітарного знання: ціннісно-методологічна специфіка.....	С. 25
1.2 Філософське осмислення рецепції в сучасному знанні.....	С. 35
1.2.1 Термін «рецепція» в довідкових виданнях.....	С. 35
1.2.2 Джерела з теорії рецепції римського права.....	С. 39
1.2.3 «Рецепція» у філософських і гуманітарних довідкових виданнях.....	С. 43
1.2.4 Пошук «рецепції» у світових бібліотечних каталогах.....	С. 47
1.2.5 Проблема поняття рецепції в українському й пострадянському гуманітарному дискурсі.....	С. 52
1.2.6 Поняття рецепції в західноєвропейському й американському гуманітарному дискурсі.....	С. 64
1.3 Філософська проблематизація методологічних засад антикознавчого та гуманітарного знання.....	С. 72
1.3.1 Контекст культурного й філософського модернізму.....	С. 73
1.3.2 Контекст гуманітарного знання.....	С. 78
1.3.3 Контекст постнекласичних методологій.....	С. 82
1.4 Філософсько-методологічна база дослідження рецепції античності в гуманітарному знанні.....	С. 87
Висновки до першого розділу.....	С. 91
Список використаних джерел до першого розділу.....	С. 96
РОЗДІЛ 2. ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ АНТИКОЗНАВЧОГО	
ДИСКУРСУ.....	С. 103
2.1 Генеалогія антикознавства.....	С. 103

2.1.1 Загальні відомості.....	C. 103
2.1.2 Класичне німецьке антикознавство.....	C. 106
2.1.3 Дореволюційне російське антикознавство.....	C. 111
2.1.4 Французьки античні студії.....	C. 114
2.1.5 Розвиток британського антикознавства.....	C. 117
2.1.6 Головні тенденції в антикознавстві ХХ століття.....	C. 120
2.2 Антикознавство у складі «античного проекту».....	C. 129
2.2.1 Антикознавство, класика й класицизм.....	C. 130
2.2.2 «Конфліктна» історія антикознавства.....	C. 134
2.2.3 Bildung і гуманістичні цінності.....	C. 141
2.2.4 Несвоєчасність, ностальгійність і філософічність антикознавства.....	C. 147
Висновки до другого розділу.....	C. 152
Список використаних джерел до другого розділу.....	C. 156
РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ РЕЦЕПЦІЇ.....	C. 160
3.1 Рецепція античності в контексті контраверсії аналітичного- герменевтичного.....	C. 160
3.1.1 Витоки контраверсії та її можливі рішення.....	C. 160
3.1.2 Антикознавство як «політика збереження».....	C. 165
3.2 Постнекласична ситуація гуманітарних досліджень античності.....	C. 173
3.2.1 «Два народження» гуманітарних наук й загальноосвітня криза....	C. 173
3.2.2 Міждисциплінарний контекст пізнання античності.....	C. 178
3.2.3 Постколоніальний контекст пізнання античності.....	C. 185
3.3 «Рецепція» та «традиція» у постнекласичній методології класичних рецептивних студій.....	C. 190
Висновки до третього розділу.....	C. 204
Список використаних джерел до третього розділу.....	C. 207
ВИСНОВКИ.....	C. 210

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Античний елемент є фундаментальним для філософії та культури – саме грецьку й римську старовину традиційно вважають місцем народження раціонального типу мислення, що передує науковому. У постнекласичній перспективі знання будь-яку фундаментальність слід переосмислити, тож дослідник має заглибитися в ті галузі пізнання, що постачають дані для інтерпретації діючих образів античності й конструювання нових. У дисертаційному дослідженні «античність» слід розуміти як образ чи образи греко-римської культури, сконструйовані тією чи іншою моделлю пізнання – першою чергою маємо на увазі «класичну» античність, сформульовану в німецькому антикознавстві *Altertumswissenschaft*, але використовуються також модерністські образи «діонісійської», «архаїчної», «екстатичної» (Ф. Ніцше, Вяч. Іванов, Ж.-П. Сартр) або постмодерністські образи «есотеричної», «еротичної», «духовно-практичної» (Т. Слезак, Ж. Батай, М. Фуко) античності.

Вивчення античності за всіх часів посідало значне місце в європейській культурі, проте його інтенсивність змінювалася залежно від історичного періоду – у XVIII-XIX ст. воно обмежило себе філософсько-науковим комплексом, що його було покладено в основу сучасного антикознавства. Його виникнення збіглося із формуванням й «іменуванням» гуманітарного знання (у *Geistwissenschaften* В. Дільтея), яке відтак встановило правила поділу та ієрархізації антикознавчого комплексу. Проблеми читання античності сьогодні, попри присутність у геть усіх антикознавчих дисциплінах, можуть бути сформульовані у філософському антикознавстві, однак типи філософського опрацювання античності розійшлися так далеко, що майже не підлягають синтезу, водночас постаючи малоефективними поодиночі. Пошук вирішення вказаних проблем спричиняє розвідки в історії формування науки про античність відносно паралельної до неї історії формування гуманітарного знання, а також мотивує розгляд їхніх сполучань та методологічних засад.

Постанова проблеми античності в гуманітарному знанні сама собою становить проблему, тож позначивши цікавий для нас процес як «рецепцію», ми даємо згоду на правила існуючого дискурсу, але сприймаємо ці правила із недовірою. Поняття рецепції входить до конгломерату непрояснених термінів, якими оперує більша кількість дисциплін – як гуманітарних, так і природничих. Аналіз рецепції на перехресті гуманітарного знання й знання про античність та вичленення її термінологічних, поняттєвих і концептуальних потенцій дозволяє нам звернутися до способів ведення постнекласичного гуманітарного дослідження за допомогою міждисциплінарних і трансдисциплінарних технік. «Класичний» образ античності виступає як цільова причина антикознавства – його специфіку ми досліджували, базуючись на роботах С. Аверінцева, Г. Кнабе, К. Календорфа, Е. Фролова. Антикознавство, відповідно, корелює з проблемою філософських засад гуманітарного знання та його методологій, що розкривається за допомогою работ В. Дільтея, Е. Кассіра, Г.-Г. Гадамера, Г.У. Гумбрехта, М. Епштейна, Б. Кассен, О. Афанасьєва, Л. Богатої. Відкриттю методологічного аспекту рецепції посприяли дослідження Г.-Р. Яусса, В. Ізера, Р. Голуба, Ч. Мартиндейла, Л. Хардвик, С. Голдхіла, С. Чиглінцева.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до планів наукової діяльності філософського факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Тема дисертації відповідає науково-дослідницьким темам кафедри філософії та методології пізнання «Дослідження філософсько-методологічних, культурологічних та теоретико-системних аспектів знання та пізнання» (номер державної реєстрації НДР: 011U005724) з 2011 по 2015 рр. та «Дослідження процесів інтеграції й диференціації в сучасному науковому та філософському знанні» (номер державної реєстрації НДР: 0117U004073) з 2016 р. Дослідницький план на основі дисертації у 2015 р. був обраний одним із переможців стипендіальної програми Erasmus Mundus для аспірантів, докторантів і викладачів. У 2015/2016 навчальному році дисертантка стажувалася у Вільнюському університеті на кафедрі логіки та історії філософії. Тема дисертаційного

дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (протокол № 3 від 28 листопада 2017 р.)

Мета дисертаційного дослідження – розкриття методологічного аспекту рецепції в гуманітарному знанні через постнекласичний ракурс науки про античність.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні **завдання**:

- встановити проблемне коло сучасного антикознавства шляхом виявлення актуальних питань і дослідницьких дискусій його представників;
- дослідити історіографію «рецепції» як терміна, поняття й концепту, а також встановити ступінь її присутності в українському, пострадянському та світовому гуманітарному дискурсі;
- дослідити філософські побудови, через які відбувалися спроби осмислення природи гуманітарного знання та пошуки його методологічних засад;
- запропонувати авторський вимір вивчення науки про античність у сучасності за допомогою постнекласичного осмислення рецепції в методологічному ключі;
- дослідити генеалогію антикознавства як комплексної науки про античність, проаналізувати розвиток моделей антикознавства в європейських культурах XVIII-XIX століть;
- виявити комплекс зв'язків науки про античність із освітньою й ціннісною компонентами «античного проекту», в рамках якого вона формувалася;
- на основі експлікації внутрішніх характеристик антикознавства окреслити можливості його філософського застосування;
- розглянути сучасні антикознавчі конфлікти на мета-рівні, у термінах контраверсії філософського знання;
- розташувати антикознавство в ракурсі постнекласичної проблематики гуманітарного знання, що розкриває ситуацію загальної кризи філософського фундаменту та складного включення науки про античність у постколоніальний дискурс;

- виконати постнекласичне дослідження міждисциплінарності в рамках постмодерного антикознавства Classical Reception Studies і встановити методологічний потенціал рецепції.

Об'єкт дослідження – антикознавчий дискурс у складі гуманітарного знання.

Предмет дослідження – методологічний потенціал рецепції античності в постнекласичній парадигмі.

Методи дослідження. В дисертаційному дослідженні було використано наступні методи:

- аналітичний метод, метод проблемного аналізу, метод текстуального аналізу, метод «перспективізму» (Ф. Ніцше), «археологічний» метод (М. Фуко) використані у виявленні історичних нашарувань антикознавства й гуманітарних наук;
- метод теоретичного моделювання використаний для створення конструкту «античного проекту» та виокремлення його структурних частин;
- компаративний, крос-культурний методи та метод історіографічного аналізу, методології постколоніальної теорії – вживаються в дослідженні розвитку знання про античність;
- метод концептуального аналізу, інтуїтивний метод, лінгвістичний метод, а також метод багатомірного термінологічного аналізу (Л. Богата) вживаються в осмисленні рецепції в її термінологічному, поняттєвому й концептуальному вимірах;
- у дослідженні було використано методологічні й теоретичні розробки В. Дільтея, Е. Кассіра, Е. Гусерля – у контексті проблематизації теми методологічних засад гуманітарного знання;
- важливою для логіки дослідження є теоретична робота з «демонтажу» традиції у творах М. Гайдегера та Г.-Г. Гадамера;
- роздуми щодо антикознавчої й загальнофілософської поляризації базуються на концептуальному обґрунтуванні контраверсії аналітичної та континентальної філософій в роботах С. Крічлі й М. Шаулаускаса.

- методологічний аналіз рецепції ґрунтується на винаходах рецептивних методологів Г.-Р. Яусса, В. Ізера, С. Фіша, Ч. Мартиндейла, Л. Хардвик та ін.
- для окреслення характеристик модернізму використані концепції модернізму й сучасності Г. Кнабе та Дж. Агамбена;
- постнекласичний ракурс дослідження забезпечений теорією типів наукової раціональності В. Стьопіна, теорією типів раціональності гуманітарного знання О. Афанасьєва та постнекласичними інструментами опрацювання сучасного гуманітарного дискурсу: методом багатомірного термінологічного аналізу й методом виявлення «термінологічних гнізд», сформульованими Л. Богатою, технікою означення поняттєвих «множин» Б. Кассен.
- для виявлення новітніх кризисних моментів та евристичних потенцій антикознавства застосовані історико-культурні методологічні розробки О. Лосєва, С. Аверінцева, О. Доброхотова, О. Петриківської, концепцію темпоральної колонізації С. Гамфріс.

Наукова новизна. Дисертаційне дослідження *пропонує нову оптику дослідження антикознавчого елемента в сучасному гуманітарному знанні.* Антикознавство розглядається як міждисциплінарне наукове утворення, що впливає з «класичного» образу античності, сформованого, своєю чергою, у рамках значного філософсько-культурного утворення, що склалося одночасно з гуманітарним знанням і повторює його в деяких своїх характеристиках – це утворення визначено авторкою як «античний проект». Шляхом складення й розведення «античного проекту» і гуманітарних наук виявлено точки їхньої незбіжності, які задають проблемні імпульси сучасних методологічних суперечностей антикознавства. На основі розбудованої проблемної перспективи *встановлюється пошук методологічних інструментів для примирення антикознавчих і загальногуманітарних конфліктів.*

Вперше:

- *окреслено термінологічні, поняттєві, концептуальні межі рецепції, що діють в гуманітарному й загальнонауковому дискурсах в українському,*

пострадянському та світовому контекстах на матеріалах останніх двох десятиліть та, у загальнішій перспективі, останніх двох століть;

- *розроблено теоретичний конструкт «античного проекту» для найповнішого осмислення контексту появи антикознавства як наукового утворення та встановлення його позанаукових складових у сучасності;*
- *постнекласичні методології застосовано для вирішення проблем антикознавства на мета-рівні філософського розгляду.*

Уточнено:

- *концепцію контраверсії аналітичної й континентальної (герменевтичної) філософії в контексті поляризації антикознавства;*
- *гносеологічні й аксіологічні основи досліджень, що належать до «культурологічної» радянської школи антикознавства та філософії;*
- *постколоніальний ракурс антикознавства та критика діючих у сучасності образів античності з постколоніальних позицій.*

Набуло подальшого розвитку:

- *інструментальний концепт рецепції у студіях із класичної рецепції (Classical Reception Studies) осмислений через виділення його «термінологічного гнізда», до якого належать також традиція, спадщина, вплив, запозичення;*
- *концепція «двох народжень» гуманітарного знання Г.У.Гумбрехта у співвіднесенні з проблемою загальної основи гуманітарного знання;*
- *гайдетерівський «демонтаж» традиції, оглянутий в контексті розгортання постнекласичних методологій.*

Теоретичне й практичне значення роботи. Опрацювання поняття рецепції, запропоноване у дисертаційному дослідженні, є внеском у формування українського філософського й загальногуманітарного лексикону. Дослідження, по-перше, синтезує відомі світові та пострадянські способи прочитання рецепції в єдиному контексті інтерпретації – в ході цієї процедури до українського філософського дискурсу через роботу з текстами англійських, американських, німецьких авторів вводяться нові теми, проблеми та способи їх розв’язання. По-друге, сформульовані в дослідженні культур-філософські підвалини сучасної

рецепції античності формують щільний фундамент для розвитку методології гуманітарних наук. Методологічні напрацювання дослідження можуть бути використані в культурологічних і філософських спецкурсах та гуманітарних дослідженнях широкого профілю, а також у розв'язанні антикознавчих завдань.

Джерельна база дисертаційного дослідження:

Перша група використаних джерел стосується проблеми антикознавчих методологій, а також слугує фундаментом у розробці конструкту «античного проекту» та побудові генеалогії антикознавства. До неї відносяться матеріали семінарів і круглих столів останнього десятиліття, інтерв'ю антикознавців та інші сліди дисциплінарної саморефлексії, історико-філософські дослідження С. Муравьова, А. Лебедева, А. Ахутіна, М. Вольф, Є. Афонасіна, Р. Светлова, С. Месяц, О. Лосєва, А. Тихолаза, В. Саврея, Е. Доддса, Дж. Діллона, Т. Слезака, Ю. Шичаліна, В. Йегера, Л. Брісона, М. Канто-Спербер, М. Бірд, Дж. Барнса; історіографія антикознавства, класичної філології й усього комплексу знання про античність сформульовано на базі робіт К. Календорфа, М. Бірд, Г. Моста, Е. Фролова, В. Жигуніна, В. Кузиціна, В. Бузескула, У. Віламовіца-Мьолендорфа, А. Россіуса, Ф. Фьодорова, С. Кріха; особливості розвитку і проблемне коло складових «античного проекту» визначені на основі робіт (крім згаданих вище) Е. Графтона, Б. ван Бомеля, Д. Хелда, О. Доброхотова, Г. Кнабе, О. Михайлова, Ф. Вольфа, А. Бьока, Ф. Ніцше, Н. Грінцера, І. Савельєвої, Дж. Хендерсона, Я. Пелікана, К. Льовіта, Ф. Зелінського, М. Бердяєва, Ю. Асояна та О. Малафєєва, К. Харлоу; аналіз поняття класичного проведено згідно з дослідженнями О. Панича, К. Міньо, Е. Холл, Г. Стеда, Г.-Г. Гадамера.

Попередня концептуальна розробка терміна й поняття рецепції представлена в дослідженнях німецьких і американських теоретиків рецептивної естетики та її критиків: Р. Інгардена, Г.-Р. Яусса, Р. Голуба, Т. Іглтона, С. Фіша, Дж. Мекора, Ф. Гольштейна, українських і російських істориків філософії й культури Є. Чиглінцева, К. Мельникової, С. Стасенко; теоретична складова Classical Reception Studies, яка допомогла нам виділити західний вектор розвитку

досліджень античності, розкривається в роботах Ч. Мартиндейла, Л. Хардвик, С. Голдхіла, Д. Гопкінса, Т. Кіна, Х. Кінг, М. Вайк, Р. Томаса, Дж. Білінгза; для окреслення сфери смислової дії терміна, поняття й концепта рецепції було проаналізовано великий масив українських і зарубіжних наукових текстів останніх десяти-п'ятнадцяти років, у яких він вживається; додатковими джерелами поняттєво-концептуального дослідження стали словарні й енциклопедичні видання, а також бібліотечні каталоги та бази даних.

Філософсько-методологічну базу дослідження складають роботи, що формулюють проблему методологічних засад гуманітарного знання, серед них твори В. Дільтея, Е. Кассіра, Е. Гуссерля, Г.-Г. Гадамера, М. Фуко, Г.У. Гумбрехта, а також дослідження другого ступеню – авторів М.С. Плотникова, І.А. Михайлова, В. Махліна, Н. Артьоменко; осмислення контраверсії аналітичної й континентальної філософії було проведено із залученням досліджень С. Крічлі й М.П. Шаулаускаса; проблему «культурологічної» радянської школи поставлено в роботах Г. Тульчинського, Н.В. Брагинської, В.В. Бібіхіна, Т. Оболевич; у зв'язку з проблематизацією модернізму і сучасності, некласичного образу античності і культурних ренесансів необхідно виділити дослідження Ф. Ніцше, М. Гайдегера, О. Шпенглера, Е. Панофського, Дж. Агамбена, О.М. Барановської; використано некласичні й постнекласичні опрацювання концепта традиції М. Гайдегером, Ю. Габермасом, Ж. Дерідою, а також аналіз постструктуралістських і постнекласичних методологій у С.М. Повторєвої, Ф.В. Лазарєва, Л.М. Богатої, Л.П. Кіященко, О.І. Афанасьєва, Б. Кассен, М.Н. Епштейна, А.М. Книгіна.

Апробація результатів дослідження.

Основні положення дисертаційного дослідження репрезентовані авторкою в 7 наукових статтях, з них 1 на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, методологічних семінарах тощо.

«Роль античности в творчестве А.И. Уёмова». Доповідь. – I Наукові читання пам'яті професора А.І.Уйомова. ОНУ ім. І.І. Мечникова, КНУ ім. Т. Шевченка. Одеса, березень 2013 р.

«Проблема философского антиковедения в контексте гуманитарного знания». Доповідь. – Міжнародна конференція з проблем філософії та методології гуманітарних досліджень «Гуманітарні науки та (або) гуманітарне знання». ОНПУ, ОНУ ім. І.І. Мечникова, наукова спілка «Одеська гуманітарна традиція». Одеса, травень 2013 р.

«Рецепция: понятие, явление, проблема». Доповідь. . – Аспірантський семінар філософського факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова під керівництвом Л.М. Богатої. Одеса, лютий 2014.

«Classical Reception Studies: нове антикознавство?» Доповідь. – Аспірантський семінар філософського факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова під керівництвом Л.М. Богатої. Одеса, березень 2015.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів.

Робота з концептом рецепції в даному дослідженні є внеском у формування українського філософського й загальногуманітарного лексикону. Дослідження, по-перше, синтезує відомі світові й пострадянські способи прочитання рецепції в єдиному контексті інтерпретації – в ході цієї процедури через опрацювання текстів англійських, американських, німецьких авторів до українського філософського дискурсу впроваджуються нові теми, проблеми та способи їх рішення; по-друге, інструментальне осмислення концепту рецепції продовжує досвід побудування методологій теоретиків постнекласики в області методологічних засад гуманітарного знання, а також дослідження представників постмодерного антикознавства Classical Reception Studies. Методологічні розробки дослідження можуть бути використані у філософських і культурологічних спецкурсах, а також у рішенні методологічних проблем антикознавства.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є результатом самостійної роботи авторки. Висновки й основні положення наукової новизни дисертації належать виключно авторці. Використання ідей та цитат інших дослідників оформлене відповідними посиланнями. Всі опубліковані роботи, у яких відображені основні результати дослідження, написані без співавторів.

Структура та обсяг роботи. Структура дисертації та послідовність викладення матеріалу зумовлені логікою дослідження проблеми, поставленою метою й завданнями. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (236 найменувань, з них 47 іноземною мовою). Загальний обсяг дисертації – 216 сторінок (основна частина – 10 друк. арк.)

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Джерельну базу дослідження складає, по-перше, література, що уточнює проблемність антикознавства як наукового формування сучасності – у зв'язку з історико-філософською, філософською, історичною, філологічною проблематикою (1.1), по-друге, це масив літератури присвячений розумінню рецепції (1.2) на її термінологічному, поняттєвому, концептуальному рівнях і відповідне вичленення областей його дії у різних галузях сучасного знання, по-третє, це література, присвячена філософському осмисленню завдань і можливостей гуманітарного знання (1.3), яка задає координати для методологічних розвідок дисертації. До першої групи належать експертні оцінки сучасної ситуації в українському, пострадянському, світовому антикознавстві, відомі нам з матеріалів круглих столів, конференцій, семінарів, інтерв'ю з цього питання; проаналізовано історичні дослідження антикознавства як наукового формування, роботи філологів, істориків і філософів-антикознавців щодо методологічних аспектів науки про античність, а також праці з історії освіти – класичної та реальної – і тексти, що формулюють найновішу проблематику античності в гуманітарному знанні – всі вони слугують фундаментом для створення концептуального робочого конструкта «античного проекту»; для аналізу зовнішнього гуманітарного середовища сучасного антикознавця опрацьовано джерела з епістемології гуманітарних наук, гуманітарних практик, проблематики міждисциплінарності й постнекласичного знання. Уся перелічена література дозволяє маркувати антикознавство як першу проблемну область дослідження.

Другу проблемну область складає означення рецепції й встановлення її термінологічних, поняттєвих, концептуальних меж та осмислення її методологічних потенцій. Ця область представлена, по-перше, довідковими виданнями: українськими, російськими, радянськими й зарубіжними – головним чином, англomовними – словниками, довідниками, енциклопедіями; по-друге, дисертаціями, науковими статтями, учбовими посібниками й монографіями

українських і пострадянських авторів, через аналіз яких формуємо необхідний для дослідження зріз сучасного вживання поняття рецепції в науковому й, зокрема, гуманітарному середовищі; по-третє, в рамках дослідження історії поняття стосовно предмету його вживання аналізуються зведені міжнародні каталоги бібліотек – завдяки їм встановлено хронологічні рамки вживання поняття в європейському науковому й позанауковому дискурсі; по-четверте, аналізуються роботи представників німецької рецептивної естетики, у яких поняття рецепції набуло чіткого означення й було покладено до основи нових літературних методологій, а також текстів попередників і продовжувачів німецької школи; розвиток поняття рецепції в новітній гуманітарній перспективі другої половини ХХ ст., його набуті смислові акценти й коливання аналізуються на основі робіт теоретиків американських літературних і загальногуманітарних практик, що їх можна об'єднати під методологічним куполом *Reception Studies*.

Третю проблемну область становить проблема методологічних засад гуманітарного знання, яка була сформульована вперше В. Дільтеєм у його розробках філософського підґрунтя наук про дух. Окрім творів самого Дільтея для окреслення методологічно-проблемного фундаменту дисертаційного дослідження були використані роботи філософів початку ХХ століття, які займалися пошуками у цьому напрямку: Е. Гуссерля, Е. Кассірера, В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта, В. Джеймса, Дж. Дьюї; модерністська критика класичної складової знання, що оформила контекст філософсько-гуманітарних розвідок, представлена в роботах Ф. Ніцше, М. Гайдегера, Х. Ортеги-і-Гассета, Г.-Г. Гадамера, П.О. Флоренського; зміщення у бік суб'єкту, децентралізація гуманітарного знання, гуманітарна складність у постнекласиці прочитується через тексти М. Фуко, Дж. Агамбена, Б. Кассен, Л.М. Богатої.

1.1 Антикознавство як галузь гуманітарного знання: ціннісно-методологічна специфіка

Антикознавство сьогодні становить міждисциплінарну область досліджень, у якій переважають історична, філологічна й філософська складові, проте також

діють розробки мистецтвознавства, соціальних, політичних і культурних досліджень. Хоча в останнє двадцятиріччя антикознавство переживає бурхливий розвиток – збираються конференції й семінари, зростає кількість тематичних видань, створюються спеціалізовані наукові центри – непозбутніми залишаються складнощі методологічного характеру, що часто відсилають до фундаментальних проблем філософії, епістемології й гуманітарного знання. Проблемність антикознавства вийшла на авансцену пострадянських філософських подій на зламі 2000-х і 2010-х. Один за одним спеціальні філософські журнали присвячували цій темі спеціальні випуски: у 2007 р. під назвою «Читання філософського тексту» [102] були опубліковані матеріали круглого столу, що відбувся в рамках міждисциплінарного семінару «Викладаючи античність. Фундаментальні цінності у мінливому світі» в Новосибірському університеті та був ініційований на той час молодим, але доволі значущим у професійному співтоваристві антикознавців Центром вивчення стародавньої філософії та класичної традиції; четвертий випуск журналу «Логос» 2011 р. під назвою «Антична філософія: читання й інтерпретації» був повністю присвячений антикознавчій проблематиці, але головну його тему склала полеміка щодо співвіднесення філології й філософії в антикознавстві між філологом-гераклітознавцем С. Муравйовим і філософом А. Ахутіним. Ця полеміка передувала низці жорстоких дебатів, що їх викликала російська¹ публікація муравйовської «гераклітеани»: у них прийняли участь представники всього кола антикознавчих дисциплін. В українському філософському дискурсі характерні проблеми досліджень античності було окреслено учасниками круглого столу журналу «Філософська думка», матеріали якого увійшли до ще одного тематичного видання – першого числа журналу за 2012 рік. Останнім часом зібрана в указаних виданнях методологічна й концептуальна критика існуючих підходів і методів антикознавства знов розсіялася по численних спеціальних філософських і, меншою мірою, історичних і філологічних видань, проте імпульс до перегляду

¹ Оригінальне видання публікується французькою й давньогрецькою з 1999 р. і на даний момент налічує 11 книг.

основ антикознавства було підхоплено низкою філософів пострадянського простору².

Пропонуємо детальніше розглянути резонанс, викликаний виходом книги С. Муравйова «Геракліт Ефеський. Уся спадщина» («Гераклит Эфесский. Всё наследие»). 2011 р., перед її публікацією, автор опублікував велику статтю в журналі «Логос», в якій розкритикував центральну лінію антикознавчої критики текстів античних філософів. Головна проблема антикознавчого мейнстріму, за Муравйовим, полягає у недовірі науки до самої себе й невпинному «самоїдстві», тобто в підточуванні й стоншенні власних підвалин: «з часів Едуарда Целера (чия нині основоположна праця вийшла в середині ХІХ ст.) і Германа Дільса (друга половина того ж сторіччя – початок ХХ ст.) історія античної й, зокрема, досократівської філософії фактично стоїть на місці, переспівує старі пісні, ходить по колу, нескінченно вирішує одні й ті самі проблеми, перетворилася на арену боротьби між школами й авторитетами, у якій переважає не пошук, не ретельний огляд джерел, не зіставлення й синтез фактів, а мода, смаки, упередження, суперництво, а то й просто бажання з абітурієнта перетворитися на маститого професора й публікувати необов'язкові, цілком наукові праці, що спираються на ретельно відібраний, просіяний через сито «критики» матеріал, з якого видалено геть усе, що перешкоджає і в якому акцентовано стиль викладання, слідування тому чи іншому авторитетному попереднику або, зрідка, захист якоїсь нової, тобто добре забутої старої, часто доброї, але гіпертрофованої ідеї на кшталт переважання усності (orality) над писемністю (Havelock) у постгомерівську доплатонівську епоху чи містики над фізикою (Kingsley) у ранніх грецьких філософів...» (тут і далі переклад з російською мій – *О.П.*) [49, с. 15]. Муравйов вбачає провину за антикознавчу ситуацію в загальній тенденції до недовіри, яку він характеризує як «презумпцію провини джерела» – шляхом елімінації всіх підозрілих деталей з фрагментарних стародавніх текстів, антикознавці вихолощують джерело, позбавляючи його великої кількості потенційних прочитань. Дослідник розпочав

² Згадаємо кілька прізвищ: українці О. Панич, А. Баумейстер, С. Шевцов, С. Пролєєв, росіяни М. Вольф, Є. Афонасін, С. Месяц, Р. Светлов, литовець Н. Карделіс, білорус В. Семенюк.

свої гераклітовські студії в 1960-ті, коли прийшов до академічного антикознавства ззовні та, окинувши його критичним поглядом, поквапився протиставити тотальній недовірі, що панує в цій царині, власну «презумпцію сумління» – відповідно до неї були зібрані гераклітовські фрагменти: «зібрано, перекладено й опубліковано як мінімум 90 % усіх античних і середньовічних джерел, які дійшли до нас; простежено загальні риси його «легенди»; розроблено, використано й опубліковано методику аналізу поезики його книги; вперше зібрано, перекладено, опубліковано й прокоментовано всі свідoctва про життя й книгу філософа, уся його доступна іконографія, уся його доксографія; підготовлено й опубліковано найповніше на сьогодні тритомне видання його фрагментів; опубліковані три стани реконструкції книги...» [49, с. 21] – підсумком праці Муравйова стала власна спроба філософської реконструкції.

Методика Муравйова викликала бурхливу критику упорядника головного сучасного видання Геракліта російською А. Лебедева. У рецензії на книгу Муравйова Лебедев зауважує, що дослідження «належить до області лженауки й альтернативної філології (або парафілології)» [39] через недоречні граматичні конструкції, нові вигадані прочитання й викривлення грецьких слів, включення неаутентичних фрагментів і т. ін. Загалом, Лебедев характеризує книгу Муравйова як «графоманську», «некомпетентну» й навіть «небезпечну», а її автора називає шарлатаном без спеціальної філологічної освіти. Виступ Лебедева став першим у великій хвилі реакцій на книгу й підготував публіку до виходу лебедевської реконструкції вчення Геракліта 2014 р. «Логос Геракліта. Реконструкція думки і слова» («Логос Геракліта. Реконструкция мысли и слова»), до якої додавалася опублікована вперше редакція грецького тексту. Представниця табору філософського антикознавства М. Вольф підтримала ініціативу Муравйова – в рецензії на книгу вона заявляє: «досвід реконструкції структури й змісту тексту виглядає досить успішним і переконливим – текст, представлений у розділі «Refectio» як мінімум є осмисленим і послідовним, він дійсно може бути сприйнятим як єдине ціле» [16, с. 169].

Другим об'єктом критичної статті Муравйова в «Логосі» стала філософська робота з античними текстами. На прикладі монументальної монографії А. Ахутіна «Античні начала філософії» («Античные начала философии»), що приділяє пильну увагу філософії Геракліта, Муравйов пояснює згубний вплив філологічної плутанини на якість філософських висновків. «Він прагнув спілкування з Гераклітом, але де взяти справжнього Геракліта? На жаль, єдиний розумний спосіб досягнути хоч якогось спілкування з ним (якщо не вдаватися до вертіння столів і трансубстанційного діалогу) – це забути про філософію й зайнятися філологією, тобто текстами філософа та текстами про нього» [49, с. 10]. За Муравйовим, те, чим займається філософія на кшталт ахутинської сьогодні цілком можна порівнювати з паранауковим знанням. У тому самому числі журналу опубліковано також репліку Ахутіна – її пафос складає критика наукової неупередженості й об'єктивності, на які претендує історико-філософська філологія, з позицій філософії, яка займається «дослідженням головних механізмів перед-взяття» [6, с. 32]. За Ахутіним, можливість припускати та уявляти складає основу всілякої спроби спілкування з людьми іншої епохи. Роздратована відповідна репліка Муравйова виявляє непереконливість позиції Ахутіна – він критикує історико-філологічну роботу з позицій її тотального філософського неприйняття: «За Ахутіним, будь-яка філософія, і, першою чергою, антична, є здивованістю мислителя перед загадкою начала чи начал буття. Йдеться про граничну, єдину, загальну, сучасну (позаісторичну) енігму-загадку буття, розмисли щодо начал якої в будь-яку епоху роблять філософа філософом і яка засвоюється тільки зсередини, тобто є зрозумілою й доступною тільки іншому, здивованому мислителю, та й залишається, певно, таємницею за сімома печатками» [48, с. 42]. Раціональне зерно доволі різкого випадку Муравйова полягає в тому, що Ахутін фактично нівелює всі заслуги історико-філологічної складової антикознавства й постулює вічний примат філософії, в якій «вчення філософа існує для нас не тільки й не стільки у вигляді текстів, що дійшли до нас, скільки само собою, без котрого-небудь втілення в мові, або байдуже в якій саме» [48, с. 43]. Така філософська позиція повертає нас до метафізики XIX століття й ситуації до лінгвістичного повороту.

Аналіз полеміки, визваної «гераклітеаною» С. Муравйова, доводить, що метарівнем усіх внутрішніх дебатів антикознавства є рівень філософії. По-перше, атаки з боку класичної філології в критиці А. Лебедева цілком проникнуті недовірою до однієї із традиційних шкіл пізньорадянського перекладу, представники якої В. Бібіхін, С. Аверінцев, М. Гаспаров використовують широкий контекст перекладацької інтепретації. У той самий час Муравйов претендує на останнє слово не тільки в межах філології – це він висловлює відверто, але й філософії – цю більш приховану інтенцію виявляє критика А. Ахутіна: за Муравйовим, філософ не може сказати про античні тексти абсолютно нічого, оскільки відштовхується від хибних філологічних засновків (а вся система сучасної філологічної критики античних текстів визнається Муравйовим нерелевантною), тож єдиний шлях філософського антикознавства пролягає через філологів, що філософують. У спробі реконструкції трактату Геракліта Муравйов нібито презентує правильне філософське антикознавство. Показовим в даному випадку є те, що професійна дослідниця античної філософії М. Вольф обирає бік філолога Муравйова, а не філософа Ахутіна – це є свідомим важливого конфлікту у філософсько-методологічних засадах антикознавства.

Осьовою проблемою, без звертання до якої неможливе жодне обміркування проблематики антикознавства, є проблема поєднання двох протилежних підходів, своєрідна антитеза історико-філологічного і філософського, буквализма і інтерпретації, читання і розуміння, аналітики й інтуїції – вона виникає у зв'язку з реконструкцією ситуації філософського мислення на основі більшою мірою фрагментарних текстів. Ця проблема, зокрема, стала причиною круглого столу, що відбувся в серпні 2007 р. у рамках міждисциплінарного проекту «Викладаючи античність. Фундаментальні цінності у мінливому світі», у ході якого ведуча С. Месяц повідомляє про зіткнення з даною проблемою у власному досвіді й ставить ряд запитань: «Якщо «філософський» і «філологічний» підходи до тексту кореняться у двох цілковито різних складах розуму, якщо вони переслідують різні цілі й вживають різні методи, то як поєднувати їх один з одним? Чи слід взагалі це робити? Чи необхідно філософу йти на уклін до істориків і філологів, вчитися в них

способам автентичного прочитання тексту? Або все ж таки не слід боятися читати чужий текст як свій?» [102, с. 281]. Фактично після закінчення дискусії кожен присутній попри пропозиції щодо комбінації протилежних позицій у своїй діяльності залишився схильним до однієї з них. Насправді жодне дослідження в області антикознавства не може обминути, явно чи неявно, рішення цього питання, але сьогодні рідка робота містить чіткі відповіді й методологічні поради.

Водночас спостерігається традиція західного антикознавства, представлена іменами Дж. Барнса, Дж. Аннас, Дж. Діллона, Л. Баргеліотеса, Т. Еберта та ін., як вузькоспеціальна галузь здебільш філологічного напрямку, що застосовує методологію, розроблену в рамках аналітичного підходу на зразок англо-американських студій. Сьогодні цю методологію покладено в основу магістрального історико-філософського методу в антикознавстві – в цьому ключі написаний посібник давньогрецької філософії за редакцією М. Канто-Спербер, Дж. Барнса й Л. Брісона, якій вводить до учбового дискурсу пізнання античності нові теми й розставляє важливі смислові акценти, таким чином підтягуючи учбові програми до рівня сучасного філософського антикознавства. Серед тем посібника знаходимо нові інтерпретації ролі досократиків і софістів, глибше осмислення молодших платоників, а також значення давньогрецької філософії для візантійської науки. «Стиль нашої “Грецької філософії” – це переважно стиль аналізу й рефлексії. Він характеризується відмовою від парафразування або переказу концепцій авторів, що вивчаються, і, водночас, прагненням описати корпус їх творів, проаналізувати проблеми, над якими вони розмірковували, та розібратися в їхніх аргументах. У кожній роботі постає завдання показати, які питання трактував філософ, якого ми вивчаємо, які способи аргументації й концептуальні засоби він уживав і що вони дають для загального розуміння філософської проблеми, що розглядається» [20, с. XI]. У цьому редакторському маніфесті спостерігається остаточна відмова від телеологічного прочитання історії античної філософії на користь її інструментального прочитання.

До схожої строгості прямує аналітична лінія російськомовного антикознавства, представники якого бачать антикознавця як суворого аналітика,

що скрупульозно вивчає тексти. Цієї лінії дотримуються, наприклад, новосибірські дослідники Центру вивчення стародавньої філософії та класичної традиції, які протиставляють існуючим на пострадянському просторі способам дослідження аналітичний проблемний підхід. У своїй програмній статті засновники проблемного підходу зауважують на те, що час осьових ідей, навколо яких переглядається й наново збирається історія філософії, минув. «Проблемне бачення позбавляє нас безглузких висловлювань про філософів і, це важливо, не відкидає концепції, що вже склалися, з заміною їх на нові, що їх часто трактують як абсолютно нові, а дає повну картину взаємовключення концепцій до єдиного проблемного поля, де кожен з філософів бере участь у створенні спільної для всіх мозаїки» [15, с. 206]. Незважаючи на всю суворість і серйозність заявленої позиції, її автори вбачають гостру необхідність у розмежуванні з усілякими натяками на так званий «телеологічний прогресизм». Одним з головних пунктів у самоозначенні аналітичного підходу є вказання на те, чим він не є: а саме, раз у раз підкреслюється відмова від претензій на цілісний й несуперечливий виклад історії філософії, а також від наївних сподівань універсалізму і апріоризму; зразом аргументуються конструктивніші можливості позаісторичного пізнання, що має у своїй основі логічні зв'язки. «Мене цікавить аргументація тексту, а не істина, до якої він може мене привести», зізналася представниця центру М. Вольф у ході свого виступу на вебінарі, що відбувся в лютому 2013 р. у Одеському домі вчених (де пощастило бути присутньої авторці даного дослідження). Аналітики відмовляються від претензії представити ідеї давньогрецьких авторів якими вони «насправді були» у своєму дослідженні, натомість їхня мета обмежується максимальною неангажованістю й збиранням тієї інформації, яка губиться в дослідженнях, обмежених рамками своїх підходів. Дійсно, аналітичні методики впродовж останніх п'ятдесяти років вийшли на авансцену антикознавства, тож завдяки саме їм маємо останні значні відкриття в цієї області. Проте складно не помітити достатньо агресивну критичну політику, яку впроваджують прибічники аналітичних методів щодо будь-яких альтернатив.

Французько-канадський антикознавець Л. Брісон у інтерв'ю для «Філософського журналу» вказує на кризу історії античної філософії в Європі й однобічність спрямувань американських дослідників, які задають модель дисциплінарної організації решті наукового світу: «Ніхто не забороняє практикувати аналітичну філософію, але це лише частина загального цілого. Для мене існують значно важливіші речі. Якщо все перевести в логіку, зникне грецька мова, зникне історія грецької філософії» [64, с. 66]. Брісону втворює російський дослідник Р. Светлов: «неможливо звести знання античної філософії до продукування різних історичних, філологічних контекстів того чи іншого судження» [76]. С. Месяц формулює проблему так: «Подібно до того, як інші науки старанно виганяють зі свого відношення до предмету вивчення всіляку суб'єктивність, історія філософії намагається відсторонитися від відношення до тексту з претензією на особистий інтерес, що в даному випадку рівноцінно відстороненню від філософії як такої» [102, с. 278]. У наслідку «весь світ пофарбовано в наукові тони, переважно філологічні, тоді як решта проблем вже відійшла до інших наук, у яких не має місця для філософії» [102, с. 284]. Месяц порівнює «два склади розуму», в даному випадку філософський та історико-філологічний, у читанні філософського тексту з платонівським поділом античних інтелектуалів на «аматорів мудрості» і «аматорів думок».

Антикознавство є також проблемною сферою сучасної української науки та філософії. Про це свідчить як висока активність цілого кола філософів, філологів та істориків філософії, так і відчуття кризи, недостатності або помилковості засад того чи іншого дослідження. Доволі об'ємну картину дають результати круглого столу на тему «Стан і перспективи українського антикознавства», опубліковані в 2012 р. у тематичному випускові журналу «Філософська думка». Спробуємо окреслити актуальне проблемне поле за його підсумками: недостатня кількість якісних перекладів античних джерел; відсутність професійних філологічних й історичних навичок у багатьох дослідників; відсутність єдиної дослідницької тематичної спільноти; «радянськість» та ідеологічна зашореність, яка супроводжує антикознавчі студії; відсутність єдиної методології й застарілі дослідницькі

орієнтири. Віднайти розв'язання цих проблем передбачається шляхом встановлення зв'язків зі світовими процесами в дослідженні й розумінні античності. С. Пролєєв, один з учасників круглого столу, проголошує необхідність «створення стабільного й ефективного механізму інтеграції досягнень світових історико-філософських досліджень у вітчизняний дискурс. І не стільки їх “результатів”, скільки методологічного інструментарію, практик організації та здійснення дослідження – всього, що складає культуру історико-філософського пізнання» [9, с. 13-14].

«Хтось пише дивну й фантазійну філософію, а чиясь філософська робота нагадує працю з порівняльного мовознавства. Це цілком різні жанри, і як нам робити історію філософії, не знає ніхто. Навіть питання такого немає: її потрібно робити так і так. Проте є люди, зацікавлені в тому, як робити історію філософії, найбільше – це студенти» [102, с. 293] – ремарка Є. Афонасіна в рамках новосибирського круглого столу примушує нас звернутися до інституціонального, не менше проблематичного, боку антикознавства. В той самий час, коли університетами пострадянських країн блукає «привід» діалектичного матеріалізму, європейська система освіти перебуває в не меншій кризі. Л. Брісон зауважує, що академічна система знання в цієї галузі взята на відкуп американською моделлю: «дійсно видатна традиція класичних досліджень перебуває на межі зникнення. В тому, що стосується американців, головна проблема полягає в області політики. Їх зовсім не цікавить історія...» [64, с. 70]. До того ж, подоланню складнощів усередині дисципліни перешкоджає її зовнішній бюрократично-адміністративний бік – дослідник має витратити левову пайку свого часу на пошук фінансування та інші справи, які не належать до наукової діяльності.

У монографії 2000 р. «Історія античного платонізму в інституціональному аспекті» Ю. Шичалін розпочинає дослідження позначенням «болісних точок» сучасного антикознавства, «провокаційних моментів» [104, с. 3] з боку як філології, історії, так і філософії. Для здійснення роботи з уточнення й синтезування різноманітних методологій та їх підвалин він пропонує досліджувати всі проблеми в руслі філософії: «коли <...> історично конкретний феномен виявляється

філософськи нецікавим, тоді й конкретні історичні й філологічні вишукування для філософа прослизують повз суті справи» [104, с. 12]. Ця інтенція є потенційно продуктивною та має призвести до цілісного розгляду усього наукового утворення, що його називаємо антикознавством. Однак на наш погляд, її слід поглибити до загальнометодологічного аналізу засад усіх типів пізнання, дослідження й осмислення, які ми сьогодні пов'язуємо з антикознавством.

1.2 Філософське осмислення рецепції в сучасному знанні

1.2.1 Термін «рецепція» в довідкових виданнях

Рецепція – слово латинського походження, згідно з означенням класичного латинського словника Ч.Т. Льюїса й Ч. Шорта, означає «1. отримання, прийом; 2. стримування» (тут і далі переклад з англійською мій – *О.П.*) [110, с. 1540]. У романських та германських мовах латинський прийменник уживався протягом доволі тривалого часу, але поступово одне за одним утратив свої значення. Широке тлумачення слова зустрічаємо в різноманітних довідкових виданнях: наприклад, у тлумачному словнику англійської мови Семюела Джонсона маємо вісім значень: «1. акт прийняття; стан бути прийнятим; 3. прийом сигналів для спілкування (біол.); 4. повторний доступ; 5. акт уміщення; 6. обходження на час першого приїзду гостя, гостинний прийом; 7. загальноприйнятий погляд; 8. відновлення (вийшло з ужитку)» [120, с. 550]. Латинське дієслово *recipere* було покладено до основи англійського *receive* – отримувати, приймати, сприймати, уміщати, визнавати. У сучасній англійській список значень іменника *reception* скоротився до «прийому» в найширшому смислі – від прийому гостей чи відвідувачів до теплого чи прохолодного прийому книги, фільму й т. ін. аудиторією – та похідної від нього «приймальні», проте в ході ХХ ст. це значення також відійшло на другий план. У етимологічному словнику англійської мови за редакцією Віклі [129, с. 1213] 1921 р. для позначення урочистого прийому вживається іменник *receptacle*, водночас *reception* згадується як синонім, але його визначення не має.

У другому виданні Оксфордського тлумачного словника англійської мови 1988 р. [128, с. 320] знаходимо довгу низку означень: 1. акт чи факт прийняття або отримання; 2. фактичне вступання одної з двох планет у дім іншої, екзальтація чи інше значення; 3. дія прийому чи факт буття прийнятим на посаду, до компанії, країни і т. ін.; 4. дія прийому чи факт буття прийнятим в формальний або урочистий спосіб; 5. урочистий захід або церемонія прийому; тепер зазвичай позначає захід, в ході якого гостей зустрічають формально (наприклад, після весілля); 6. місце, у якому відвідувачі реєструються під час заїзду до готелю й т. ін., або в якому приймають клієнтів організації (в даному значенні вживається без артикля); 7. акт прийому або розміщення, фізично чи у просторі; 8. ментальний акт прийому, сприйняття; 9. акт згоди³ або визнання; згода, визнання, ухвалення; 10. ідея, прийнята або засвоєна без доказів її істинності; 11. дія прийняття або взяття певним чином (мова може йти як про людей, так і про ідеї); 12. овація, якою вшановується популярний актор на сцені (театральне значення); 13. прийом трансльованих сигналів, його ефективність з точки зору чутності, якості зображення, відсутності перешкод і т. ін.; 14. дія прийняття або взяття у різноманітних дієслівних вживаннях; 15. здатність приймати; 16. сховище⁴, місце для прийому; 17. повернення, відвоювання. Тут також приведено низку спільнокореневих слів: *receptionism, receptionist, receptitious, receptation, recaptative, recepte, receptibility, receptible, receptive, receptiveness, receptment, receptor, receptual*.

На сайті Oxford Learner's Dictionaries, що містить найкоротші та найнеобхідніші витяги з англomовних словників, *reception* має такі значення: 1. місце при вході до готелю, офісу й т. ін., де зустрічають відвідувачів; 2. формальний захід з нагоди прийому важливих гостей і видатної події; 3. прийом як реакція на щось чи когось; 4. якість трансляції теле- й радіосигналів; 5. надання пристанища, розміщення [123].

³ В даному значенні використовується англійське *acceptance*, яке також може бути перекладено як прийняття.

⁴ Використано похідне слово *receptacle*.

В українській мові, як і в російській, слово «рецепція» має виключно наукові конотації. Білоруський «Новітній словник іншомовних слів і виразів» [56, с. 613] у першому значенні визначає рецепцію фізіологічно як «сприйняття енергії подразника й перетворення її на нервові збудження», у другому – юридично: «сприйняття правової системи і принципів іншої держави як основи національного права» (йдеться головним чином про феномен рецепції римського права). У російському «Тлумачному словнику іншомовних слів» [86, с. 579] фізіологічне значення також посідає перше місце, за ним бачимо не спеціально юридичне, а набагато ширше визначення, яке можна назвати соціально-гуманітарним: «запозичення й пристосування даним суспільством соціальних і культурних форм, що виникли в іншій країні та за іншої епохи», рецепція римського права в даному випадку слугує прикладом. В українському «Словнику іншомовних слів» [78, с. 843] соціально-гуманітарне визначення постає перше місце як найзагальніше, після нього визначаються правова та фізіологічна рецепція.

Розглянемо, в якому темпі та протягом якого часу відбувалося входження слова до українського й російського словникового середовища. У першому російському Словнику Академії Російської зустрічаємо виключно слово «рецепт» у значенні пропису ліків [77, с. 215]. У довідковому словнику за редакцією А. Старчевського [84], виданому в середині XIX ст., немає ані самого слова, ані його похідних, але в енциклопедійному словнику Н. Березина знаходимо спільнокореневе слово «реципієнт» у підкреслено технічних прикладних значеннях: «приймач, склянка, до якої скупчується речовина, здобута з сумішей» [73, с. 202] – у першому значенні, «скляний дзвін повітряного насосу» [73, с. 202] – у другому. У словнику Брокгауза і Ефрона кінця XIX ст. рецепція пов'язана виключно з римським правом – стаття з цією назвою відсилає до статті «Римське право», яка, своєю чергою, переводить читача до статті «Сучасне римське право». Останнє визначено як «вираз, що походить з XVII ст., коли після остаточного затвердження римського права в Німеччині, останнє було пристосовано до потреб сучасного життя й набуло форми особливої римо-німецьку теорії, яка носила назву

usus modernus pandectarum» [106, с. 678]. Умовою створення сучасного римського права був «довгий історичний процес (тут і далі курсив мій – О.П.), відомий під назвою рецепції римського права на Заході, у ході якого римське право не стільки сприймалося, скільки й видозмінювалося згідно з інтересами застосування в житті» [106, с. 679]. Поняття прочитується комплексно, уточнюється, але не ототожнюється цілком із сприйняттям, хоча саме уточнення припускає можливість ототожнення з боку читача. Окрім основного значення в енциклопедії приводиться спільнокореневе поняття, неперекладне й нетранслітеруєме: *receptum* – це часткове поняття римського права, що позначає різноманітні неформальні договори.

Схожа ситуація складається у словнику «Гранат»: тут присутня стаття «Рецептори», що відсилає до «Чуттєвих даних» і стаття «Рецепція римського права», в якій рецепцію означено як «процес засвоєння римського права в Західній Європі після падіння Західної Римської імперії» [107, с. 597], далі представлено докладний історичний обрис правової рецепції. У «Великій радянській енциклопедії» міститься стаття «Рецепція римського права», в якій рецепцію означено як «засвоєння країнами Зах. Європи законодавства Юстиніана (римське право) у зв'язку із зародженням і розвитком буржуазного способу виробництва в надрах феодального суспільства» [12, с. 698]. Тут також знаходимо статті, присвячені спільнокореневим поняттям «Рецептивне поле» і «Рецептор» – обидва мають фізіологічне значення дратівливих «ділянок шкіряної поверхні» та «сприймаючого апарату чуттєвого нерву» [12, с. 697]. «Радянський енциклопедичний словник» містить єдине визначення поняття рецепції в фізіологічному прочитанні – «сприйняття енергії подразників, що здійснюється рецепторами, та її перетворення на нервові збудження» [80, с. 1123].

Визначення рецепції не міститься в останніх версіях словнику С. Ожегова [58], проте в ньому знаходимо поняття «рецепторів» і «рецептури» – російськомовні похідні асоціюються з фізіологічною й фармацевтичною сферами. У великому «Енциклопедичному словнику» 2000 р. фізіологічне визначення

посідає перше місце, юридичне – друге, але тут воно не обмежується теорією римського права, рецепція постає як «сприйняття правової системи й принципів ін. держави як основи національного права» [72, с. 1015]. «Найновіший тлумачний словник російської мови XXI століття» [75], до якого входять іншомовні запозичення, не зафіксовані традиційними тлумачними словниками, не має визначення рецепції. Отже, «рецепція» сприймається як органічна частина російської наукової, або академічної, мови й не потребує пояснень як запозичення. У «Словнику іншомовних слів сучасної російської мови» знаходимо три значення: перше місце посідає соціально-гуманітарне, друге – фізіологічне (тут вказано як анатомічне), третє – калька з повсякденної англійської «reception»: «стойка адміністратора в організаціях для реєстрації відвідувачів, теж саме, що й ресепшен, ресепшн» [78, с. 581], правове визначення відсутнє, напевно, через недостатню широту для подібного видання. У «Великому тлумачному словнику» сучасної української мови знаходимо три значення: перше місце посідає соціально-гуманітарне – «запозичення та застосування державою соціологічних і культурних форм, що виникли в іншій країні або в іншу епоху» [13, с.996]; друге – правове: «запозичення однією державою більш розвиненого права іншої держави» [13, с.996]; третє – фізіологічне: «здійснене рецепторами сприйняття і перетворення енергії подразників на нервові збудження» [13, с.996]. У останньому випадку спостерігається характерне для сучасних словників прочитання значень поняття від найширшого й часто вживаного до спеціального.

1.2.2 Джерела з теорії рецепції римського права

До російськомовного наукового середовища поняття рецепції проникло на зламі XIX-XX ст. за часів інтенсивних досліджень російських вчених правознавців. Вплив цієї теорії й понині відчутний не тільки в російському, а й в українському науковому дискурсі. Сьогодні саме історія права надає найретельніше розроблену й теоретично закріплену версію рецепції. Поняття рецепції римського права з'явилося в середині XIX ст., а вже на початку XX ст. було загальним місцем історії

й теорії права. Його розробкою займалися представники так званої історичної школи права, здебільшого німецькі вчені, які виступили проти сучасних кодифікацій права в XIX ст. і, зокрема, проти французької кодифікації громадянського права в кодексі Наполеона 1804 р.

Автор «Філософії й соціології права» К. Жоль зауважує, що історичний підхід «припускає знаходження й установлення в загальному стані німецького права того, що має римське походження. Наступний етап – видалення зі знайдених римських елементів того, що дійсно відмерло. Тільки тоді виграємо більше вільного простору для розвитку й благодійного впливу ще й досі живої частини римського права на існуючу правову систему німецького народу, а також інших європейських народів» [26, с. 313]. Роботу з римською правовою спадщиною проводили Г. Гуго, Ф. Савін'ї, Г. Пухта – вони ретельно дослідили історичні документи для того, щоб відокремити римське право від відомого їм правового утворення. Поняття рецепції вони пристосовували до означення новоутворених очищених елементів римського права в історії їх запозичення.

Отже, рецепція римського права постає як тривалий процес, що відбувався в західній Європі з XI ст.⁵, коли латинські правові документи почали досліджувати й коментувати з метою внесення корегувань до тогочасного звичайного права. Першим великим центром досліджень римського права був Болонський університет, потому дослідження поширилися на всі значні освітні заклади Європи. «Римське право, поширене вченими юристами – глосаторами й коментаторами – з кафедр, проникло до життя», констатує І. Покровський, і додає: «ця рецепція здійснювалася в різних частинах Європи неоднаковою мірою й неоднаковими шляхами» [68, с. 267]. Головним документом рецепції римського праву було «Зведення Юстиніана» – візантійська збірка юридичних документів VI ст., до якої входять Кодекс, Інституції, Новели й основна частина, Дигести (або Пандекти). За

⁵ Погляди дослідників на початкову хронологічну межу рецепції римського права розходяться: наприклад, можна зустріти повідомлення про рецепцію у варварських суспільствах VI ст., коли були видані нечисленні збірки римських законів (*Leges goticae*). Ми будемо дотримуватися більш поширеної гіпотези, оскільки саме в XI-XII ст. римське право поширилося всюди.

І. Перетерським, «Дигести складали основний предмет рецепції римського права й тому протягом декількох століть були діючим правом у деяких країнах західної Європи; на їх основі було розроблено загальну теорію права у феодальному й буржуазному суспільстві, вони сильно вплинули на буржуазні кодифікації громадянського права» [63, с. 3]. Повний переклад Дигестів з'явився тільки у ХІХ ст. Російська академічна наука ХІХ ст. мала тісний зв'язок з німецькою, отже проблематика римського права освоювалася під впливом діяльності німецьких теоретиків права й завдяки появі німецьких перекладів. Росія, так само як і Україна та ряд інших країн східної Європи, не входить до числа країн-реципієнтів римського права, проте на межі ХІХ-ХХ ст., коли з'явилася необхідність у модернізації російського пореформеного права, вчені-правознавці зацікавилися римським правом, що складає фундамент основних правових систем західної Європи. Серед них теоретики права С. Муромцев, Н. Боголепов, В. Хвостов, Д. Грім, а також І. Покровський, автор видатної «Історії римського права».

Пафос роботи Покровського розкривається в можливості «говорити про другу історію римського права» [68, с. 241] після занепаду Риму – саме римське право надає левову частку античної спадщини, завдяки якій можна поєднати братські народи Європи: «І спадкоємці згадують про закинутий ними заповіт античного світу, про римське право, і знаходять у ньому те, що їм було потрібно» [68, с. 16]. Фактично правове поняття рецепції пов'язано з ідеологічними установками романтизму: розвитком національної самосвідомості та переосмисленням давнини як «золотого віку». У ключі «академічного» романтизму написана робота І. Покровського – тут історія римського права постає історією одного героя, що зникає, з'являється знов, переживає тяжкі часи, але прилаштується і осучаснюється – попри все це його сутність залишається незмінною. Однак окреслити чіткі межі й показати первинний, дорецептивний портрет цього «героя» в теорії рецепції римського права залишається неможливим. У 1920-ті радянський дослідник П. Виноградов звернув увагу на те, що римське право складає тільки одну частину загального середньовічного права Європи *ius*

commune, окрім неї можна виділити ще дві рівноцінних частини – феодальне й канонічне право. Ідея приватних договорів, що є засадою римського права, погано поєднується як із концепцією єдиної вертикальної влади в канонічному й церковному праві, так і з правовим плюралізмом. Елементом поєднання виступають глоси, що призвели окремі складові до однорідності правової системи. Водночас американський вчений Ч. Гаскінс запропонував новий погляд на римське право за доби Середньовіччя – теорію множинності ренесансів. «У рамках розвитку цієї теорії сам термін «рецепція», що розуміється як запозичення норм із чужої діючої системи права, сучасної чи попередньої до тої, яка проваджує запозичення, визвав запитання. Відповідно, у відношенні до засвоєння римського права середньовічною культурою було запропоновано вживати термін «відродження», що має на увазі генетичну спорідненість римського права й середньовічної цивілізації» [42, с. 97], зауважує історіограф римського права О. Марей. Концепцію ренесансів активно критикували й підтримували в західній правовій науці протягом усього ХХ ст., сьогодні вона займає чільне місце поряд з теорією рецепції. За Мареем, сучасна російська наука про римське право зупинилася після смерті П. Виноградова в 1925 р. і залишається на рівні науки другої половини ХІХ ст. «У своїх роботах вітчизняні дослідники продовжують розглядати рецепцію римського права окремо від права канонічного й феодального. За рамками дослідження залишаються як аналіз методології роботи глосаторів і коментаторів, так і докладний розбір їх конкретних творів» [42, с. 98]. У цьому, ймовірно, полягає основна причина настільки міцного закріплення терміну «рецепція» зразку ХІХ ст. у російській, а слідом за ній і в українській, правовій науці. За Мареем, «рецепцію римського права слід сприймати як лише одну зі складових вельми ширшого явища – формування системи *ius commune*» [42, с. 99].

Отже в сучасному праві поняття рецепції слугує зручним маркером процесу, що насправді видається складнішим, та не відображує його змісту⁶. Однак

⁶ Ця проблема взагалі характерна для цілої низки історичних понять. Наприклад, поняття «середньовіччя» не відображує ані названого періоду в цілому, ані жодної з його складових, але досить зручно скріплює його різномірні елементи.

більшість дослідників продовжують використовувати його в своїх заняттях історією європейського права. Знов привернемо увагу до словників: у «Великій радянській енциклопедії» завершення довгого процесу рецепції римського права пов'язано з появленням у Європі національних правових систем: «для Франції виданням Кодексу Наполеону 1804 і для Німеччини – Цивільного кодексу 1900» [12, с. 699]. Показовим у подібному випадку є те, що момент визначення процесу й початку його вивчення співпадає з його закінченням. Правова рецепція значить сприйняття, прийняття з метою використання, отже має прями аналоги в українській. Згідно з правовим визначенням можемо говорити про норми й закони як об'єкти рецепції, отже рецепційованим може бути щось *оформлене, закріплене, спроможне залишатися тотожним до акту рецепції та після нього*. Незважаючи на поширення правового терміну в пострадянських довідкових виданнях, концепція рецепції римського права тепер переглядається і частіше стає предметом критики – ця еволюція потрошки відображується в змінах словникових визначень. Наприклад, у «Великій радянській енциклопедії» 1941 р. [12] зроблено акцент на рецепцію римського права, а в Юридичній енциклопедії [108] 2003 р. докладно визначено явище рецепції безвідносно до середньовічного процесу засвоєння римської правової системи.

1.2.3 «Рецепція» у філософських і гуманітарних довідкових виданнях

У рамках проблематики дослідження соціально-гуманітарне визначення рецепції є пріоритетним для вивчення, проте, незважаючи на функціонування в областях, підконтрольних філософії, філософські словники й енциклопедії останнього століття не містять його визначення. Воно відсутнє в радянських виданнях: п'ятитомній «Філософській енциклопедії» (1960-1970 рр.) [91], «Короткому словнику з філософії» (1970 р.) [36] і «Філософському енциклопедичному словнику» (1983 р.) [93], у сучасних українських виданнях: «Енциклопедичному словнику української філософії», «Філософському енциклопедичному словнику» [94]; у сучасних російських виданнях: Новій

філософський енциклопедії в 4-х т. [55], «Енциклопедичному словнику сучасної західної філософії» [81], «Філософському словнику» [92]. Проте ця ситуація не унікальна для пострадянського філософського дискурсу – найважливіші західні видання також нехтують визначенням рецепції: воно відсутнє в «Енциклопедії філософії» П. Едвардса [117], «Рутледжській енциклопедії філософії» [124], Філософській енциклопедії Д. Борчерта [116].

Найширший ступінь розробки поняття рецепції в гуманітарному знанні знаходимо в англomовних словниках і енциклопедіях, присвячених літературній теорії. Його визначення немає в головних тематичних виданнях 1960-х: «Словнику літературних термінів» [112], «Короткому словнику сучасних літературних термінів» [125], проте вже у «Словнику термінів світової літератури» 1970 р. з'являється визначення спільнокореневого слова *receptor* – термін, що використовується (20 століття) для позначення людини, яка сприймає⁷ мистецький твір. Включає як окремих слухачів, глядачів, читачів, так і цілу аудиторію. Термін передбачує середній шлях між сприйняттям твору й відповіддю або реакцією на нього» [114, с. 203]. Пізніші видання включають статті, присвячені *reception theory*: у «Короткому оксфордському словнику літературних термінів» К. Болдіка її визначено як «галузь сучасного літературознавства, що займається способами сприйняття літературних текстів читачами» [112, с. 185], на відміну від «Словника літературних термінів» тут акцентується пріоритет історичного виміру над індивідуальним; у класичному «Словнику літературних термінів і літературної теорії» Дж. Кадона (1992 р.) теорія прямо ототожнюється зі школою німецької рецептивної естетики й діяльністю Х.-Р. Яусса, якій «пропонує вивчати літературний твір на основі враження і його впливу на сучасну аудиторію, а літературну цінність оцінює, виходячи зі зміни ролі тексту в часі» [114, с. 778]. У цьому ж самому словнику маємо визначення *receptor* – «жаргонний термін для позначення людини або групи людей, що сприймають витвір мистецтва» [114, с. 778]. «Жаргонним», тобто неповноцінним, слово, що вільно вживалося в

⁷ В словнику вживається дієслово *to contemplate*, що вказує на споглядальний, розумовий бік сприйняття.

англомовному середовищі 1970-х, визнається у 1990-ті. У цей час важливішим за особистість сприймаючого або здатність сприймати стає процес рецепції. У другому виданні «Словника літературних й тематичних термінів» Е. Квіна (2006 р.) «теорія рецепції» традиційно відсилає до німецької рецептивної естетики, окремо виділено проблематику індивідуального читача пізнього Яусса, що, за упорядником, є близькою американській теорії reader-response criticism [124, с. 260]. У одинадцятому виданні «Глосарію літературних термінів» М. Абрамса (2015 р.) з'являються відсутні в попередніх його версіях⁸ поняття *reception history*, *reception-aesthetics* і *reception theory*, проте тільки останнє з них удостоюється статті, до якої відсилають попередні. Абрамс визначає теорію рецепції як «форму reader-response theory, яка була запропонована Г.-Р. Яуссом [110, с. 335].

Ще одним свідоцтвом проникнення рецепції до західної гуманітарної сфери є стаття *reception studies* у Оксфордському путівнику по античній літературі⁹: «дослідження того, як тексти, витвори мистецтву, історичні події – фактично будь-що з минулого, було сприйняте (received) у минулому й сприймалося донині більшістю або різноманітністю зацікавлених осіб. Їх мета полягає у визначенні, наприклад, того, чи були досліджувані тексти прийняті (accepted) згідно з їх первісною, так би мовити номінальною цінністю, або реінтерпретовані, переписані, очищені, оформлені згідно до сучасних ідей й ситуації чи до уявного минулого, або використовуються як символ для трансляції певного меседжу. Виходячи з положення про приналежність історії до двох часових вимірів (two time-frames) – часу, коли вона була написана, й часу, коли вона була прочитана – дослідження рецепції тексту в певний період часто дають свіже й несподіване зображення думки цього періоду. Це відносно нове (20 століття) поле досліджень визначають як стимулююче та плідне, оскільки воно спроможне визначити нові способи вивчення й сприяти розширенню досліджень витоків конституювання значень» [127, с. 491]. Отже, тут маємо розкриття значення поняття в рамках цілком нового дослідницького проекту, тісно пов'язаного з дослідницькими техніками

⁸ Авторці пощастило ознайомитися з третім виданням 1971 р. і шостим виданням 1988 р.

⁹ Попереднє видання 1993 р. не містить жодної статті на вказану тему.

постмодерної філософії та філософією історії. Для подальшого дослідження вельми важливо зазначити, що найповніша в розкритті поля значень рецепції стаття міститься в словнику, присвяченому дослідженням античності.

1.2.4 Пошук «рецепції» у світових бібліотечних каталогах

У джерелах попередніх до ХХ ст. рецепція в більшості випадків має позанаукові конотації: це описи або згадки про офіціальні збори, прийоми, бали¹⁰, накази й рекомендації щодо приймання й розміщення пацієнтів, в'язнів або сиріт¹¹, проповіді й пояснення щодо релігійного присвячення, прийняття чернецтва і справляння таїнств¹², у Франції ХVІІ ст. можна також знайти постанови щодо прийому до відповідальної служби¹³. Виключенням є література, присвячена рецепції римського права: у ХVІІ-ХVІІІ ст. – латиномовна, у ХІХ ст. переважно

¹⁰ Див. напр.: *Recit Veritable de la reception des Ambassadeurs des Cantons Suisses*, 1663. A Paris: Chez Pierre Bessin; *Advertisements from the delegates of convocation for His Majesties reception: Anno Domini MDCXCVII. Julii die 14, 1697*. Oxford: s/n; *An account of the visit of the Prince Regent, with the Emperor of Russia and the King of Prussia, June 1814*. London: printed by Nichols, 1815; *Reception and entertainment of the Chinese embassy, by the city of Boston*, 1868. Boston: (s.n.); *Reception of the Oudh taluqdar deputation by the Viceroy: Simla, October 9th, 1876, 1876*. Simla: s.n.; *State Reception of His Majesty the Shah, and Grand Concert*, 1889. London: (s.n.)

¹¹ Див. напр.: *Reglement au sujet de la reception des troupes du Roy dans les hospitaux des Pays-Bas*, 1703. A Bruxelles: chez Eugene Henry Fricx, Imprimeur de Sa Majesté; *Hanway, J., 1760. A candid historical account of the Hospital for the reception of exposed and deserted young children: ... With a proposal for carrying a new design into execution. To which is added, a letter from a country gentleman to a governor of the Hospital. The second edition corrected* London: sold by G. Woodfall and J. Waugh; *Dingley, R., 1758. Proposals for establishing a Public Place of Reception for Penitent Prostitutes, &c.* London: W. Faden; *The necessity of a house of recovery, for the reception of those affected with contagious fever*, 1805. Paisley: printed by J. Neilson; *London Orphan Asylum, ... for the reception and education of destitute orphans, particularly those descending from respectable parents. Instituted on the 27th of July, 1813*. London: Printed for the Society, 1824; *Nicoll, S. W., 1828. An enquiry into the present state of visitation, in asylums for the reception of the insane: and into the modes by which such visitation may be improved*. London: printed for Harvey and Darton, 55, Gracechurch-Street; *Poor Law Commissioners., 1848. Report on the capabilities of the Metropolitan workhouses for the reception and treatment of cholera cases.* (s.l.): HMSO.

¹² Див. напр.: *Hermant, G., 1668. La conduite canonique de l'eglise pour la reception des filles dans les monasteres*. Paris: (s.n.); *A preparatory service to a devout and worthy reception of the Lord's Supper*, 1735. London: F. Jefferies; *Newton, T., 1769. On the imperfect Reception of the Gospel: A sermon preached before the Incorporated Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts... on Friday February 17, 1769*. London: E. Owen and T. Harrison; *Clayton, G., 1806. An Affectionate Reception of the Gospel, recommended in two sermons, etc.* London: Printed for the Author; *Wilberforce, S., 1856. Our reception of the truth of Christ's message, a part of our moral probation: a sermon preached before the University of Oxford on the fifth Sunday in Lent, March 9th 1856*. Oxford: John Henry and James Parker; *Meditations and Prayers previous to and during the reception of the Holy Communion*, 1824. London: T. Cadell; *A conversation on the reception of the Holy Communion*, 1863. London: Society for Promoting Christian Knowledge; *Sisters of the Presentation of the Blessed Virgin Mary, 1887. Spiritual exercises preparatory to religious reception*. Dublin: M & S Eaton.

¹³ Див. напр.: *Ce qui s'observe pour la reception des maistres marchands orphèvres Iouailliers, les loix ausuelles ils sont assuiettis en leurs commerce et travail...*, 1667; France. *Conseil d'Etat (13.-1791), 1784. Règlement concernant la reception des pilotes lamaneurs...* (s.l.): Impr. royale (Paris); *Hermant, G., 1668.*

німецькомовна¹⁴. Наприкінці XVIII-XIX ст. з'являються англійські й французькі тексти теоретичного характеру, здебільшого це теологічні роботи, за змістом близькі до групи проповідей і церковних текстів¹⁵. За винятком нечастих випадків¹⁶ слово не потрапляє ані до сфери природничого, ані до сфери гуманітарного знання.

У перші десятиліття XX ст. зберігається значення урочистого прийому, зустрічі, збору¹⁷, збільшується кількість джерел щодо роботи того чи іншого товариства чи комітету – це значення, тісно пов'язане із першим, з'явилося завдяки соціалістичним тенденціям зламу століть¹⁸. За часів Першої світової війни закріплюється медично-пенітенціарне значення¹⁹, але надалі його вжиток скорочується. Поступово знижується кількість робіт з релігійної тематики²⁰,

¹⁴ Linck, Henricus, Gumprecht, Johannes-Christophorus and Som, Johannes von, 1679. *De juris Justinianei receptione atque autoritate in Germania, resp. Joh. von Som et Joh. Christophorus Gumprecht..* (s.l.): Altdorffi; Riegger, Joseph Anton Stephan von and Janoch, Josephus, 1767. *Dissertatio inauguralis de receptione corporis juris canonici in Germania resp. Josepho Janoch.* Freiburg i. Breisgau: Satron; Franklin, O., 1863. *Beiträge zur Geschichte der Reception des römischen Rechts in Deutschland.* Hannover: Rümpler; Schmidt, C. A., 1868. *Die Reception des römischen Rechts in Deutschland.* Rostock: Stiller; Modderman, W., 1875. *Die Reception des römischen Rechts : Autorisirte Übersetzung mit Zusätzen hrsg. von Karl Schulz.* (s.l.): Jena, 1875; Laband, P., 1880. *Rede über die Bedeutung der Rezeption des Römischen Rechts für das deutsche Staatsrecht: gehalten bei der Übernahme des Rectorates der Kaiser-Wilhelms-Universität Strassbourg am 1.5.1880.* Strassburg: Heitz; Wilmanns, Carl, 1890. *Die Reception des römischen Rechtes und die sociale Frage der Gegenwart..* (s.l.): Berlin.

¹⁵ Див. напр.: Ireland, J., 1796. *Five discourses, containing certain arguments for and against the reception of Christianity by the antient Jews and Greeks, etc.* London: (s.n.); Landels, W., 1862. *The Path of Life; or, the nature, origin, and reception of Salvation.* London, Edinburgh [printed]: (s.n.); Sumner, J. B., 1824. *The evidence of Christianity, from its nature & reception.* 2nd ed. Lond.: s.n.

¹⁶ Навіть у цих випадках слововживання має повсякденний характер: див. напр. «реакція публіки» в Cryer, W., 1842. *A lecture on the origin and reception of several important discoveries.* Lond.: (s.n.), або бахується на юридичному слововживанні: див. напр. Herrmann, M., 1898. *Die Reception des Humanismus in Nurnberg.* (s.l.): Weidmannsche Buchhandlung.

¹⁷ Див. напр.: Poincaré, R., 1910. *Discours de réception à l'Académie française: Le 9 décembre 1909.* Paris: Fasquelle; National Union of Women's Suffrage Societies., 1911. *Public reception & meeting in support of the Conciliation Committee's Women's Suffrage Bill (1911): at the Queen's Hall ... on Wednesday, March 15th ...* Chairman: Miss Frances Sterling. London: s.n.; *Reception in Paris of the Irish members of Parliament by the French deputies, 1915.* Paris: Printing Chaix; Valéry, Paul (1871-1945), 1927. *Discours prononcés pour la réception de Paul Valéry à l'académie Française. 16 juin 1927.* (s.l.): (s.n.);

¹⁸ См. напр.: *Souvenir of the Reception by Her Majesty Queen Alexandra of the Pension Fund Nurses at Marlborough House, 1902.* London: (s.n.); Windsor, E., 1903. *Programme and souvenir adopted by the Citizens Reception Committee: Royal visit July 1903.* Dublin: (s.n.); *The Plunkett reception committee: Public Banquet to The Rt. Hon. Sir Horace Plunkett ... Menu ... 4th March, 1920, 1920.* n.p.: (s.n.);

¹⁹ Див. напр.: Bovril Limited., 1911. *Medical reception, Thursday, 26th January, 1911.* London: Bovril; *The reception of wounded prisoner soldiers of Great Britain in Switzerland, 1916.* London: Jas. Truscott & Son; *Report on the work undertaken by the British Government in the reception and care of the Belgian Refugees, 1920.* London: His Majesty's Stationery Office; *inter-departmental Committee on the Reception of Children Overseas., 1940.* Inter-departmental Committee on the Reception of Children Overseas: report. (s.l.): HMSO; Great Britain., 1952. *Reception centres for persons without a settled way of living: report from the National Assistance Board.* London: Her Majesty's Stationery Office.

²⁰ Див. напр.: Wilson, J. M., 1903. *Six Lectures on Pastoral Theology. With an appendix on the Influence of Scientific Training on the reception of Religious Truth.* London: Macmillan & Co.; Chenevière, C., 1905. *Étude sur la réception des catéchumènes.* Genève: Henry Kündig; Moody, C. N., 1907. *The Heathen Heart: an account of the reception of the Gospel among the Chinese of Formosa.* Edinburgh: Oliphant, Anderson & Ferrier.

найчастіше в цей період пов'язаних із місіонерською діяльністю. Нова характерна область слововживання – технічна, пов'язана з винаходом радіо в 1895 р.²¹ і, відповідно, прийомом радіо-, а пізніше й телесигналів – кількість текстів з цієї теми бурхливо зростає протягом першої половини ХХ ст.²² Перші випадки використання «рецепції» в гуманітарному контексті з'являються в 1930-ті: у Британії (й США) цей термін зазвичай включається до заголовків філологічних досліджень²³ (переважно дисертацій), на материку – історичних²⁴. Протягом наступних двох десятиліть викладка змінюється – історія й філологія (здебільшого літературознавство) представлені більш-менш нарівно, проте з'являються роботи з історії науки, релігії та філософії²⁵. Показовим є те, що кількість літератури з природничих дисциплін значно менша²⁶ – тут поняття використовують у найвужчому спеціальному значенні, відповідно, дослідження з біології й фізики посідають білизько 15-10 % від загального масиву текстів, але їхня кількість значно зростає протягом другої половини ХХ ст.

²¹ Оскільки винахідниками радіо називають більш ніж десять вчених, які проводили експерименти в цій галузі з 1870-х по перші роки ХХ ст., обираємо усереднену дату 1895 р. Саме цього року було здійснено вирішальні експерименти Г. Марконі й О. Попова.

²² Див. напр.: Bureau des Longitudes., 1913. *Reception des signaux radiotelegraphiques transmis par la tour Eiffel*. 2nd ed rev. S.l.: Parish Gauthier Villars Imprimeur-Libraire; Moye, Marcel (1873-1939), 1914. *Réception, interprétation et utilisation des radiogrammes météorologiques*. (s.l.): Société astronomique Flammarion (Montpellier); Dellinger, J. H., 1919. *Principles of radio transmission and reception with antenna and coil aeriels*, by J. H. Dellinger,... (s.l.): (s.n.); Ardenne, M., 1936. *Television reception; construction and operation of a cathode ray tube receiver for the reception of ultra-short wave television broadcasting*. London: Chapman & Hall Ltd. Далі до цієї групи залучається також телефонний зв'язок: Coustet, Ernest (1868-19..), 1922. *Comment installer chez soi la téléphonie sans fil à bon marché. Installations pratiques et à bon marché. La Réception à courte distance. Les lampes. La Réception à grande distance. Les Hauts-parleurs. Les postes transportables. L'Emission radiotéléphonique*. (s.l.): (s.n.)

²³ Див. напр.: Price, L. M., 1932. *The reception of English literature in Germany*. Berkeley: University of California Press Swarte, D. C., 1934. *The Reception of Olive Schreiner's Novels: (Thesis)*. S.l.: s.n.; Gernsheimer, J., 1934. *Mrs Gaskell's novels, their reception in various periodicals: 1848-1910 Thesis*. S.l.: s.n.; Webster, D. A. R. H., 1940. *The reception of Thomas Mann in England and America 1915-1938*. (s.l.): (s.n.); Mary Julienne, S., 1935. *The history and the critical reception of the poems of Gerard Manley Hopkins*, S. J. Chicago: Original typescript.

²⁴ Див. напр.: Beiträge zur Geschichte der Rezeption: Herausgegeben von Guido Kisch, 1923. Leipzig: S. Hirzel\$ Birkenmajer, Aleksander, 1930. *Rôle joué par les médecins et les naturalistes dans la réception d'Aristote aux XIIIe et XIIIe siècles*. (s.l.): (s.n.); Jarry, E., 1931. *La prétendue réception de Jeanne d'Arc à Reuilly*. Orléans: (s.n.).

²⁵ Див. напр.: Cremeans, Charles Davis, 1949. *The Reception of Calvinistic thought in England*. (s.l.): (s.n.); Thyret, Isolde and [Hrsg.: Osteuropa-Institut], 1954. *The Cult of the True Cross in Muscovy and its Reception in the Center and the Regions*. (s.l.): Wiesbaden; Ellegard, Alvar, 1958. *Darwin and the general reader. The reception of Darwin's theory of evolution in the British periodical press, 1859-1872. [Mit Diagr. u. Tab.]*. (s.l.): Göteborg; Stockholm; Bracken, H. M., 1959. *The early reception of Berkeley's immaterialism, 1710-1733*. The Hague: Martinus Nijhoff;

²⁶ Див. напр.: Tolhurst, G. C., 1954. *Speech reception and temporary hearing loss as a function of exposure to high-level noise*. (s.l.): (s.n.); Granit, R., 1955. *Receptors and Sensory Perception. A discussion of aims, means and results of electrophysical research into the process of reception*. New Haven: Yale University Press; Cortical reception of touch and taste in the cat: A study of single cortical cells, 1957. Stockholm: (Norstedt).

Дійсно значні зміни в слововжитку сталися у 1960-ті. Впродовж кількох наступних десятиріч «рецепція» набуває нового глибокого значення в гуманітарному знанні, першочергово в літературознавстві. Поняття рецепції було засвоєне в повсякденному сенсі ще літературною критикою початку століття, відповідно, кількість робіт, у яких рецепція означає реакцію публіки на творчість того чи іншого письменника або присвоєння й засвоєння однією літературою (зазвичай національною) творів іншою, залишається більш-менш сталим²⁷. Зразом з'являються нові теоретичні роботи, у яких феномен рецепції досліджується сам собою²⁸, а з середини 1970-х сприймається як певна методологічна установка. Тимчасом рецепція перетворюється на важливе поняття для істориків науки: осмислена у традиційному, історико-правовому значенні, вона, попри все, поширюється не тільки на теорію або творчість того чи іншого вченого взагалі, але й на окремі концепти чи ідеї²⁹. В означеному сенсі рецепція використовується також у дослідженнях історико-філософського й навіть теоретично-філософського характеру³⁰. Саме за цих часів слово рецепція стає настільки загальноживаним у науковому просторі, що навіть проникає до популярного психологічного нон-фікш: Ч. Ларсон у книзі «Переконування, рецепція й відповідальність» пропонує низку психологічних і риторичних прийомів, що допоможуть розпізнати й покласти край будь-якій спробі переконування й зробити з читача «переконувача» [121].

²⁷ Див. напр.: Theodore Dreiser, the critical reception, 1972. (s.l.); Ingham, N. W., 1974. E. T. A. Hoffmann's reception in Russia. Würzburg: (s.n.); Van Egmond, P., 1974. The critical reception of Robert Frost. Boston, Mass.: Hall; Morrell, A. W., 1979. The reception of Mark Twain in Russia. Ann Arbor, Mich.: Univ. Microfilms Internat. David Lewis (New York); Ernest Hemingway : the critical reception, 1977. (s.l.): B. Franklin (New York); Tarnoi, L., 1987. Reception der deutschen Literatur in Ungarn: 1800-1850. Budapest: Loránd-Eötvös-Univ.

²⁸ Див. напр.: Literary communication and reception: communication littéraire et reception, 1980. Innsbruck: Inst. für Sprachwiss; Jauß, H. R., 1982. Toward an aesthetic of reception. Minneapolis: Univ. of Minnesota Press; Tímea, T., 1982. The typology of aesthetic reception. Budapest: Inst. for Culture; Reception de l'oeuvre littéraire, 1983. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego; Holub, R. C., 1984. Reception theory: a critical introduction. London: Methuen; Bortolussi, M., 1986. Fantasy, realism and the dynamics of reception: the case of the child reader. (s.l.): (s.n.); Problems of literary reception: Conference: Papers, 1988. (s.l.): University of Alberta.

²⁹ Див. наприклад The Reception of Copernicus' heliocentric theory: proceedings of a symposium organized by the Nicolas Copernicus Committee of the International Union of the History and Philosophy of Science, Tor'un, Poland, 1973, 1972. Dordrecht: D. Reidel Pub. Co; The Reception of unconventional science, 1979. Boulder, Colo: Published by Westview Press for the American Association for the Advancement of Science; Wahsner, R., 1987. Schrödinger's reception of the Greek atomism. Babelsberg u.a.: Einstein-Laboratorium für Theoretische Physik.

³⁰ Див. напр.: Weston, M. H., 1971. The nature of morality reception. (s.l.): (s.n.); Decker, H. S., 1982. The reception of psychoanalysis in Germany. (s.l.): (s.n.); Rotenstreich, Nathan, 1914-1993, 1989. Alienation: the concept and its reception /. (s.l.): Leiden : Brill, 1989

У 1990-ті поняття рецепції проникає до настільки глибоких шарів гуманітарного знання, що починає вживатися у зв'язку з різноманітними методологічними завданнями в різноманітних дисциплінах. По-перше, виходять філологічні й літературознавчі роботи з переосмислення ідей німецької рецептивної естетики³¹, зростає кількість методичних матеріалів і популярної літератури з цих питань³². Мистецтвознавство³³, теологія³⁴ й філософія³⁵ оперують поняттям рецепції більш вільно, ніж це було передбачено десятиріччя тому, також поступово оформлюється антикознавча ініціатива³⁶. Частішає поняттєвий вжиток у мультикультурному й гендерному контекстах³⁷. З «плавильного котлу» нових тенденцій на стику антикознавства й cultural studies народжується гуманітарний напрямок, що базується саме на явищі рецепції – reception studies. Якщо 1990-ті багаті на теоретичні роботи³⁸, у 2000-ні в англomовному середовищі в кілька разів зростає кількість публікацій, що застосовують нову методологію. Більшість з них

³¹ Див. напр.: McGregor, G., 1990. Reception and response: hearer creativity and the analysis of spoken and written texts. London: Routledge; Škvorecký, Josef and ed. by Celia Hawkesworth, 1992. Reception: An Authorial Experience. (s.l.): New York, NY; Rush, O., 1997. The reception of doctrine: an appropriation of Hans Robert Jauss' reception aesthetics and literary hermeneutics. Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana.

³² Див. напр.: Teaching reception, 1998. Leamington Spa: Scholastic.

³³ Див. напр.: Hertel, Christiane, 1996. Vermeer: reception and interpretation /. (s.l.): Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1996; Mode, R. L., 2000. Reproduction and reception: new perspectives on Michelangelo and Raphael in eighteenth- and nineteenth-century Britain. (s.l.): (s.n.); Thomson, Belinda, 2000. Impressionism : origins, practice, reception /. (s.l.): London : Thames & Hudson, 2000.

³⁴ См. напр.: Bliss, F. M., 1993. Understanding reception: a backdrop to its ecumenical use. Milwaukee, Wis.: Marquette University Press; Poirier, D. J., 1995. In search of reception. (s.l.): (s.n.). У цьому випадку досить сильним залишається значення «ініціації», «прийняття», «приходу» до релігії, але поза сумнівом вплив рецептивної естетики.

³⁵ Див. напр.: Moreau, Pierre-François, Ariew, Roger and ed. by Don Garrett, 1997. Spinoza's reception and influence. (s.l.): Cambridge [u.a.]; Vilkkko, R., 1998. The reception of Frege's 'Begriffsschrift'. (s.l.): (s.n.); Palmer, J. A., 1999. Plato's reception of Parmenides. Oxford [u.a.]: Clarendon Press.

³⁶ Див. напр.: Reception of the Classics in Modern Theatre, simpoziumas, 2, 1992. Reception of the classics in modern theatre: proceedings of Kraków-Bochum symposium in theatre studies, Kraków, 21-23 May 1991. Kraków: Universitas; Workshop on the reception of classical texts (1992 ; Florence, Italie), 1995. The classical tradition in the Middle ages and the Renaissance: proceedings of the first European science foundation workshop on the reception of classical texts, Florence, Certosa del Galluzzo, 26-27 June 1992. (s.l.): Centro italiano di studi sull'alto medioevo (Spoleto); Reception of the Classics in Modern Theatre, simpoziumas, 2, 1992.

³⁷ См. напр.: Caldarola, V. J., 1990. Reception as cultural experience: visual mass media and reception practices in outer Indonesia. Ann Arbor, Mich.: UMI; Text - culture - reception: cross-cultural aspects of English studies, 1992. Heidelberg: Joyrich, L., 1996. Re-viewing reception: television, gender, and postmodern culture. Bloomington, Ind.: Indiana University Press; Winter; Smith, R., 1997. Gender, genre and reception: sonnet sequences attributed to women, 1560-1621. (s.l.): University of Oxford; Mailloux, S., 1998. Reception histories: rhetoric, pragmatism, and American cultural politics. Ithaca, N.Y. : Cornell University Press.

³⁸ См. напр.: Etudes de reception, 1993. (s.l.): Lang; Reception study: from literary theory to cultural studies, 2000. New York: Routledge; Parris, D., 1999. Reception theory: philosophical hermeneutics, literary theory and biblical interpretation. (s.l.): University of Nottingham; Alasuutari, Pertti and ed. by Denis McQuail, 2002. Three phases of reception studies. (s.l.): London [u.a.]; Hardwick, Lorna, 2003. Reception studies /. (s.l.): Oxford : Oxford Univ. Press. Подробнее см. п. 1.5.

– це так звані case studies, у яких впроваджуються конкретні дослідження за допомогою теорії рецепції³⁹, а значну увагу приділено матеріалам античності. Монографії в подібних випадках трапляються рідко, частіше джерельна база представлена збірками статей і спеціальними журналами. Водночас назви робіт, що вказують на реакцію публіки або критиків на тій чи іншій твір або ідею, доповнюються уточненням «критична» рецепція⁴⁰. Значно зростає кількість філософських робіт – тепер «рецепція» є настільки типовою для філософських заголовків⁴¹, що перетворюється на певну ознаку доброго тону та частину дотримання етикету наукової публікації.

Рецепція перетворюється на надзвичайно рухливий концепт, про що свідчать нові словосполучення в заголовках: поряд із рецепцію часто можна знайти такі поняття, як *спадщина* (heritage), *інтерпретація* (interpretation), *вплив* (influence), *діалог* (dialogue), *переосмислення* (rethinking), *переклад* (translation), *контекст* (context), *текст* (text), *історія* (history), *репродукція* (reproduction). Загалом, часто присутня «дешифровка» рецепції, її розкриття через низку інших понять, що стоять у заголовку після двокрапки, або розташування самої «рецепції» в переліку.

³⁹ Див. напр.: The reception of classical texts and images: the January conference 1996 held at the Open University, Milton Keynes, UK, 3, 1996. Milton Keynes: Open University Department of Classical Studies; Weninger, Robert K. and ed. by Richard Brown, 2008. James Joyce and German Literature, or Reflections on the Vagaries and Vacancies of Reception Studies. (s.l.): Malden, Mass. [u.a.]; Stereotypes in literatures and cultures : international reception studies, 2010. (s.l.): P. Lang (Frankfurt am Main); Reception and the classics, 2012. Cambridge: Cambridge University Press; Skorupa, H., 2013. Werther: Reception Studies. Munich: GRIN Verlag GmbH; Roman literature, gender, and reception: domina illustris, 2013. (s.l.): (s.n.); Evans, R. C., 2013. Reception-historical methods in biblical studies: an evaluation of the hermeneutics of some recent practice, with reference to reception of New Testament texts about subordination. (s.l.): (s.n.); Olson, S. D., 2013. Ancient comedy and reception: essays in honor of Jeffrey Henderson. Boston ; Berlin: De Gruyter.

⁴⁰ Див. напр.: Hudson, S., 1996. An inquiry into the critical reception of Joyce's Ulysses 1918-1984. (s.l.): University of Oxford; La réception critique de Dumas père, 1996. Tübingen: G. Narr; Simon, L., 2007. The critical reception of Henry James: creating a master. Rochester, NY: Camden House.

⁴¹ См. напр.: Birrel, F. M., 1996. "Abenteuerlich missverstanden?": Habermas reception and interpretation of Schiller. (s.l.): (s.n.); Dalferth, I.U. and ed. by D. Z. Phillips ..., 2005. Wittgenstein: The Theological Reception. (s.l.): Aldershot; Kierkegaard's international reception, 2009. Farnham [etc.]: Ashgate; Seminar, "Rethinking Plato's Parmenides and its Platonic, Gnostic, and Patristic Reception", 2010. Reception in Patristic, Gnostic, and Christian Neoplatonic texts. Atlanta: Society of Biblical Literature; Schaar, M. van der, n.d. From Analytic Psychology to Analytic Philosophy; the Reception of Twardowski's Ideas in Cambridge. (s.l.): Springer Netherlands.

1.2.5 Проблема поняття рецепції в українському й пострадянському гуманітарному дискурсі

До української мови поняття рецепції прийшло з російської, а до неї, відповідно, з німецької. Українсько- й російськомовні праці, що мають у заголовку «рецепцію» можна зустріти частіше, ніж англомовні або франкомовні. Першою чергою це стосується рецепції римського права – теоретичні роботи в цій царині почали з’являтися протягом XIX ст., слідом за перекладами з німецької, та продовжують виходити дотепер. Попри те, що в радянському гуманітарному знанні (переважно у філології) «рецепція» вживається починаючи з 1960-70-х, до заголовків дисертацій, статей і монографій українською й російською вона втрапляє з початку 1990-х. Згідно з результатами пошуку в каталогах дисертацій, протягом останнього двадцятиріччя в Україні вийшло понад 90 дисертаційних досліджень, що вживають цей термін у назві, у Росії – понад 150⁴². Кількість досліджень з теорії права в обох випадках значно поступається філології й літературознавству, друге місце посідають мистецтвознавство й філософія, найменшу кількість досліджень присвячено історії, соціології й біології. Серед сусідніх до рецепції понять у назвах дисертацій слід вказати наступні: *трансформація, інтерпретація, реінтерпретація, тенеца, реконструкція, спадкоємність, типологія, рецензія*. Більшість дисертацій з філософських спеціальностей має історико-філософський характер – у них переважно досліджено сприйняття й розвиток тих чи інших ідей.

Статті філософського напрямку 2000-х вельми часто вживають «рецепцію» саме в заголовках. Серед українських досліджень зазначимо збірку «Переяславські сквородинські студії», яка в першому числі 2011 р. містить статтю В. Соболя «Рецепція Григорія Сковороди в Польщі», а у другому числі 2013 р. – статтю Д. Вирського «Станіслав Оріховський-Роксолан: звиви пам’яті (рецепція постаті гуманіста за ранньомодерної доби)». У першій з них представлена історіографія вивчення спадщини українського філософа в польській науці – автор аналізує зміну

⁴² Пошук проведений по каталогу бібліотеки ім. В.І, Вернадського та каталогу російських дисертацій РДБ 12.11.2015.

етапів критичного осмислення інтелектуальної спадщини Г.С. Сковороди й характеризує цей процес як «динаміку рецепції» [79, с.111]. Інше цікаве словосполучення – «літературознавча рецепція» – дозволяє мислити рецепцію, спеціалізовану в рамках тієї чи іншої дисципліни, школи й т. ін. У статті Д. Вирського «Станіслав Оріховський-Роксолан: звиви пам'яті (рецепція постаті гуманіста за ранньомодерної доби)» [14] окрім критичних відгуків й теоретичних впливів досліджено джерела стосовно реакції сучасників на особистість Оріховського-Роксолана, панегірики на його честь і компліменти друзів та колег. У 2013 р. у журналі також була опублікована стаття А. Землянського «Людиновимірність історії: рецепція поняття інтерсуб'єктивності в сучасній історичній антропології» [28], в якій досліджено методологічне значення феноменологічного терміну «інтерсуб'єктивність» для подальшого розвитку соціологічної й історичної форм пізнання. Молода авторка Я. Угляр доволі часто працює з «рецепцією» в історико-філософському вимірі. У статті «Скотизм, томізм та їх рецепція у філософії І. Гізеля» вона досліджує питання про те, «яка філософська рецепція переважала та найбільше впливала на філософію вченого» [88, с. 84], відштовхуючись від діалогу між Гізелем і представниками західної філософії. У статті «Рецепція І. Гізелем основних питань в трактаті логіки у контексті ранньомодерної доби» рецепція розуміється як численні західноєвропейські впливи на розробку власного стилю гізелевської філософії [87].

В журналі «Наука. Релігія. Суспільство.» опубліковані статті С. Стасенко «Рецепція методологічних ідей Р. Декарта у творчості М. Мамардашвілі» і П. Ямчука «Філософська рецепція духовного феномену Івана Вишенського Д. І. Чижевським (контекст постмодерної актуалізації вітчизняного християнсько-консервативного ідеалу XVI – XVII ст.)» С. Стасенко пропонує прочитання рецепції як критичної обробки існуючого матеріалу для утворення нових смислів. У цій статті вперше зустрічаємо більш-менш розроблену трактовку рецепції: «Фактично, декартівська філософія стала для М. Мамардашвілі тим матеріалом, на основі якого ним були зроблені висновки, які, не будучи у власному розумінні історико-філософськими, дозволяли визначити широкий поняттєвий і

екзистенційний контексти проблеми свідомості і відкривати нові перспективи в дослідженні даної проблеми» [85, с. 86]. Далі в тексті авторка синонімізує «рецепцію» зі *специфікою інтерпретації*. П. Ямчук досліджує *особливості критики* І. Вишенського Д. Чижевським, загальну *оцінку* його ідей та їхню *трансляцію* дослідниками наступних поколінь [109]. «Рецепцію» використовують також українські кантознавці: М. Мінаков у дослідженні «Рецепція кантівського поняття віри розуму в німецький, російській та англо-американській кантознавчій традиції» розуміє рецепцію як «*Розгляд, аналіз та тлумачення* його (Канта – О.П.) текстів, ідей», що «надає щоразу нового імпульсу філософові. Робота з текстом кенігсберзького мислителя — це завжди *плідний діалог*, до якого поступово приєднуються покоління філософів ХІХ та ХХ століть» [47, с. 3]. В. Козловський у статті «Метафізика і психологія Імануїла Канта: витоки та рецепції» [35] протиставляє «рецепцію» «витокам», тобто об'єднує в цьому понятті все, що сталося з кантівською метафізикою після Канта, окремо позначаючи два моменти – її *розуміння* Гартманом, Гайдегером, Рікертотом; її *повернення* до філософування у 1920-30 рр. У статті «Гріх «пияцтва» у рецепції українських мислителів ХVІІ ст.» [151] В. Співак досліджує історію розвитку моральних учень в українській думці ХVІ-ХVІІ ст. Показово, що поняття рецепції він використовує в значенні *сприйняття* без додаткових історичних і методологічних вимірів.

Роботи істориків, філологів, культурологів, близькі до філософії, також вживають «рецепцію» в заголовках: у статті «Французька інтертекстуальна теорія та її радянська й пострадянська рецепція» [19] Р. Горбань окреслює генезу інтертекстуальної теорії, випадки її *критичного й некритичного засвоєння* в радянській і пострадянській науці. В статті Т. Баклашової «Українська еліта і творення нації: рецепція «шістдесятників» [7] рецепція розуміється як *сприйняття ідеї* еліти як такої поколінням українських філософів. Мета статті полягає в дослідженні поглядів окремих персоналій на роль еліти у створенні національної ідеї й виділенні основних характеристик досліджуваного поняття. М. Савельєва у статті «Рецепція ідей як неможливість збереження творчої ідентичності» вбачає предмет дослідження в «аналізі міри адекватності *екстраполяції ідей* у чужих

культурах» [74, с. 3] на прикладі Фрейда й Достоевського. І. Куриленко у статті «Рецепція постмодернізму як культурної парадигми: теоретичний аспект» [38] окреслює коло досліджень українських і зарубіжних вчених, які *інтерпретують* постмодернізм як культурну парадигму, у тексті статті слова «рецепція» взагалі не має.

Не менш регулярними й тематично різноманітними є вживання «рецепції» в російських філософських періодичних виданнях. Наприклад, одразу в декількох числах журналу «Філософські науки» (Философские науки) зустрічаємо наступні заголовки: «Рецепція Ніцше у Франції», «Рецепція буття й людини у філософії В.В. Розанова», «Парадокси культурної рецепції», а також, в шостому числі 2008 р., підрозділ «Філософська думка: рецепція та інтерпретація». Авторка статті «Рецепція Ніцше у Франції» А. Ігнатенко [30] вказує на «відкриття теми рецепції Ніцше» Ж. Б'янкі й Ж. Ле Рідером у 1920-ті, однак в оригінальних французьких назвах їх творів вживається слово *influence*, тобто *вплив*. Окрім *історії перекладів* текстів Ніцше на французьку у статті досліджуються політичні й культурні причини виникнення того чи іншого образу мислителя, а також текстові вподобання читачів і дослідників. Ігнатенко говорить про «столітню історію рецепції» [30, с. 59] – це дозволяє сприймати останню не як окремий факт, а як дещо подовжене у власному розвитку. Статтю Н. Автономової «Парадокси культурної рецепції» [2] присвячено проблемі «російського Дерріди». Авторка, зокрема, формулює основні *фактори рецепції*, тобто «те, що заважає, чи навпаки допомагає сприйняттю філософських текстів іншої культури» [2, с. 76], тут рецепція є, переважно, продуктом діяльності читача вкупі з соціально-культурними умовами ситуації сприйняття. Відповідно, головною проблемою статті є роль перекладача та редактора перекладу – «медіаторів» між автором та читачем, а також між культурами, до яких вони належать. Цікава ремарка авторки стосується образу «революційно-естетської французької літератури», що його було «створено й запущено американською рецепцією» [2, с. 78]. У подібному розумінні рецепція має здібність до активної дії. Вельми специфічне, близьке до біологічного значення рецепції пропонують автори статті «Рецепція буття і людини у філософії

В.В. Розанова» О. Крікунов і О. Усачов. Рецепція й рецептивність тут прочитані як певний *спеціальний розвинутий механізм сприйняття*, що відрізняє творчу людину від усіх інших. Таке значення, наприклад, полягає у фразі: «сприйняття навколишнього світу та його проблем у рецепціях неординарних людей» [37, с. 18].

У «Віснику московського університету» (Вестник московского университета) міститься стаття «Аристотелівське вчення про душу та розум у неоплатонічній рецепції», авторка якої І. Макарова трактує рецепцію як *єдність сприйняття й засвоєння*. Вона, зокрема, вказує на те, що «основні положення (Аристотеля – О.П.) були інтегровані до неоплатонічного вчення як його складові» [41, с. 39], але відбулося їхнє «переломлення». За Макаровою, з часів середніх платоніків вчення Аристотеля «приймається», «сприймається», «гармонізується» з платонічними філософськими побудовами, а його елементи «підкріплюють» та «ілюструють» власні вчення представників неоплатонізму. У журналі «Соловйовські дослідження» (Соловьёвские исследования) педалюється тема рецепції в російській філософії. У четвертому числі 2015 р. автори двох статей працюють із філософською рецепцією: О. Назарова в дослідженні «Рецепція російської релігійної філософії в сучасній західноєвропейській християнській філософії» постулює *сприйняття* російської релігійної філософії західними дослідниками як «партнера у діалозі» [51, с. 148]. Достатньо інформативний огляд історії поняття рецепції знаходимо в статті К. Мельникової «Поняття рецепції: сучасні дослідницькі підходи до аналізу тексту культури» [44] 2012 р. У статті представлено історіографію застосування поняття рецепції в гуманітарному знанні й, зокрема, літературознавстві. «Рецепція», за Мельниковою, вперше вживається в роботах літературного критика В. Бута у зв'язку з концепцією «імпліцитного автора» – оповідача, який за допомогою риторичних прийомів визначає реакцію читача на власні твори. Після Бута теорія рецепції розвивалася у двох напрямках – структурно-семіотичному (Р. Барт, Ю. Кристева, Ж. Женетт) і герменевтичному (Н.-Р. Яусс, В. Ізер). Мельникова вважає, що соціокультурне словникове визначення рецепції, так само, як і інтерес до цього феномену «відбувається у

рамках постструктуралістської дослідницької парадигми текстуального аналізу на тлі зміщення від автора й тексту до читача» [44, с. 239]. Попри чіткість визначень, стаття не долає рамок суто історичного огляду. Авторка високо оцінює рецепцію як методологічний концепт, за допомогою якого «твір починає вивчатися як історично відкрите явище, його цінність і сенс є історично рухливими, мінливими і піддаються переосмисленню» [44, с. 239], але не досліджує позатеоретичних аспектів його застосування.

Наукову широту (і, на жаль, неузгодженість) спостерігаємо в тематиці пострадянських монографій. В українському науковому просторі на авансцену виходять літературознавчі дослідження: «Метафорична природа новели: структура, рецепція, концептуалізація» [61] і «Проблеми рецепції та інтерпретації художнього тексту» [62] М. Пащенко, «Духовенство в українській прозі XIX - початку XXI століть: художня рецепція та інтерпретація» [71] І. Прилипко. Усі літературні дослідження прочитують рецепцію в досить жорстких термінологічних рамках, утворених філологічним дискурсом рецепції, який, своєю чергою, був заданий німецькою рецептивною естетикою 1970-х. Спеціальне, професійне літературне значення використовується в колективній монографії «Літературознавча рецепція і компаративістичний дискурс». Її автори виходять з положень, що упереджують німецьку рецептивну естетику в історії літературної критики: «...будь-яка філологічна операція з будь-якими явищами художньої літератури певним чином опосередковується рецептивними процесами мовця – дослідника, вчителя, журналіста, наївного читача. У такому разі постає закономірне питання про якість рецепції, її види і саморефлексію з цього приводу» [40, с. 7]. Загалом, дослідження спрямоване проти напівпрофесійного «впливознаства» (за авторами) і на розвиток української компаративістики. Отже рецепція тут виступає найважливішим концептуальним ядром. Для впровадження фундаменту української рецептивної естетики автори аналізують літературознавчі роботи І. Франка і «рецепцію фігури й творчості» Ф. Гельдерліна в Україні. Серед історичних досліджень виділимо «Очима Заходу: Рецепція України в Західній

Європі XI-XVIII ст.» Д. Наливайка. Метою автора є реконструкція «образу України з усіма його “домислами”, “помилками” і т. п., що складався у реципієнтів і мінявся протягом століть» [52, с. 5].

Філософія в цьому контексті представлена в історичній перспективі дослідженнями Ю. Завгороднього «Рецепція індійської філософії в Україні: Лінія вед» [27] і Т. Даниловою «Філософські ідеї в східнослов'янських рецепціях пам'ятки “Стефаніт і Іхнілат”» [22]. Т. Данилова проводить історико-філософський аналіз пам'ятки староукраїнської літератури «Стефаніт і Іхнілат», сюжет якої був запозичений з індійської збірки «Панчатантра» та досліджує *осмислення й доповнення* його оригінальних філософських ідей культурами-реципієнтами. Якщо монографія Данилової ґрунтується на дослідженнях початку 1990-х, «Рецепція індійської філософії в Україні: Лінія Вед» Ю. Завгороднього є свіжим зрізом прочитання поняття рецепції в українській філософії. Автор історико-філософського дослідження, що охоплює період вивчення індійської релігійно-філософської думки з 1840 по 1930 рр., діє в рамках загальноукраїнської тенденції спонтанного вживання «рецепції»: у вступі вона характеризується передусім як *звернення*, проте часто слугує синонімом *впливу й сприйняття*, а також у ряді випадків прочитується як *вивчення і тлумачення*. Зі статей автора на вказану тему випливають наступні характеристики: *образ, особливості звернення, осмислення і зацікавленість*⁴³. Активна робота з індійською філософією, її «рецепція» тісно пов'язана з фундаментальною властивістю української філософії, а саме її «відкритістю до іншого, до пошуку інших смислів» [27, с. 8]. Визначення рецепції на підставі поняттєвої роботи Завгороднього свідчить про доволі складний процес, що поєднує не тільки різні види дослідницько-теоретичної роботи, але й способи взаємодії з навколишнім світом. Водночас рецепція як *вивчення* перебуває під впливом цілої низки чинників, так званих «макропараметрів»: «хронологією, ключовою і наскрізною термінологією та проблематикою, особливістю природи

⁴³ Тим часом «рецепцію» зустрічаємо не тільки у назві тексту, але й у заголовках розділів: IV «Рецепція гімну Рігведи X.129: особливості перекладу і інтерпретації», V «Особливості рецепції упанішад».

філософського знання і самого філософування. Значною мірою розуміння означених параметрів і задає, формує отримані дослідницькі результати» [27, с. 75]. Іншу низку параметрів задає дослідник як перекладач і, відповідно, інтерпретатор: «Зміст інтерпретації залежить від багатьох чинників, зокрема від самого задуму перекладача, його фахової підготовки, приналежності перекладача то тієї релігійно-філософської та культурної традиції, яку представляє оригінальний текст, чи його перебування поза нею, наявних умов для повноцінної роботи. Зрозуміло, що свій окремий відбиток у сприйнятті матеріалу, який перекладається, накладає ще та чи інша історична доба» [27, с. 193]. Отже, для Завгороднього характерне прочитання рецепції в рамках історико-філософського «критичного» способу, також у окремих випадках він використовує вужче філологічне прочитання, коли звертається до аналізу текстології й теорії перекладу.

Російськомовні монографії здебільшого зосереджені на проблемах літературознавства і фокусують свою увагу на персоналіях⁴⁴. Інтерес для аналізу поняттєвого виміру рецепції представляє робота історика-антикознавця Є. Чиглінцева «Рецепція античності в культурі кінця XIX - початку XXI ст.» (Рецепция античности в культуре конца XIX – начала XXI вв.) Автор методологічно обробив «рецепцію» літературознавчих технік згідно до особливостей історичної науки. Під рецепцією він розуміє загальні закономірності «процесу *засвоєння* античності сучасністю» [102, с. 5], а рецепцію античності визначає як «*сприйняття і включення* до інтелектуальних і культурних практик як невід'ємну частину соціально-політичних, історичних і культурних явищ античності» [102, с. 7]. На перший погляд визначення Чиглінцева не відрізняється від «соціально-гуманітарного» словникового значення, але є деякі нюанси. По-перше, це вживання поняття «практики», по-друге, замість політичних і культурних «форм» тут знаходимо менш строгі «явища». Пом'якшення і звуження

⁴⁴ Див. напр.: О.Е. Осовский «В зеркале "другого": рецепция научного наследия М.М. Бахтина в англо-американском литературоведении 1960-х - середины 1990-х годов»; Долженко Е.С. «Рецепция творчества Е. И. Замятина на Западе»; Затеева Т.В. «Рецепция творчества И.С. Тургенева в английском литературоведении 50-60-х гг. XX в.», Голман В.Л. «Рецепция фантастических романов Джеймса Грэма Балларда в отечественной прессе второй половины XX в.»; перше місце серед них посідають дослідження творчості Ф.М. Достоевського.

словникового визначення пов'язане з саморефлексією автора як історика початку ХХІ ст. «Будь-яке звернення до минулого є спробою створення образу цього минулого, тобто деякого ідеального відображення світу у свідомості людини, і включення цього образу у тканину сучасної культури» [102, с. 15]. У історичній науці ХХ ст., за Чиглінцевим, стався своєрідний зсув, після якого вчені не можуть продовжувати нехтувати структурами свідомості й соціально-культурними умовами у визначенні тих чи інших подій, а також звертаються до методологічних розробок і враховують інтуїтивні й емоційні компоненти дослідницької установки. Цей підхід вельми потребує осмислення рецепції.

Чиглінцев коротко простежує історію рецепції як поняття історичної науки. Уперше воно широко поширилося в німецькомовній історіографії 1970-80-х, присвяченій «процесам засвоєння античної літературної й наукової спадщини, що відбувалися за середніх віків та епохи Відродження» [102, с. 15], але з часом рецепцію виявляють і в подальших століттях, аж до сучасності. Автор виділяє два види рецепції: прагматичну та естетичну. Прагматичну рецепцію він аналізує у зв'язку з процесами, які відбувалися у правовому, політичному, соціальному середовищі, а також у філософії. Естетична рецепція – продукт пізнішого наукового розвитку, пов'язаний з методологічними досягненнями літературознавства й мистецтвознавства. Але в сучасних дослідженнях межі між цими двома видами або, скоріше, підходами, розмиваються. Чиглінцев свідомо звужує рамки свого дослідження, коли робить рецепцію «об'єктом дослідження історіографії як субдисципліни, що вивчає, між іншим, також історичну свідомість суспільства в цілому» [102, с.15]. Виходячи з такої установки, автор досліджує, по-перше, цілі й механізми рецепції античності в досліджуваний період на матеріалі біографій і творчості окремих видатних осіб, які активно включали античну спадщину у власний творчий пошук; по-друге, аналізує образи античності в соціальній уяві: тут ми спостерігаємо зворотний процес – на матеріалі джерел, досліджень і фактів сучасної культури автор відновлює цілісність образу тієї чи іншої персоналії античного періоду, а також з'ясовує мету звернення до неї. Другий

вимір рецепції, на думку Чиглінцева, зробила можливою масова культура: «за умов масової комунікації будь-яке індивідуальне звернення до античності зумовлено соціально й обов'язково має соціальні наслідки, як-от поширення цього уявлення в суспільстві» [102, с. 286]. Історико-філософська концептуалізація поняття рецепції Чиглінцева використовується в роботах російських істориків, приміром, Ю. Обидина застосовує його в дослідженні «Рецепція античної імортології в сучасних культурологічних концепціях» [57]. Спеціальні філософські монографії російською мовою, на відміну від історичних, не пропонують закінченого прочитання рецепції та, за винятком декількох перекладів⁴⁵, не містять цього слова в заголовках.

У збірках наукових робіт також переважає літературознавча тематика з «перекладацьким» і «критичним» трактуваннями рецепції⁴⁶. Філософська тематика представлена російською антологією статей Pro et contra «Кант: pro et contra: рецепція ідей німецького філософа та їх вплив на розвиток російської філософської традиції» [32], проте тут поняття рецепції присутнє лише в заголовці. Досить активно «рецепція» використовується Українським феноменологічним суспільством: 2000 р. у Києві відбулася чергова конференція, матеріали якої були опубліковані 2001 р. у збірці «Феноменологія: рецепція у Східній Європі». У збірці досліджуються шляхи «прослизання» феноменологічної складової до радянської філософії, а також окремі моменти, що пов'язують мислення Гуссерля з іншими самобутніми філософами: Кантом, Франком, Гайдегером. Автор вступної статті «Розвиток феноменологічних ідей в Україні» Є. Причепій намагається «простежити історію феноменологічних ідей в Україні» [90, с. 3]. «Відомо, що в ряді країн Східної Європи, зокрема в Польщі, Росії, Чехії накопичений цікавий досвід *засвоєння* ідей феноменології» [90, с. 3]. Для пояснення використаної

⁴⁵Див. напр.: Стейла Д. Наука и революция: Рецепция эмпириокритицизма в русской культуре, 2013.

⁴⁶Див. напр.: Збірка матеріалів міжнародної літературної конференції 2003 р. «Літературний дискурс: генезис, рецепція, інтерпретація (літературознавчий, культурологічний і методичний аспекти)» під ред. Ю. Ковбасенка; збірка матеріалів дрогобицького фестивалю Бруно Шульца 2009 р. «Сучасна рецепція творчості Бруно Шульца», збірка статей В. Ростиславського 2014 р. «Літературознавча шевченкіана діаспори та польська рецепція Т. Г. Шевченка»; збірка статей А. Бороня 2015 р. «Поет і його проза: генеза, семантика і рецепція Шевченкової творчості».

термінології автор додає: «При цьому йдеться не про пасивне засвоєння, а про створення оригінальних філософських синтезів на базі феноменології» [90, с. 3]. До відмови «розуміти рецепцію феноменології як *пасивне сприйняття* чужих філософських досягнень» [90, с.20] приєднується і А. Богачев – тож обидва автори вказують на існування конвенційного «пасивного» значення рецепції.

Відсутність термінологічної ясності не заважає публікації навчальних посібників, що включають «рецепцію» до своєї назви: здебільшого вони розроблені на основі викладацьких спецкурсів. Філософія представлена українським підручником Д. Прокопова «Німецька філософія Нового часу: Просвітництво, Кант і рецепція критицизму» і російським «Рецепція британської соціально-філософської думки в Росії XVIII-XIX ст.» (Рецепция британской социально-философской мысли в России XVIII-XIX вв.) за редакцією Т. Артем'євої, В. Бажанова, М. Микешина. «Рецепція» також вживається в назвах навчальних посібників і методичних рекомендаціях з літературознавства, культурології й права. У підручнику Прокопова сфера значень поняття рецепції обмежується роллю критицизму Канта в ученнях подальших філософів, яких сьогодні прийнято об'єднувати в лінію «німецьких класиків» [54]. Автор називає рецепцією розвиток кантівського критицизму в науковченні Фіхте, а також у системах Шелінга й Гегеля: серед «дешифровок» Прокопова виділимо *вдосконалення й виправлення*, а також *вплив* та *інтерпретацію*. Автори підручника, присвяченого «рецепції» британської думки розшифровують заголовок як «аналіз процесу *впливу* європейських ідей у формах зростаючого потоку перекладів філософської й соціально-політичної літератури» [4, с. 7]. «Рецепцію» зустрічаємо виключно у назві підручника, кожна його глава виокремлює ту чи іншу персоналію, ідею або тенденцію, що вплинула на російську думку вказаного періоду. Тотожним рецепції є поняття *впливу*: в процесі впливу, на думку авторів, об'єкт і суб'єкт «не обов'язково є ієрархічними» [4, с. 7], водночас «культура, що зазнає впливу, може бути досить активною й вибірковою» [4, с. 7]. Автори займаються «дослідженням шляхів і способів входження Росії до європейського інтелектуального і культурного простору, а також упевненого перебування у ньому» [4, с. 7]. Окрім

впливу, застосовуються наступні «дешифровки»: *сприйняття, звернення до авторитетів, взаємодія, міжкультурна комунікація*, іноді – *інтерес і увага*. Автори вельми уважно досліджують історію перекладів філософських творів на російську, тож можна припустити, що поняття тут виникає під впливом теорії перекладу. Проте творці «Рецепції...» відносять себе до істориків ідей, що активно займаються компаративістикою. Навчальні посібники українських літературознавців Н. Білик «Українсько-сербські літературні взаємини ХХ сторіччя: контакти, рецепція, типологія» [89] і Л. Старовойт та І. Марциновського «Художня рецепція постаті Т.Г. Шевченка у творчості письменників Миколаївщини» [101] залишаються в межах літературознавчого прочитання рецепції як історії перекладів і критики художніх творів.

Для характеристики місця рецепції в сучасному українському й пострадянському інтелектуальному просторі звернемося до збірки «Політики знання і наукові співтовариства» (Политики знания и научные сообщества) [69], метою якої є опис нових методологій в умовах загальної лібералізації українського і білоруського філософського знання, визначення їх можливостей в нових умовах та їхній аналіз відповідно до традиційної проблематики філософського знання та до української (і білоруської) ментальності, а також боротьба із залишковим дослідницьким явищем – «метастазами ракової пухлини радянського псевдомарксизму» [69, с. 8]. Окреслюються основні області сучасної філософії й методологічний апарат кожної з них: аналітична філософія, феноменологія і герменевтика, структуралізм і постструктуралізм. Контекст збірки заданий проблематикою історії філософії, постколоніальним дискурсом і «межевими» проблемами філософії та гуманітарних наук. Автори прагнуть привести українську філософію у відповідність до загальносвітових тенденцій, зокрема, перетворити інертні течії «червоного екзистенціалізму» і «червоного позитивізму» [69, с. 17] на професійну філософію переважно аналітичного толку, а також виділити ряд співтовариств, що працюють у рамках «континентальної» філософії. Хоча «рецепція» найчастіше опрацьовується в першому розділі, протиріччя в її прочитаннях співзвучні проблематиці розділу II, здебільшого у главі 4: «Історія

філософії як філософія». Тут у рамках панорамного огляду української історико-філософської думки на підставі досліджень представників Києво-Могилянської академії останніх двадцяти п'яти років порушено проблеми історизму й антиісторизму, спадкоємності та впливів у історії філософії. Загалом, для філософської методології в незалежній Україні, на думку автора вказаної глави В. Менжуліна, характерний «свідомий аметодологізм, відмова від раціонального обґрунтування, зловживання невідрефлексованими поняттями (“поняттями-інтуїціями”) і посиленням декларуванням плюралізму, що насправді часто виявляється лише еkleктизмом» [69, с. 144]. На наш погляд «рецепція» є одним з таких неосмислених понять і потребує радикальної методологічної рефлексії. Свідомість цієї ситуації знаходимо в тексті самої збірки: «Прагнення до все більшої об'єктивності в розумінні різноманітних зв'язків, впливів, рецепцій не відмінняє, а навпаки посилює увагу до феномену, який можна умовно назвати «спотвореною» чи, скажімо, «неправдивою» рецепцією ідей окремих філософів або цілих традицій: в процесі усвідомлення обмеженості кумулятивістських, поступально-прогресивних моделей історичного розвитку філософії стає очевидною важливість і такого негативного досвіду» [69, с. 157]. У зв'язку з цим важливою є ще одна проблемна тема, пов'язана з рішенням сьогоденних методологічних завдань – це тема міждисциплінарності. Менжулін називає новий історизм напрямом, що дозволяє «розглядати в нерозривній єдності на перший погляд абсолютно різнорідні сфери діяльності, у тому числі й такі, як, напр., наука і політика, або, скажімо, медицина і філософія» [69, с. 157]. Новий історизм найоптимальніше проявляє себе в культурологічному та біографічному аналізі – обидві області мають велике значення для створення різноманіття прочитань «рецепції».

1.2.6 Поняття рецепції в західноєвропейському й американському гуманітарному дискурсі

До найширшого гуманітарного дискурсу поняття рецепції було запущено рецептивною естетикою – ця школа німецької літературної критики відштовхувалася від феноменологічної ідеї інтенціональності, проблеми діалогу та

герменевтики Г.-Г. Гадамера. Головний теоретик напряму Г.-Р. Яусс пов'язує появу *Rezeptionsästhetik* з великим науковим зсувом, у основі якого лежить порушення «гуманістичної довіри в прозорість повідомлення в нашому поводженні з мистецтвом» [118, с. 8].

Німецькій рецептивній теорії передувала творчість польського феноменолога Р. Інгардена. Його програмна ідея сформульована в роботі «Дослідження з естетики»: «твір художньої літератури не є, суворо кажучи, конкретним об'єктом естетичного сприйняття. Сам по собі він є лише нібито кістяком, що в низці відношень доповнюється або заповнюється читачем, а в деяких випадках зазнає змін чи викривлень» [31, с. 72]. Інгарден прагне очистити сприйняття літературного твору від готових методів ХІХ ст., залишитися з ним віч на віч і дозволити довірити йому вибір дослідницького матеріалу. У авторській термінології результатом взаємодії читача із твором є «конкретизація», тобто актуалізація тексту-«скелета» в моменті прочитання, заповнення місць його невизначеності.

Понятт *Rezeption* вводить Г.-Р. Яусс в статтях «Історія літератури як виклик теорії літератури» (1967) [82] і «Зміна парадигм в літературознавстві» (1969). На базі теорії наукових революцій Т. Куна Яусс виділяє чотири етапи літературної теорії: класико-гуманістичний – з античності по ХVІІ ст., коли твір оцінюється відповідно до суворо регламентованого набору правил і законів; історико-позитивістський – з ХVІІІ по ХІХ ст., етап, на якому найбільше значення має автор; естетико-формалістський – початок ХХ ст., на якому здійснюється перехід від історико-соціального аналізу умов появи тексту до безпосередньо тексту в його формальному аспекті. Остання парадигма, представлена у російському формалізмі, новій критиці й історії ідей, завершилася з початком Другої світової війни. Замість неї необхідно побудувати нову теорію, здатну до найповнішої інтерпретації історії літератури й універсальної методології. Яусс висуває поняття рецепції для характеристики цієї нової теорії, що має виступити проти марксизму (як пережитку позитивістської оптики ХІХ ст.) та посісти проміжне місце між структуралізмом і герменевтикою.

У акті читання Яусс відкриває дві перспективи: перша – історична, дозволяє розглядати існування твору в часі. У русі історії переломлюються власні культурні смисли твору в мінливому історико-культурному середовищі. Історія літератури перетворюється на серце літературної теорії й двигун теоретичного розвитку. Друга перспектива може бути охарактеризована як особова, вона пов'язана з яуссівською концепцією «горизонту очікувань». Згідно до неї, кожен читач розміщує твір у власній перспективі, у межах заданого горизонту та, за термінологією Інгардена, «конкретизує» текст за допомогою цільної системи відсилань і зв'язків. Горизонт очікувань задає конкретне прочитання твору, але ефект, що виникає в ході прочитання, здатний змінювати читацький горизонт. Горизонт очікувань обмежує можливості інтерпретації, проте обмеженість не застуге об'єктивний смисл тексту, навіть навпаки – тільки в заданих межах твір може існувати, він виникає через читання. У книзі «Теорія літератури» Т. Іглтон вказує на революційні зміни, що були внесені до теорії літератури «перспективізмом» Яусса: «Мета роботи Яусса – створити новий тип історії літератури, сконцентрований не на авторах, впливах і літературних напрямках, а на літературі, що визначається й інтерпретується різноманітними моментами історичного сприйняття» [29, с. 112].

Одночасно з Яуссом на авансцену німецької літературної теорії виходить В. Ізер. У роботі «Апеллятивная структура тексту» (1970) він намагається відповісти на питання про умови й можливості осмисленого прочитання художнього твору. Ізер критикує традиційну точку зору, за якою смисл присутній в тексті з моменту його появи, але схований настільки глибоко, що тільки професійна літературна критика шляхом застосування спеціальних технік може його витягнути. Ізер висуває тезу про смисл тексту як ефект, що його зазнає читач. За Ізером, у смисловій поверхні тексту існують розриви, а читач покликаний інтерпретувати текст шляхом їх заповнення. Наявність «неозначностей» у художньому творі є запорукою його відкритості й можливості суперечливих інтерпретацій. Ізер переходить від яуссовського перспективізму до «фактури» тексту й акту читання як такого. Спільним для авторів залишається переконання в

імпліцитності застосованих знань, а також в їхній залежності від акту читання. Тільки знайомство з новим текстом здатне допомогти нам виявити стійкі звички власного читацького сприйняття та трансформувати їх. Ідеї текстової кодифікації й контекстуалізації розвинуті у програмній роботі Ізера «Акт читання» (1976) [119]. Обидва дослідники працювали в університеті міста Констанц, що перетворився на світовий центр рецептивної естетики: третім за величиною теоретиком школи був Х. Блюменберг, також у дослідницьку групу журналу «Поетика і герменевтика» входили Р. Варнінг і Г. Вайнріх.

Німецька рецептивна теорія доповнювалася й розвивалася в декількох напрямках. Першою чергою, вона стала головним джерелом у створенні теорії комунікації, перші теоретики якої були учнями представників Констанцької школи. «Майже кожна сфера досліджень (цієї області – *О.П.*) зараз займається проблемою розміщення раніше ізольованої дисципліни у найширшому полі людських взаємодій. Поза сумнівом, рецептивна теорія може бути розглянута як вклад до цього масштабного підприємства» [118, с. 9], зауважує дослідник рецептивної теорії Р. Голуб. У цій області працюють Г.У. Гумбрехт, К. Штірле, Р. Гріммингер, Г. Вальдман. Другим значним поворотом у еволюції напряму стала його соціологізація. На відсутність соціологічного виміру рецептивної теорії нарікала опозиційна до неї марксистська критика⁴⁷. У відповідь на критику з'явилася емпірична рецептивна теорія – її представники вивчали враження реальних читачів від літературних творів і відгуки на них. Проте суперечність результатів роботи Р. Вієгофа, Н. Гребена і Г. Гілмана не стільки підкріпила, скільки підірвала авторитет рецептивної теорії попередників.

У пострадянській гуманітаристиці рецептивна естетика не зазнала адекватної критики й поширення. Пік її активності припав на 1970-80-ті – за цих часів у радянському літературознавстві панувала марксистська теорія. Переклади

⁴⁷ Разом із тим видатні літературознавці-марксистки Б. Брехт і В. Бен'ямін активно займалися проблемами пам'яті й розуміння, близькими до теорії рецепції.

програмних творів і ретроспективні огляди почали з'являтися всередині 1990 рр.⁴⁸ Найбільш сприйнятливими до німецької літературної теорії виявилися американські критики. Американські літературознавці 1960-70 рр. працювали у близьких до рецептивної естетики проблемних сферах. Дослідник Р. Голуб базується на теорії «читацького відгуку» (reader-response), коли пише «Критичний вступ до рецептивної теорії» (Reception theory: a critical introduction) в 1984 р. Мета Голуба – скорочення розриву між двома подібними теоріями й ознайомлення американського читача з німецькими літературними та соціальними процесами. Американці Н. Голланд, Дж. Калер, С. Фіш досліджували реакцію читача на твір паралельно до своїх німецьких колег у таких само замкнених групах. З метою визначення спільних для двох теорій рис Голуб дає вельми широке визначення рецепції: «рецептивна теорія всюди відсилає до загального зміщення уваги від автора й твору до тексту і читача. Ця назва є «термінологічною парасолькою», що вміщує як проекти Яусса та Ізера, так і подальші емпіричні дослідження й навіть традиційне вивчення літературних впливів» [118, с. XII]. Попри кінець популярності рецептивної теорії в Європі, Голуб передбачає нові шляхи її розвитку в американському літературознавстві: «Рецепція рецептивної теорії в англomовному світі, що дотепер була досить обмеженою, може проявитися в майбутньому. Коли рецептивна теорія буде здатною вступити у продуктивні відносини із сучасною думкою, вона знов запропонує корисну вступну «провокацію» до літературних досліджень, як вона колись зробила для покоління німецьких критиків» [118, с. 165]. Очікування Голуба цілком виправдалися: у європейському постструктуралізмі рецептивна естетика була лише подоланим ступенем на шляху до концептів інтертекстуальності й наративу, проте в англійській і американській літературних теоріях її головні положення на зламі ХХ-ХХІ ст. посіли первинне місце.

⁴⁸ Див. напр. антології «Современная литературная теория» (2004) і «Немецкое философское литературоведение наших дней» (2001), посібник «Литература и методы ее изучения. Системный и синергетический подход» (2011), переклади статей Г.-Р. Яусса й В. Ізера в журналах «Вопросы философии», «Новое литературное обозрение» та «Вестник МГУ: Филология».

У 2001 р. вийшла збірка «Рецептивні студії: від літературної теорії до культурних студій» (Reception Study : From Literary Theory to Cultural Studies), її редактори, Дж. Мейкор і Ф. Гольдстайн, намагаються підсумувати десятирічну історію reception study в США. Вони, зокрема, критикують Голуба за оголошення американської рецептивної теорії маргінальним процесом. «Якою би правдивою не була ця заява відносно сприйняття німецької рецептивної теорії, вона неточно відображує рецептивну теорію і практику загалом» [122, с. IX]. Сукупність теорії й практики складає рецептивні студії, які сьогодні є вельми значним напрямком американської гуманітаристики. Перші американські рецептивні дослідження розпочалися наприкінці 1980-х, а у 1990-ті відбувся дослідницький бум – автори виділяють 3900 тематичних найменувань у бібліографії Американської асоціації сучасних мов (Modern Language Association). Запорукою популярності рецептивної теорії в США є історична складова її методології – вона поєднала всіх дослідників, що виступали з критикою панівної формальної школи в американському літературознавстві. Дослідження рецепції в значенні відгуку, реакції аудиторії на твір раніше було завданням літературних критиків, але у рецептивних студіях колишні критики стають на позицію істориків літератури. Прибічники рецептивних студій приймають концепцію «горизонту очікувань» і досліджують формування та зміни горизонтів чисельних читачів тексту. У «спостереженні за мінливим соціально-історичним контекстом інтерпретативних практик» [122, с. XII], на думку авторів збірки, полягає завдання рецептивних студій.

Мейкор і Гольдстайн виділяють дві галузі американських рецептивних студій – модерністську й постмодерністську. Перша переважно дотримується ключових пунктів німецької рецептивної естетики, проте друга «приймає філософське положення про те, що для обґрунтування окремих вимог знання маємо знехтувати великими наративами й ідеальними конструкціями на перевагу локальних історій» [122, с. XII]. Відповідно автори проводять паралель між «постмодерністським поворотом» рецептивних студій і новим історизмом: «замість збереження внутрішньої цілісності тексту або автономії критика, рецептивні студії

впроваджують історичний аналіз змін умов і практик читання, через які тексти конструюються в процесі сприйняття» [122, с. XIII]. Модерністи й постмодерністи сперечаються про «високу» й популярну культуру, цінності й канони в мистецтві, проте погоджуються в основних установах: у відстоюванні історичного підходу на противагу формальному, у загальній недовірі до норм традиційної літературної теорії, у комплексному вивченні різноманіття прочитань того чи іншого тексту. Фактично американські рецептивні студії перетинаються з культурними студіями (cultural studies), які, починаючи з 1980-х є мейнстрімом американської гуманітаристики. Їхнє поширення відбулося завдяки відмові від тотальних парадигм й невідкоренню єдиній «нормальній» ідентичності. «Сьогодні культурні студії є рухом або мережею», за характеристикою теоретика рецептивних студій С. Мейлу: «вони мають власні програми навчання в декількох коледжах і університетах, власні журнали й збори. Вельми значним є їхній вплив на академічні дисципліни, зокрема, на англійську філологію, соціологію, дослідження медіа і комунікації, лінгвістику й історію» [122, с. 43]. Питання про співвідношення рецептивних і культурних студій є доволі складним: низка рецептивних теоретиків відносить вивчення рецепції до проблематики вивчення аудиторії (audience study) того чи іншого культурного явища. Цей напрям виник через розвиток досліджень масової комунікації (mass communication study), що виникли у зв'язку з появою телебачення. Проте в рамках вивчення аудиторії рецепція має цілком стійке значення «функції продукції в результаті комунікації» [122, с. 206] – це розуміння не відповідає області значень німецької рецептивної естетики. Мейкор і Гольдстайн звертають увагу на тенденцію до розширення кола значень «рецепції»: воно включає не лише «значення, які створюють і вживають аудиторії в технологіях комунікації» [122, с. 206], але й «соціально конституйовані контексти, в яких відбувається подібна активність» [122, с. 206]. Рецепція як впровадження текстовості, наративності сучасної культури часто поділяє власний об'єкт із ще однією областю досліджень – історією книги. Проте, із представлених у збірці

текстів теоретиків цього напрямку⁴⁹ впливає, що, на відміну від історії книги, рецептивні студії не причеплені до матеріального предмету й виявляються методологічно гнучкішими.

Поступова зміна завдань і поширення нових значень ставить низку методологічних і епістемологічних питань до рецептивних студій. Дослідники вельми зацікавлені у питаннях «читацьких формацій» і «інтерпретативних співтовариств», тобто організацій, які, попри власне стихійне оформлення, нормативно регулюють інтерпретативні можливості й визначають напрямки читацьких практик. Для критика Т. Бенета нові дослідницькі завдання полягають «не у вивченні текстів як автономних даностей, але у вивченні текстів як конститутованих об'єктів-до-прочитання в різноманітних читацьких формаціях, що модулюють їхнє існування в якості історично активних, культурно засвоєних текстів» [122, с. 69]. За С. Фішем, трансформація рецептивних студій є необхідною для включення «теорії» до політичних практик, йому кортить неможливість виходу літературного критика до політичного життя: «доки літературний критик говоритиме про ці події (пригноблення, расизм, тероризм, насильницькі дії щодо жінок і гомосексуалістів, культурний імперіалізм тощо – *О.П.*) як літературний критик, його почують лише кілька друзів, і навпаки – коли він говоритиме безвідносно до практики літературної критики і в такий спосіб ухитриться надати своїй мові політичного ефекту, він припинить бути літературним критиком, хоча залишиться кимось або чимось, і ми можемо вважати це “щось” більше цінним» [122, с. 29]. Для С. Мейлу риторичний потенціал рецептивних студій здатний посилити акценти в переоформленні традиційного дисциплінарного ділення, зокрема, шляхом визнання політичного розподілу, його риторична герменевтика відмовляється від метафізичного запиту фундаментальних підвалин у неопрагматичний спосіб.

Проект рецептивних студій має великі амбіції: дослідники цього напрямку претендують на рішення проблем оформлення міждисциплінарності й

⁴⁹ Robert Darnton. First steps towards the history of reading та James Smith Allen. Reading the novel.

методологічної плюралізації шляхом тотальної деконструкції гуманітарного знання. Проте масштабні амбіції породжені не наукою в цілому й навіть не гуманітарним знанням, а окремою групою дослідників, які не можуть узгодити програму рецептивних студій між собою. Сила рецептивних студій полягає в готовності здійснювати на практиці результати концептуальних побудов постструктуралізму, проте для вченої більшості цей напрямок є не більше ніж постмодерністською грою, ковзанням по поверхні академічного світу, що не має шансів на проникнення до його найглибших шарів. За авторами збірки, критика рецептивних студій присвячена «імпліцитному консерватизму, сумнівному релятивізму і, у постструктуралістській версії, аісторичному характеру» [122, с. 319]. Дж. Грілорі вказує на неспроможність представників цього теоретико-методологічного напряму до вироблення нормативних ідей і, внаслідок цього, відсутність професійного консенсусу: під керівництвом рецепціоністів «вчене товариство скотиться до анархії» [122, с. 322]. Р. Голуб люто критикує сучасні американські рецептивні студії – для нього це лише «авангардистський каприз», що не має нічого спільного з рецептивною естетикою. За Голубом, головними характеристиками нової методології є аісторизм і негативізм: «риторика радикального авангарду чітко проголошує цінність новизни, зламу і переривності, підриваючи прогрес, традицію і діалектичний процес» [122, с. 341].

1.3 Філософська проблематизація методологічних засад антикознавчого та гуманітарного знання

Для проведення дослідження необхідно сформулювати три базові контексти: по-перше, контекст філософського модернізму, в якому гуманітарне знання заявило про себе – у ньому, зокрема, розгортається критика попереднього образу античності, проблематика авангардизму, культуроцентризму, культурних морфологій та «ренесансів»; другий контекст проблематизує герменевтичні й історичні теми, споріднені з проблемою філософських засад гуманітарного знання; третій контекст зосереджує нашу увагу на некласичних і постнекласичних

процесах у гуманітарному знанні: загальній недовірі до традиції, розробці міждисциплінарних методологій, практики історії понять.

1.3.1 Контекст культурного й філософського модернізму

Переосмислення античних засад у фундаменті європейської культури є ключовою темою сучасної філософії – її вплив особливо відчутний на зламі ХІХ-ХХ ст., у часи панування модернізму, що має принциповим моментом розрив з класикою. Тенденція до розриву визрівала у контр-просвітництві, надихала думку романтизму, і протягом століть живила самотність європейського мистецтва. Однак лише у філософії кінця ХІХ ст. романтична бунтівна сп'янілість перемінилася на осмислення і пояснення особливостей нового світосприйняття. Переоцінку образу античності й ремодельовання внутрішньої античної ієрархії зроблено в першому філософському творі Ф. Ніцше «Народження трагедії з духу музики» (1872), у якому автор розміщує витвори мистецтва та філософії в перспективі античної трагедії й називає її вершиною старогрецької культури. Трагедія є єдиною формою мистецтва, що здатна обійняти старогрецьку дихотомію аполонівської й діонісійської засад, що її перекосила діяльність Евріпіда, Сократа й подальша раціоналістична традиція. Європейська культура зробила хибний вибір на користь аполонізму – результатом маємо уявлення про світ як місце аполонівського спокою й благородства, що стикаються із трагічним виром самого життя.

Пафос ніцшеанської думки вичерпав процес романтичного самозабуття європейської культури – філософи наступного покоління зайнялись пошуком точних і лаконічних визначень для всього, що відбувається. У цей період європейської розгубленості з'являються концепти кінця метафізики, антропологічного й культурологічного повороту, на перший план виступає персоналістичне та релігійно забарвлене мислення. Відповідно до загального філософського зсуву на початку ХХ ст. відбуваються сміливі контр-традиційні

прочитання античних текстів. М. Гайдегер продовжує «античну» лінію Ніцше, коли звертається до досократівської філософії – фрагменти Анаксимандра, Парменіда й Геракліта прочитуються ним так, ніби раніше їх ніхто не читав. Семінари Гайдегера та філолога Є. Фінка 1966-67 рр., опубліковані під заголовком «Геракліт» [98], відомі оригінальними прочитаннями понять «логос», «світобудова», «єдине» та включенням їх у сучасні філософські контексти. Пізня творчість Гайдегера підготувала практики філософування через античність у постструктуралізмі: у ніцшеанському читанні Платона з'являється «симулякр» Дельоза, Деріда, відповідно, прочитує платонівського «Федра» через поняття фармації, тобто слова, відсутнього в тексті діалогу. Постструктуралістський погляд на античність був підготовлений також психоаналізом, що розколов і архетипізував образ античності XIX ст.

Зосереджений на сучасності, модернізм вступає в люту суперечку із класикою і рефлексує про втрату зв'язку з античністю. Російський культуролог О. Михайлов [45] пов'язує цей розрив із крахом міфориторичної системи світу, в якій антична культура слугувала недосяжним взірцем і розташовувалася попереду фактичної культури, на місці її мети. У модерністському світі античність стає далекою, перебуває позаду людства, у його давньому минулому. Модернізм – це підкреслено новий, багатоліцій та у більшості своїх іпостасей войовничий світогляд, який сучасні енциклопедичні словники намагаються вписати до меж виключно літературно-художньої течії. Проблематичність енциклопедичного звуження проявляється у безлічі явищ, що оточують модернізм історично і концептуально, а також у невпинному рості кількості присвячених йому філософських і культурологічних досліджень.

Розгляд модернізму в його широті й складності привносить у дослідження теми дегуманізації й «прощання з античністю», оскільки обидві формулювалися паралельно до нього та якоюсь мірою були спровоковані ним. Феномен модернізму заслуговує окремого повноцінного дослідження, однак у цьому розділі ми торкнемося лише тих його аспектів, що співпадають із проблемними точками

нашої роботи. Для антикознавця Е. Фролова модернізм є проривом антикультури до найвищих культурних сфер: «відтіснення традиційних ціннісних установок класицизму обернулося на зламі ХІХ-ХХ ст. глобальною кризою європейського гуманізму й гуманітарних сфер освіти й побуту. Причинами тут були не лише глибинне переродження суспільства (витіснення або навіть винищення дворянства третім станом), але й психологічна реакція широких верств суспільства на нові або прийдешні пертурбації, на загрозу руйнівних соціальних революцій і глобальних військових конфліктів» [95, с. 410]. Ця невротична, патологічно чутлива епоха своїм мистецтвом і літературою намагалася насильно обірвати гуманістичний сон, в якому європейське бюргерство раз за разом переживає попереднє століття⁵⁰. Історико-політичними аналогами модерністського мистецтва є Перша світова війна, а також Соціалістична революція та громадянська війна на територіях, що входили до складу Російської імперії. Людство не було готовим до кровопролитних подій такого масштабу – вони назавжди змінили вигляд Європи та призвели до постановки проблеми гуманізму. За часів післявоєнної кризи на перший план вийшла псевдо-гуманістична риторика, що ніби-то продовжувала попереднє століття. Покоління філософів-модерністів, що пережило війну, намагалася оголити брехливість і безнадійність подібної риторики т зпропонувало дегуманізацію суспільства, культури, мислення.

У 1920-ті іспанський філософ і соціолог Х. Ортега-і-Гассет пише свої найвідоміші твори «Дегуманізація мистецтва» і «Повстання мас», у яких закликає Європу до дегуманізації культури [59] – розвиток гуманізації, пояснює він, став причиною стану гіпердемократії, у якому маси нав'язують решті суспільства свої неосвічені фатальні переконання. Антигуманістична й тогочасна філософія М. Гайдегера – для нього гуманістичні тенденції ведуть до забуття буття. Гайдегер виступив із критикою інтерпретації екзистенції як гуманістичної категорії в філософії Сартра й французьких екзистенціалістів. У «Листі про гуманізм»,

⁵⁰Мотив сонної, циклічної реальності є основним у модерністському романі Т. Манна «Чарівна гора». Критики вважають його метафоричним зображенням європейського суспільства напередодні світової війни. Для перебування у блаженному стані напівсну головному герою Гансу Касторпу необхідно залишатися хворим.

написаному після Другої світової війни, він акцентує метафізичність гуманізму: заразом метафізика стоїть між людиною та буттям, тож є перешкодою для радикального розпитування буття. «Майбутня думка – це вже не філософія, бо вона мислить ближче до витоків, ніж метафізика» [99, с. 324]. В термінах опозиції про-і антигуманізму можна розташувати всю новітню історію філософії: мислення дегуманізується у структуралістській відмові від суб'єктивності, відтак сягає навіть глибшого рівня «смерті людини» (Фуко) і «деконструкції» (Деріда) у постструктуралізмі. Гуманістичні сліди, проте, не зникають навіть після модерністського «щеплення» – гуманістична критика займає вагоме місце в неомарксизмі, неофрейдизмі, стає стержневою для екзистенціалізму та нової католицької філософії.

Ще однією тенденцією, що постала як результат відштовхування від попереднього образу античності та визначила філософію модернізму є культуроцентричність, філософські осмислення різноманітності культур і поява культурних морфологій. Показовим у даному випадку є «Присмерк Європи» О. Шпенглера: «Нам потрібно нарешті здолати поважний забобон, ніби античність є внутрішньо близькою нам, оскільки ми були її учнями й нащадками, тоді як фактично ми були її прихильниками. Знадобилася уся релігійно-філософська, історико-художня, соціально-критична робота XIX століття – не за тим, щоб навчити нас розуміти драми Есхіла, платонівське вчення, Аполлона і Діоніса, афінську державу, цезаризм – всього цього ми ще дуже далекі, але щоб вселити нам нарешті, яким незмінно чужим і далеким для нас є все це у внутрішньому сенсі, чужішим, мабуть, ніж мексиканські боги й індійська архітектура» [105, с. 158]. Шпенглер включає античну культуру до своєї морфології, де вона посідає місце одного з багатьох замкнутих утворень. Морфологічні теми будуть підхоплені мислителями російського Срібного століття, зокрема, П. Флоренським, для якого зв'язок модернізму з античністю вибудовується в рамках концепції «геометрії часу», натхненням до якої слугували неевклідова геометрія та парадокс стрічки

Мебіуса⁵¹. Сучасне Флоренському переживання античності перетворюється, відповідно, на «переживання давно минулого як чогось реально присутнього в сучасності, тут і тепер, як би пульсуючого в «паралельному вимірі» [5, с. 238]. Він відкидає еволюціоністське тлумачення розвитку культури, і замість нього висуває циклічне тлумачення. Культура рухається у просторі двох полюсів та постійно зміщується від одного до іншого – від полюса «середньовіччя» до полюса «відродження» та навпаки. Зв'язок з античною культурою, навіть своєрідне «двійництво» з нею так сильно проявлено у срібному столітті тому, що тут розташована точка зламу – закінчення попереднього циклу й початок нового. Флоренський передбачує настання нового середньовіччя та оголошує себе його пророком.

Разом із проблематикою відчуження на рівень філософського аналізу виходить проблематика культурних повернень, повторень, відроджень. Для більшості діячів російського Срібного століття імпульси відродження ще й досі пов'язані з античністю. Приміром, П. Муратов вважає, що сприйняття античності у Вінкельмана і Гете «служить доказом, що вона може існувати довго і безмежно», а також зауважує на те, що «відродження не є випадковим змістом однієї історичної епохи, це швидше один з постійних інстинктів духовного життя людства» [50, с. 223]. Проте подібна думка у світлі модерністської критики виглядає вельми застарілою – це покоління прагне відокремити ідею відродження від античності. Окремі інтенції набувають остаточного значення в роботі Е. Панофського «Ренесанс і ренесанси в мистецтві Заходу» (1960) [60], що є найважливішим осмисленням проблематики відроджень у контексті модернізму й постнекласики. За Панофським, процеси, що відбувалися в італійському мистецтві XIV-XV ст., схожі на процеси, що відбувалися в різних кутках середньовічної Європи VIII, X, XII ст., але тільки найпізніший з них увійшов до історії під назвою «ренесансу»,

⁵¹ «Якщо обрати на стрічці Мебіуса будь-яку точку, то при її подовжньому русі потрапимо до точки, що буде «зворотньою» до заданої – тієї, що співпадає з першою точкою по координатах і відокремлюється від неї поверхнею самої стрічки (і це при тому, що стрічка Мебіуса – поверхня одностороння)» [5, с. 238].

оскільки був осмислений і ретельно описаний, а отже, і підведений до філософських засад гуманістами середини XV ст. Дослідниця ренесансів як культурних процесів О. Барановська постулює включення очищеної ідеї «ренесансу» до матриці пізнання й культурного осмислення сучасності: «вже фактично в XX столітті (хронологічно точніше – з кінця XIX століття, але історично це проблема XX століття) ідея циклічності трансформується у проблему повторюваності як таку, коли повторюваність, оборотність стають універсальними категоріями наукового мислення, а також у проблему оборотності в її відношенні до фундаментальних основ буття й становлення взагалі та історико-культурного процесу зокрема» [8, с.12].

1.3.2 Контекст гуманітарного знання

Гуманітарні науки як нове середовище знання утворилися в XIX ст. і увібрали до себе існуючі форми й способи пізнання античності, тож необхідно приділити пильну увагу їхньому філософському обґрунтуванню. Ж.К. Жан, один з авторів статті *Geisteswissenschaften* у «Європейському словнику філософій», вбачає два рівноцінних витoki цього наукового формування: «"Науки про дух", по суті, стали результатом перетворення філології, літературного гуманізму діячів Ренесансу, на порівняльне дослідження наукових досягнень. Інакше кажучи, для народження, чи пак успадкування, ідеї *Geisteswissenschaften*, вирішальним стали два фактори: філологічна традиція та формування історичної свідомості» [25, с. 121].

Перший теоретик наук про дух В. Дільтей, хоча й скалькував назву цілком легітимних «наук про природу» (*Geisteswissenschaften* та *Naturwissenschaften*) з наміром зрівняти ці два комплекси наук у правах, прагнув розмежувати області їхньої дії та побудувати нову систему знання, базуючись на певному філософському підґрунті, у протилежність до фрагментів позитивістських, природничих і метафізичних вчень, що скупчувалися в їх фундаменті протягом XIX ст. Суб'єктові природничих наук він протиставляє людину в її «тотальності»

[23, с. 762] і невідривності від життя та базує свої положення на матеріалі психології й історії. Якщо науки про природу ґрунтуються на зовнішньому сприйнятті та підкріплюються поясненнями, в науках про дух ключову пізнавальну операцію має складати розуміння – за допомогою саме нього людина залучається до цілісного внутрішнього сприйняття, відповідно отримуючи знання гуманітарного типу. Однак поділ сфер дослідження наук про природу і наук про дух на два рівноцінні класи об'єктів може бути небезпечним, оскільки тотальність людського життя займає більш, ніж один, психоісторичний вимір. Дільтей розподілив попередньо синкретичне знання про людину між окремими дисциплінами, і наполягав на конкретизації унікальної гуманітарної методології, тим самим також відокремлюючи гуманітарні науки від філософії. На ранньому етапі гуманітарні науки ґрунтувалися навколо історичного знання в рамках «критики історичного розуму», проте з часом Дільтей припинив пріоритезувати історичну науку. Дослідник філософії Дільтея Н. Плотников зауважує: «принцип дільтеївської класифікації наук не можна назвати ані чисто предметним, ані формально-методологічним. Він може бути позначений швидше як принцип відмінності способів конституювання наукового досвіду <...>, що ґрунтується на відмінності життєво-практичного інтересу» [65, с. 113]. Відповідно, «життєвий інтерес», може бути «технічним», тобто спрямованим на зовнішнє пізнання, або «саморефлексивним», тобто спрямованим на внутрішнє осмислення.

Систематична дільтеївська критика виросла із загальної кризи самовизначення наук про дух, не спроможних забезпечити власний методологічний фундамент. У ході свого розвитку вони мали обирати між емпіричними методологіями позитивізму в поєднанні з квазірелігійною системою цінностей та методами й тими способами розмежування, що були розроблені в неокантіанстві (зокрема, у творах В. Віндельбанда і Г. Ріккерта), тобто у погодженні з оцінюваним і не-оцінюваним, генералізуючим і індивідуалізуючим принципами мислення. Сам Дільтей намагався в базовій методології гуманітарного

знання поєднати його об'єктивну історичну складову та суб'єктивну психологічну – ці розробки підготували інструментарій герменевтичних досліджень.

Е. Кассіерер поглибив неокантіанську проблематику гуманітарного знання в програмній роботі «Філософія символічних форм» (1923-1929). Він спрямовує свою філософію до першоджерела буття – істини, що ховається за символічними формами культури й відкривається суб'єкту їх пізнання. Таким шляхом Кассіерер входить до області досліджень гуманітарного знання та досліджує недосконалість її інструментів. У пошуках методологічних гуманітарних засад Кассіерер наполягає на необхідності фіксації особливої сфери духу, що є загальною для усіх гуманітарних способів пізнання, але проявляє себе неоднаковим чином. Отже, він пропонує розробити діалектичний принцип «складання» гуманітарних наук і протиставити його емпіричному, що діє неефективно та погрожує розладом єдності різних гуманітарних галузей. «Дотримання вимог логічної єдності загрожує стиранням особливостей кожної окремої області та самотності її принципу в загальності логічної форми; якщо ми, навпаки, зануримося в індивідуальну своєрідність форм та обмежимося її спогляданням, ризикуємо заблукати й втратити зворотній шлях до загального» [34, с. 21]. Е. Гуссерль також розмірковував про організацію засад гуманітарного знання, як і Дільтей, він намагався вирішити проблему емпіризму окремих методологій у складі гуманітарних наук. Там, де природничі науки працюють з ідеалом «природи», гуманітарне знання формулює свій об'єкт у чистій свідомості, тобто, за Гуссерлем, мета гуманітарних наук збігається з метою феноменології. На перших етапах побудови проекту феноменологічного пізнання Гуссерль з критичних позицій листується з Дільтеєм (1911 р.): звинувачує його в історизмі, що не дає проявитися ідеям у повноті, тож, цією мірою, постає різновидом скептицизму [46, с. 71-80]. Подальше обґрунтування власної феноменологічної філософії зумовлює Гуссерля полишити розробки в області гуманітарного знання. Його пізня робота «Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія», що є публікацією циклу лекцій середини 1930-х, розкриває сутність загальноєвропейської кризи через стан

наукового знання та його співвідношення з філософією. Епоха модерну відома екстенсивним розчленовуванням наукового знання, проте аж до кінця XIX ст. окремі наукові утворення набували єдності через метафізичну філософію як універсальну систему знання про суще. Проте, спеціальні науки породили альтернативу метафізичній філософії у вигляді позитивізму, що відокремив наукове знання від ключових проблем людства. Там, де природничі науки відмовляються від власної первинної математизації на користь технізації, гуманітарні науки в розмові про життєвий світ поза природничих наук скочуються до «наївної мови життя» [21, с. 614].

Сучасний дослідник гуманітарної епістемології В. Махлін відзначає: «...філософія гуманітарних наук не є готовим продуктом і результатом пізнання, це швидше незавершена програма; сьогодні вона потребує оновлення (відновлення) у зв'язку з тим, що, порівняно до першої половини XX ст., в останні десятиліття виросло відчуття «кінця історії», що є теоретично спірним, проте перетворюється на повсюдний умонастрій (щось також само собою зрозуміле) після реалізованої й вичерпаної епохи соціальних революцій Кінця Нового часу» [43, с. 24]. Філософи другої половини XX ст. повертаються до проблеми методологічних засад після низки проектів з інструментального опанування гуманітарних наук (у рамках структуралізму, семіотики, філософії діалогу і т.п.) Г.-Г. Гадамер критикує програму свого попередника Дільтея за те, що вона «витіснила самосвідомість гуманітарних наук в область, що примикає до вчення про методологію природничих наук» [23, с. 84] та «...полегшила таке примикання, коли представила «художній момент», «почуття» й «учування» як побічні досягнення» [23, с. 84]. Гадамер повертає цінність розумінню, що, «як частина смислового здійснення» [23, с. 215], здатне змінювати самого суб'єкта. Некласичне зміщення акценту на суб'єкта гуманітарних наук призводить до постнекласичного перегортання проблеми гуманітарних засад у постструктуралізмі: М. Фуко за допомогою «археологічного» методу виявляє в гуманітарному дискурсі сліди штучно сконструйованого предмета – людини. Відштовхуючись від власної негативної

знахідки, Фуко засновує методологію в обхід людини й «людського» в ніцшеанському сенсі – у такий спосіб його філософія охоплює цю «сліпу пляму» всередині гуманітарних наук: «європейська культура винаходить такий глибинний вимір, в якому питання ставиться вже не про тотожність, не про характерні ознаки, не про стійкі таблиці з усіма можливими ходами всередині них, але про потужні приховані сили, що розвинулися з їх первозданного й недоступного ядра, про першооснови, про причинність, про історію. Відтепер речі можуть явитися для уявлення лише з глибини цієї товщі, що прийшла до себе, хоча при цьому можливо, що її темрява ще більше заплутає й затуманить їх, проте сила, що таїться в цій глибині, міцніше пов'яже, з'єднає, розчленує, безпосередньо згрупує їх одну з одною» [96, с. 276].

1.3.3 Контекст постнекласичних методологій

Розмова про археологічний метод Фуко впритул наближає нас до постнекласичної гуманітарної епістемології. Постнекласичне осмислення наукової ситуації виросло з рефлексії й аналізу парадигм і методик природничих наук, проте впродовж декількох останніх десятиліть воно також освоює гуманітарні шари системи знання. У цьому підрозділі пропонуємо звернутися до проблематики, що оформилася в некласичному пізнанні, але, на наш погляд, підготувала гуманітарний гумус для успішних постнекласичних розвідок і рішень.

У своєму ранньому тексті «Феноменологічні інтерпретації Арістотеля» (1922) М. Гайдегер не стільки оцінює Арістотеля, скільки встановлює точки відліку для своєї концепції, розвиненої пізніше в «Бутті і часі». «Минуле відкриває себе лише мірою рішучості та сили здатності-розкриття (Aufschliessenkönnen), що має в розпорядженні теперішнє» [100, с. 46], постулює Гайдегер. Здатність-розкриття призводить до ретельної гайдегерівської роботи з традицією, що здійснюється не шляхом добудовування нових смислів, а шляхом «демонтажу» того стану справ, що склався завдяки традиції. Традиція є чимось протилежним історичному, «у неї

минуле присутнє не як те, чим воно є, тобто як інше та як відкидання в теперішнє, але як теперішнє, перезріле в усередненому рівнозначному “найближчому”» [100, с. 51]. «Життя є як щось завжди якимось чином загрузле в невласній традиції й звичці» [100, с. 71], отже, традиція є чимось неавтентичним, спричиненим інерцією – це один з механізмів приховання буття, що їх було описано Гайдегером. Завдання відповіді на традицію з боку феноменологічної герменевтики фактичності – «ослабити успадковану й пануючу розтлумаченість стосовно її прихованих мотивів, неекспліцитних тенденцій і способів тлумачення, і просунутися вперед шляхом демонтуючого повернення до первинних витоків мотивів експлікації» [100, с. 94]. У філософії Гайдегера теперішнє зустрічається з самим собою лише через деструкцію знаходження себе, через традицію, до якої ми потрапили.

Проблематику традиції продовжує Г.-Г. Гадамер – він, зокрема, постулює поривання герменевтичної філософії з усією попередньою традицією й «зникнення тієї наївності, з якою раніше можна було почерпнути із традиції поняття поставити на службу власної думки» [17, с. 42]. У фундаменті герменевтики, тобто, за Гадамером, основи гуманітарного знання, «розташовується усвідомлення втрати й відчуження від традиції, що вимагає свого герменевтичного осмислення» [17, с. 217] – у осмисленні традиції та у боротьбі з нею виростають гуманітарні науки. Для Ю. Габермаса скинення традиції пов’язане із загальною втратою довіри до античної класики, покладеної до основи модерну: «тільки через виникнення ідеалів досконалості, характерних для французького Просвітництва, тільки через інспіроване сучасною наукою уявлення про нескінченний прогрес пізнання в його просуванні до найкращого з соціальної й моральної точок зору погляд поступово звільняється від чар, за допомогою яких класичні твори античного світу зачаровували дух тієї чи іншої сучасності» [97]. Далі, «упродовж XIX століття з цього романтизму виникає радикалізоване усвідомлення сучасності, що звільняється від геть усіх історичних зв’язків і зберігає в собі лише абстрактне протиставлення традиції, історії в цілому» [97]. Остаточне поривання з традицією має не лише внутрішню логіку, але й філософське «замовлення»: «Ця подія, яку я

називаю проривом, цей розрив <...> мав статися тоді, коли прийшов час осмислювати структурність, відтворити цю структурність» [82, с. 49] – пише Ж. Дерріда, характеризуючи витoki своєї думки. Структурність, за дослідницею постструктуралізму С. Повторевою, здатна об'єднати некласичні методології попри їх складність: «...дослідник має справу не з певною сутністю, а з текстовою структурою, сконструйованою як система позначень (сигніфікацій). Не має значення, існує первинний об'єкт аналізу вже в готовому вигляді (мова) чи в неорганізованому стані, береться із соціальної чи уявної дійсності» [66, с. 30].

Подолання свого часу, вихід за його межі – розумова установка некласичних методологій. Незвичність, незбіжність є темою міркувань Дж. Агамбена про сучасність. «Дійсно належить своєму часу, дійсно сучасним є той, хто не збігається з ним повністю, той, хто не йде в ногу з його вимогами, і хто, відповідно, не є актуальним; але саме тому, саме завдяки розриву й анахронізму він більше за інших здатний сприймати й уловлювати свій час» [3, с. 46]. Справжній сучасник несинхронний, він стоїть на позиції непокори звичайному, тому, що відбувається, йде своєю чергою. Ба навіть більше – Агамбен знаходить джерело цієї невідповідності у складі самого часу, у теперішньому. Постає питання про співвідношення сучасності й традиції та дві можливі відповіді на нього: у першому випадку традиція є звичаєм, тобто тим, що закінчено, замкнено, авторитарно, у другому вона є не тільки цим, але й чимось іншим. Агамбен порівнює структуру сучасності з модою – усередині неї завжди присутнє щось до неї зовнішнє [3, с. 54], вона також здатна «цитувати» минуле, тобто відроджувати те, що було оголошено мертвим [3, с. 55]. Визначення традиції в розмові про сучасність залежить від її суб'єкта: вона є або наявною при сучасності, час від часу здійснюючи спроби вплітання суб'єктів у себе, їхнього поневолення, або стає частиною розлому теперішнього, відкритого за допомогою «археології» – фукольдіанського методу дослідження, що обирає Агамбен. У Агамбена спостерігаємо перехід від некласичного продуктивного заперечення традиції до її постнекласичного вбудування в системи знання.

Автори збірки «Постнекласика: філософія, наука, культура» визначають нове розуміння традиції як однієї з головних постнекласичних тем: «Розробка ідеї постнекласики пропонує рішення питання про співвідношення традиції й інновації в особливий спосіб. Йдеться про повернення до обговорення самої ідеї традиції в її новому прочитанні. Постнекласика виникає на новому витку історичного руху пізнання і структурно спряжує все те, що було досягнуто на попередніх етапах, означених як класика і некласика, та доповнює їх відповідною якісно новою атрибутикою науково-концептуального апарату» [70, с. 9]. Проте створення бінарної опозиції традиції й інновації в постнекласиці виявляється складним, оскільки між ними «знімається непрохідне розмежування» [70, с. 12]. Нова ситуація дозволяє засвоювати змішані методології – одна з них, на наш погляд, пов'язана з інакшими способами роботи із словами, а також із низкою наукових утворень, що вибудовується навколо них, тобто термінами, поняттями, концептами й т. ін.

«Ось що здається мені воістину великою, захоплюючою драмою філософії: філософія – це повсякчасне зусилля до відшукування мови, або, скажемо з навіть більшим пафосом, повсякчасна мука браку мови... Словесна знахідка грає явно виняткову роль у філософії» [18, с. 35], зауважує Г.-Г. Гадамер. У постнекласичній парадигмі впроваджено нову техніку «словесних знахідок», приміром, у «Європейському словнику неперекладностей» за редакцією Б. Кассен усе, що раніше було замовчане як похибка й результат необачності, отримує першорядне значення – у фокусі дослідження постають втрати перекладу та, що не менш важливо, його надбання: «За предмет досліджень ми обрали *симптоми* (курсив автора – *О.П.*) розбіжностей, «неперекладності» між певною кількістю сучасних європейських мов, повертаючись до давніх (грецької та латини), та користуючись як проміжною ланкою івритом та арабською щоразу, коли це було необхідно для розуміння цих розбіжностей» [33, с. 13]. Проте запропонований Кассен аналіз не обмежується множинністю значень у різних мовах. «Множинність існує не лише між мовами, а й у кожній мові. Мова, з нашої точки зору, є не фактом природи, не

предметом, а наслідком, отриманим в історії та культурі, який постійно творить себе» [33, с. 15].

«Потреба в переосмисленні традиційних можливостей термінологічного аналізу виникла у зв'язку з проблемою проявлення гуманітарної складності, яка виявляється останнім часом. У найпершому наближенні гуманітарну складність можна визначити як граничну інформаційну насиченість гуманітарних текстів, які формуються під впливом найрізноманітніших дисциплінарних змішень» [11, с. 12] – констатує Л. Богата в дослідженні нових контекстів розвитку гуманітарного знання. У якості перспективної області гуманітарних методологій дослідниця виділяє процедури вивчення й вибудовування «термінологічних гнізд», що долають межі окремих теорій і дисциплін: «За допомогою методики виявлення термінологічних гнізд з'являється можливість «розкривати» дисциплінарні кокони, об'єднувати їх у ширші дослідницькі полотна, що сприяє виявленню гуманітарної саморефлексії. Детальний аналіз галузей термінологічних гнізд дозволяє досліджувати тонкі дериваційні процеси, розглядаючи самі галузі як деякі мікротермінологічні утворення, своєрідні дискурс-таксони. У результаті виявлення термінологічних гнізд з'являється основа для істотного спрощення складних гуманітарних інформаційних масивів, їх співвідношення зі складеними дослідницькими напрямками, виявляються нові тематичні лінії» [10, с. 65]. Залежно від мети дослідження можливі як тематична, так і проблемна компоновка «гнізд». Близьким чи навіть супутнім методом постнекласичної роботи зі словом є «метод багатовимірною термінологічного аналізу (тут і далі курсив автора – О.П.), що дозволяє дослідити *термінологічний шлейф* будь-якого дискурсу» [11, с. 14] і в такий спосіб зафіксувати актуальний стан мінливого дискурсивного поля. «Термінологічні ланцюжки, що складають галузі, актуалізують ракурсні акценти розвитку тих чи інших тематичних мотивів. Головною перевагою термінологічних гнізд бачимо те, що вони є своєрідними *інформаційними компактами*, які дозволяють стискати інформацію для її ефективнішого засвоєння та обробки» [10, с. 64], яка може бути прочитана як «один з варіантів дискурс-аналізу» [10, с. 65]. Постнекласичні філософські дослідження слів мають потенціал впорядкування

складності гуманітарних методологій, проте, через свою недовгу історію застосування, вони поки що не закріпилися інструментально в гуманітарному дискурсі.

1.4 Філософсько-методологічна база дослідження рецепції античності в гуманітарному знанні

Між окресленими у цьому розділі сферами дослідження існують подекуди вельми значні розриви – у їхньому подоланні розгортаються ключові смисли та синтезуються ключові філософські рішення. Рецепція у власних термінологічних межах здається цілком ясным, непроблемним явищем, проте термінологічні межі майже не торкаються гуманітарного знання – винятковими є області, підлеглі правовій теорії рецепції та окремі ділянки історико-філософського дискурсу. Завдяки виконаному в підрозділі 1.2 обстеженню використання «рецепції» у гуманітарному дискурсі, можемо постулювати, що майже всі його області активно включають рецепцію в різноманітні дослідження – оскільки термінологічне значення вислизає з подібної розмаїтості, тут рецепція набуває поняттєвої широти. На цьому ж рівні виявляємо проблемність рецепції – як поняття вона редукується, сплющується, розсіюється, використовується як поняття-«комільфо» для наукоподібності або для синонімізації близьких понять. Відтак поняттєве прочитання рецепції безперспективне у методологічному вимірі, натомість дієвим є його концептуально-інструментальне прочитання, започатковане німецькою рецептивною естетикою – воно, зокрема, вживається в літературознавстві, філології, теорії перекладу і т.ін. Інструментальний вимір рецепції сягає українського та взагалі пострадянського дискурсу за посередництвом європейсько-американської гуманітаристики. Однак сліпе дотримання західних способів прочитання в низці випадків виявляється помилковим, бо сучасна американська гуманітаристика й, зокрема, літературна теорія визнає обмеженість оригінального інструментального значення, але не може віднайти належну альтернативу без звертання до релятивістського розширення сфери його дії, своєю чергою,

оригінальне літературознавче прочитання програє сучаснішим постмодерним дослідницьким технікам. Тож *рецепція має бути прочитана не в якості терміна чи поняття, а інструментально, як організуючий концепт*. Окремі дослідники модифікують доволі гнучке інструментальне визначення рецепції відповідно до власних методів: зазвичай це представники гуманітарних наук, затурбовані методологічним розвитком своєї царини знання. Подібним шляхом йде історик Є. Чиглінцев, який пропонує ефективне інструментальне прочитання рецепції – ледве не єдине на пострадянській гуманітарній мапі. Інструментально рецепція є неосмисленою у філософії, тож у нашому дослідженні намагаємося просуватися далі шляхом методологічно-інструментального опрацювання можливостей рецепції задля переходу від окремих, «моментних» історичних та філологічних значень до уніфікуючого філософського.

Пошуки інструментального вживання рецепції співпадають із завданнями постнекласичних методологій. Філософський потенціал рецепції розкривається у колі проблем та тем, що формувалися в некласичній філософській парадигмі та були поглиблені в постнекласиці: це перенос гносеологічного фокусу на суб'єкта пізнання, його поглиблення, розширення й розмноження, проблема комунікації з минулим та його розуміння, проблема традиції. Концепт постнекласичної науково-філософської парадигми сформульовано В. Стьопіним в рамках його епістемологічної концепції типів наукової раціональності у 1970-ті. Більшість прибічників концепції постнекласичної парадигми долучилася до філософських досліджень у рамках вивчення методології та історії розвитку природничих дисциплін. Занурена в природничі епістемології, означена концепція не почувається достатньо впевнено в опрацюванні гуманітарного дискурсу – ця область застосування розвивається протягом останніх двох десятиліть у роботах окремих дослідників, проте й досі не досягла настільки розвинутого концептуального рівню, як філософсько-природничі розробки. Перший теоретик гносеології гуманітарного знання В. Дільтей переймався проблемою ототожнення нової гуманітарної проблематики з існуючими типами відбудови та пояснення

знання. Тепер небезпека забуття гуманітарного знання погрожує постнекласичному епістемологічному дискурсові. Від синергетичних засад концептуалізації постнекласичної парадигми маємо просунути до гуманітарно забарвлених технік концептуалізації через методологічне освоєння сучасного гуманітарного знання. Розгляд розвитку знання, переважно, гуманітарного й філософського характеру, за допомогою концепції типів і парадигм наукової раціональності дозволяє скласти єдину методологічно-проблемну перспективу для розміщення різноманітних областей науки і філософії, що уникають прямого співвідношення, на єдиному дослідницькому рівні, а також є ефективним інструментом як для відхилення від концептуальних одиниць, так і для повернення до них. Саме *постнекласичний ракурс дослідження дозволяє вичленити концептуальні характеристики рецепції.*

Вибір античності як проблемної області пов'язаний із внутрішніми антикознавчими конфліктами, окресленими в підрозділі 1.1, але також із не меншою проблемністю зовнішніх контекстів – антикознавство є підкреслено серйозною, класичною областю гуманітарного знання, отже воно відмовляється від концептуалізації в постнекласичному філософському дискурсі. Водночас, антикознавство претендує на фундаментальність, переосмислення якої може бути плідним у розвитку постнекласичної епістемології шляхом засвоєння гуманітарних територій. Тема античності є зручним матеріалом для окреслення методологічних потенцій концепту рецепції через велику кількість існуючих спекуляцій, традиційність та претензію на взірцеву модель для гуманітарного знання. До того ж, розмова про античність завжди тією чи іншою мірою є філософською розмовою (або, принаймні, розмовою про філософію). До завдань дослідження не входить вивчення античності як такої – *параметри того, що в даному дослідженні розуміється під античністю, задані способами прочитання текстів та конструювання образів греко-римської культури дослідниками-антикознавцями.* Головним чином йдеться про образ «класичної» античності, сформульований в рамках німецької системи знання *Alttertumswissenschaft* – науково-філософського

комплексу, що його було покладено у фундамент сучасного антикознавства, але також використовуються образи, складені шляхом критики й дебатів із цією фундаментальною європейською «інкарнацією» античного світу. Поняття образу античності в дослідженні базується на розробках С. Аверінцева, який вбачає в класичному вінкельманівському образі конституюючу силу, втрачену європейською думкою [1]. Оскільки виникнення антикознавства передувало формуванню та визначенню гуманітарного знання, сьогодні його положення в загальногуманітарному дискурсі є досить нестабільним – з одного боку, антикознавство було включено до доволі жорсткої дисциплінарної системи гуманітарного знання й рознесено по окремих його галузях, з іншого – у складі гуманітарних наук воно зберігає синтетичні дослідницькі інтенції, що можуть бути порівняні з междисциплінарними установками. Постнекласична розмова про антикознавство та інструментально-концептуальне опрацювання рецепції неможливі в правилах заданого ним самим дискурсу⁵². В той самий час плідна розмова про рецепцію неможлива поза рамками постнекласичного дискурсу: народжений некласичними проблематизаціями, цей концепт має еволюціонувати до постнекласичного стану – інакше він ризикує залишитися «ще одним синонімом», безкровною тінню сильніших понять гуманітарного дискурсу. Отже *для виходу на постнекласичний рецептивний вимір антикознавчої «класичної» античності потрібна детальна рефлексія щодо її генеалогії*. У дослідженні конструювання антикознавчого образу античності та його дії ми відштовхуємося від ніцшеанської лінії перегортання класичної античності через філософію самого Ніцше, а також М. Гайдегера та М. Фуко. «Підривна» діяльність цих філософів вказує нам шлях побудови теоретичного конструкту «античного проекту», що дозволяє вивчати знання про античність за часів його наукового оформлення з урахуванням загальних тенденцій розвитку пізнавальних і культуроформуючих практик та внутрішніх рушійних сил формування наукового антикознавства. Погляд на сучасний стан знання про античність через лінзу «античного проекту»

⁵² Це іронічно прочитується навіть у англійському синонімі антикознавства (до якого ми ще повернемося в рамках цього дослідження) Classics – класика не може бути постнекласичною.

дозволяє вивести проблеми антикознавства до проблемного кола гуманітарної постнекласики, що вибудовується завдяки рецепції.

Висновки до першого розділу:

Даний розділ слугує формуванню проблемного середовища дисертаційного дослідження. Досліджено кризу сучасного антикознавства: розподілена по декількох гуманітарних дисциплінах, вона уповні проговорюється на рівні філософської критики, що здійснюється головним чином у філософському антикознавстві. Представники класичної філології й історичного антикознавства вважають за краще «зачиняти» свої дисципліни та працювати з перевіреними методологіями, які, однак, не можуть бути узгоджені з розробками інших областей гуманітарного знання – про це свідчить «скандал» навколо публікації «Геракліта» С. Муравйова, що викликала протилежні реакції філологів, істориків і філософів. Причиною скандалу є принаймні той факт, що книга є спробою синтезу розлучених дисциплін до системи неподільного антикознавства.

Представники філософського антикознавства погоджуються обговорювати його методологічні проблеми, але вони не можуть прийти до згоди стосовно низки запитань – це призводить до вимушеного поділу філософського антикознавства на окремі ізольовані школи. Основною проблемою філософського антикознавства є проблема читання та інтерпретації філософських текстів, яка виявляється тупиковою. Попри всі аргументи «розуміючої» й «пояснюючої» сторін, жодна не поступається своєю позицією, а дослідники дотримуються тієї чи іншої техніки в рамках утвореної полярності на засадах власного світогляду й особливостей біографії. Сучасне пізнання античності необхідно досліджувати як історичне утворення, із застосуванням постнекласичних методологій – в такий спосіб, по-перше, можна виявити джерела нерозв'язних проблем у первинному науковому формуванні до дисциплінарних розмежувань, яким було антикознавство XVIII-

XIX ст., по-друге, вбудувати антикознавчі дебати в загальну проблемну перспективу гуманітарних методологій та їх філософських осмислень.

Ще однією проблемною сферою дослідження є необхідність роботи з «рецепцією» в її термінологічному, понятійному та концептуальному розгортаннях. На великому матеріалі досліджень різних дисциплін упевняємося в тому, що термінологічна сталість «рецепції» існує лише у природничих дисциплінах, а також у правовому дискурсі – тут термін був встановлений в результаті теорії рецепції римського права, розробленої в XIX ст. Проте, у правовій області термін рецепція виявляється зручним маркером для процесу, що насправді є значно складнішим, і не відображає повноту його змісту. Разом з тим, у гуманітарних дисциплінах термінологічне трактування рецепції фактично неможливо, але й у ширшій і гнучкішій поняттєвій формі рецепція виявляється проблематичною. Дослідження, що використовують поняття рецепції, переважно займаються традиційним історико-філософським аналізом, а саме – досліджують механізми впливу, запозичення, пристосування тієї чи іншої концепції, ідеї або комплексу ідей до нової філософської ситуації, за умов, коли зміст цієї концепції, ідеї або комплексу ідей залишається незмінним. У подібному вживанні смислове навантаження поняття залишається сумнівним, оскільки у вражаючій більшості випадків воно використовується лише в заголовках (тобто для збирання тексту) та легко може бути усунуто⁵³. Це свідчить про тенденцію до облагороджування філософського лексикону, надання йому «наукоподібності» шляхом уживання слів іноземного походження (латинських, англійських, французьких). Відсутність слова в повсякденній, побутовій мові, його «стерильність» допомагає дослідникові відокремити предмет вивчення від геть усього, що його оточує, укласти «життєвий світ» в дужки. Натомість рецепція в романських і германських мовах має безліч значень у власній первинній, латинській формі: першою чергою, це «прийом» в найширшому значенні – прийом гостей, відвідувачів, заселення в готель; реакція публіки на нову книгу, фільм, спектакль; здатність уловлювати сигнал приймачем

⁵³ Наприклад, замість «Рецепції філософії Шопенгауера в Україні» можна назвати текст «Філософія Шопенгауера в Україні» зі збереженням початкового смислу.

у теорії електров'язку; спосіб передачі м'яча в деяких видах спорту (зокрема, американському футболі); етап початкової освіти у Великобританії; термін французького трудового права і позначення розташування планет відносно одна одної в астрології. Широта слововживання в побутовій мові, ймовірно, пом'якшила його включення до наукового обігу, проте водночас ускладнила його критичне осмислення. Загальноживаного гуманітарного значення термін *reception*, *Rezeption*, *réception* набув лише у другій половині ХХ ст. Поштовхом до повсюдного поширення терміна в літературній критиці стали роботи теоретиків Констанцької школи наприкінці 1960-х: для них *Rezeption* є базовою характеристикою процесу інтерпретації тексту. Вибір терміну визначений дослідницькою націленістю на складну взаємодію тексту й читача, у якій останній діє як реципієнт. За допомогою виділення поняття та його обмежування в новому філологічному дискурсі прибічники рецептивної теорії нібито очищають акт читання від традиційних теоретичних нашарувань. Впроваджуючи свіжу термінологію, вони наповнюють її виключно узгодженим із теорією змістом.

Німецька рецептивна естетика втратила лідерські позиції філософсько-гуманітарної методології наприкінці 1970-х, проте відродилася в 1980-ті в США: саме в цей час рецептивні студії (*reception studies*) набули статусу вельми ефективної гуманітарної «теорії». Поширення «рецепції» в англійській гуманітарній сфері сприяло новій хвилі популярності вжитку поняття в гуманітарному знанні інших країн. Проте у сучасній концепції рецепції відсутнє єдине визначення осьового поняття. Нові рецепціоністи відкидають чітке прочитання німецької рецептивної естетики, оскільки поняття рецепції 1970-х є надто вузьким: воно не здатне впроваджувати базу для сучасних багаторівневих досліджень, не здатне діяти в міждисциплінарному науковому просторі – отже навіть пряма калька значення в українському й пострадянському гуманітарному знанні в цьому випадку не може відбутися.

Встановлення філософсько-методологічного контексту дослідження слід розпочати з модерністського бунту проти традиційної філологічної античності.

Револьюційність і непримиренність модернізму дозволяє виявляти нові образи античності в мистецтві та філософії – відтак філософія вперше виходить з-під впливу класичного антикознавства, знімає з наявного набору текстів «гриф класичності» й розташовує їх у нових непередбачуваних контекстах. Нові способи критики підігрують такі тенденції філософії ХХ ст., як культуроцентризм, дегуманізація, а також осмислення «повторень» і «відроджень» у культурній та філософській історії. Нове наукове формування, що в той самий час (злам ХІХ-ХХ ст.) відокремилася від загальнокласичного філософського напрямку не збігається ані з відомою модерну наукою, ані з тогочасною філософією. Необхідною постає розробка єдиних методологічних засад, якою займаються філософи, що продовжують класичну німецьку традицію. Проблему, сформульовану В. Дільтеєм, було розвинуто у філософських програмах Е. Кассірера та Е. Гуссерля, проте вже в середині ХХ століття відсунуто на другий план. З цього часу гуманітарні науки спорадично використовують окремі напрацювання філософії або природничого знання, однак сьогодні проблема методологічних засад знов актуалізується в постнекласичному контексті. Постнекласичні методології були підготовлені некласичним філософським осмисленням традиції, що відбувалося на лінії Гайдегер – Гадамер – постструктуралізм, у результаті якого «демонтаж» традиції став спроможним забезпечити постнекласичні методології новими засобами дослідження. Одним із цих засобів є новий вимір уваги до окремих слів, їхніх термінологічних, понятійних і концептуальних обертань, перевертань та смислових зсувів – в такий спосіб з'являються проекти визначення «неперекладностей» (Б. Кассен) і методологічні концепти «термінологічного гнізда» і «багатовимірного термінологічного аналізу» (Л. Богата).

Список використаних джерел до першого розділу:

1. Аверинцев С. С. Образ античности. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2004. 480 с.
2. Автономова Н. С. Парадоксы культурной рецепции (Деррида, метафизика и «словесные игры») // Философские науки: Научно-теоретический журнал. 2008. №6. С. 75-92.
3. Агамбен Дж. Что современно? / Пер. с итал. А. Соколовски. Киев: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. 78 с.
4. Артемьева Т.В., Бажанов В.А., Микешин М.И. Рецепция британской социально-философской мысли в России XVIII-XIX вв.: уч. Пособие. Санкт-Петербург, 2006. 138 с.
5. Асоян Ю., Малафеев А. Открытие идеи культуры. Опыт русской культурологии середины XIX – начала XX. Москва: ОГИ, 2001. 344 с.
6. Ахутин А. Другому как понять тебя? Реплика к статье С. Муравьева // Логос. 2011. № 4. С. 29-10.
7. Баклашова Т. М. Українська еліта і творення нації: рецепція "шістдесятників" // Інтелігенція і влада. 2010. Вип. 20. С. 252-261.
8. Барановская О.Н. Методология познания ренессансных процессов в культуре: Дис на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: 09.00.02 «Діалектика та методологія пізнання» / М-во освіти і науки України, Одеський державний політехнічний університет. Одеса, 2004. 167 с.
9. Баумейстер А., Панич О. Стан і перспективи українського антикознавства: круглий стіл «Філософської думки» // Філософська думка. 2012. № 1. С. 5-25.
10. Богатая Л.Н. Выявление терминологических гнезд как один из методов современной гуманитаристики // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Філософія. 2015. Випуск 754-755. С. 59-66.
11. Богатая Л.Н. Многомерный терминологический анализ: развитие методологии современной гуманитаристики // Актуальні проблеми філософії та соціології. 2015. №7. С.12-17.
12. Большая Советская Энциклопедия / Глав. ред. О. Ю. Шмидт. Москва: ОГИЗ СССР, 1941. Т.48, 672 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпень: ВТФ Перун, 2002. 1440 с.
14. Вирський Д. Станіслав Оріховський-Роксолан: звиви пам'яті (рецепція постаті гуманіста за ранньомодерної доби) // Переяславські Сковородинські студії. 2013. Вип. 2. С. 164-171.
15. Вольф М.Н. Проблемный подход к исследованию древнегреческой философии / Вольф М.Н., Берестов И.В. // ΣΧΟΛΗ. – 2007. –Т. I, № 2. – с. 203-246.

16. Вольф М. Н. Рецензия на книгу: Гераклит Эфесский. Все наследие: На языках оригинала и в русском переводе // Вестник НГУ. Серия: Философия. 2012. Т.10. Вып. 4. С. 168–171.
17. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Пер. с нем. Журиной М. А., Земляной С. Н. и др. Москва: Прогресс, 1988. 704 с.
18. Гадамер Г.-Г. История понятий как философия // Актуальность прекрасного. Москва: Искусство, 1991. С. 26-60.
19. Горбань Р. І. Французька інтертекстуальна теорія та її радянська й пострадянська рецепція // Літературознавчі студії. 2013. Вип. 39(1). С. 246-253.
20. Греческая философия / Ред. М. Канто-Спербер, Дж. Барнс, Л. Бриссон; Пер. с франц. В. Гайдамак. Москва: «Греко-латинский кабинет» Ю.А. Шичалина, 2006. 520 с.
21. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Пер. с нем. Д. Складнев. Москва: Владимир Даль, 2004. 400 с.
22. Данилова Т.В. Філософські ідеї в східнослов'янських рецепціях пам'ятки «Стефаніт і Іхнілат». Київ, Ніжин: Лисенко М. М., 2013. 155 с.
23. Дильтей В. Введение в науки о духе / пер. с нем. В. С. Малахова // Собрание сочинений в 6-ти томах. Москва: Дом интеллектуальной книги, 2000. Т.1, 762 с.
24. Егорова Т.В. Словарь иностранных слов современного русского языка. Москва: Аделант, 2014. 800 с.
25. Жан Ж.К. Geisteswissenschaften // Європейський словник філософій. Київ: Дух і літера, 2013. Т.2, С. 117-122.
26. Жоль К.К. Философия и социология права. Київ: Юринком Интер, 2000. 480 с.
27. Завгородній Ю. Ю. Рецепція індійської філософії в Україні: Лінія Вед. Київ: Інститут філософії ім. Г.С, Сковороди НАН України, 2013. 412 с.
28. Землянський А. М. Людиновимірність історії: рецепція поняття інтерсуб'єктивності в сучасній історичній антропології // Гілея: науковий вісник. 2013. Вип. 79. С. 186-189.
29. Иглтон Т. Теория литературы: Введение. Москва: Издательский дом «Территория будущего», 2010. 296 с.
30. Игнатенко А.В. Рецепция Ницше во Франции // Философские науки: Научно-теоретический журнал. 2007. №4. С. 56-77.
31. Ингарден Р. Исследования по эстетике / Пер. с польского А. Ермилова, Б.Федорова. Москва: Издательство иностранной литературы, 1962. 570 с.
32. Кант: pro et contra. Рецепция идей немецкого философа и их влияние на развитие русской философской традиции / Сост. Абрамов А., Жучков В., Ермичев А. Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного университета, 2005. 928 с.
33. Кассен Б. Вступне слово // Європейський словник філософій. Київ: Дух і літера, 2011. Т.1. С.13-16.

34. Кассирер Э. Философия символических форм / Пер. с нем. С. А. Ромашко. Москва, Санкт-Петербург: Университетская книга, 2001. Том 1. 271 с.
35. Козловський В. Метафізика і психологія Імануїла Канта: витоки та рецепції // Наукові записки НаУКМА. 2009. Т. 89: Філософія та релігієзнавство. С. 16-22.
36. Краткий словарь по философии / Ред. И.В. Блауберг, И.К. Пантин. Москва: Политиздат, 1970. 431 с.
37. Крикунов А.Е., Усачев А.В. Рецепция бытия и человека в философии В.В. Розанова // Философские науки : Научно-теоретический журнал. 2006. №11. С.18-37.
38. Куриленко І.А. Рецепція постмодернізму як культурної парадигми: теоретичний аспект // Культура України. 2013. Вип. 44. С. 120-128.
39. Лебедев А.В. Рецензия на книгу: Гераклит Эфесский. Все наследие. URL: <https://iphras.ru/uplfile/histph/publ/lebedev-review-of-mo-1.pdf> (16.12.2017).
40. Літературознавча рецепція і компаративістичний дискурс / Ред. Р.Т. Гром'як, І.В. Папуша. Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. 378 с.
41. Макарова И.В. Аристотелевское учение о душе и уме в неоплатонической рецепции // Вестник Московского университета: Сер.7: Философия. 2007 . №2. С. 39-46.
42. Марей А.В. К осмыслению феномена рецепции римского права: формирование *ius commune* в Западной Европе в XII-XIV вв. // Государство и право. 2012. № 5. С. 96–102.
43. Махлин В. Второе сознание. Подступы к гуманитарной эпистемологии. Москва: Знак, 2009. 632 с.
44. Мельникова Е.Г. Понятие рецепции: современные исследовательские подходы к анализу текста культуры // Ярославский педагогический вестник. Т. 1 (Гуманитарные науки). 2012. № 3. С. 239-242.
45. Михайлов А.В. Античность как идеал и культурная реальность XVIII – XIX вв. // Античность как тип культуры. Москва: Наука, 1988. 337 с.
46. Михайлов И.А. Переписка Дильтея и Гуссерля. Экзистенциальные истоки феноменологии // История философии. 1997. Вып. 1. С. 71-80.
47. Мінаков М.А. Рецепція кантівського поняття віри розуму в німецький, російській та англо-американській кантознавчій традиції // Мультиверсум: філософський альманах. 1999. Вип. 5. С. 3-16.
48. Муравьев С. Ответ на реплику // Логос. 2011. № 4. С. 41-44.
49. Муравьев С. Слышим ли мы Гераклита? Или так нам только кажется? // Логос. 2011. № 4. С. 3-28.
50. Муратов П.П. Образы Италии. Москва: Республика, 1994. 592 с.
51. Назарова О.А. Рецепция русской религиозной философии в современной западноевропейской христианской философии // Соловьёвские исследования. 2015. № 4 (48). С. 148-157.

52. Наливайко Д. Очима заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. Київ: Основи. 1998. 578 с.
53. Ницше Ф. Рождение трагедии из духа музыки / Пер. с немецкого Г. Рачинский. Москва: Азбука-классика, 2014. 224 с.
54. Німецька філософія Нового часу: Просвітництво, Кант і рецепція критицизму: підруч. для студентів ВНЗ / Д. Є. Прокопов. Київ: Київський університет, 2013. 895 с.
55. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ред. В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин. Москва: Мысль, 2010.
56. Новейший словарь иностранных слов и выражений. Минск: Харвест, 2001. 976 с.
57. Обидина Ю.С. Рецепция античной иммортологии в современных культурологических концепциях. Казань: Казанский гос. ун-т, 2009. 333 с.
58. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений. Москва: ООО «А ТЕМП», 2006. 944 с.
59. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры. / Ред. А.Я. Зись. Москва: Искусство, 1991. 592 с.
60. Панофский Э. Ренессанс и «ренессансы» в искусстве Запада / Пер. с англ. А. Габричевский. Москва: Азбука, 2006. 640 с.
61. Пащенко Н.В. Метафорична природа новели (структура, рецепція, концептуалізація). Одеса: Астропринт, 2009. 295 с.
62. Пащенко Н.В. Проблеми інтерпретації і рецепції художнього тексту.–Одеса: Астропринт, 2003. 351 с.
63. Перетерский И. С. Дигесты Юстиниана: Очерки по истории составления и общая характеристика. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956. 131 с.
64. Петров В.В. Философия – это то, что структурирует человеческое бытие: беседы с Люком Бриссоном // Философский журнал. 2011. № 2(7). С. 59-77.
65. Плотников Н.С. Жизнь и история. Философская программа Вильгельма Дильтея. Москва: Дом интеллектуальной книги, 2000. 232 с.
66. Повторева С. Взаємозв'язок практичного і теоретичного в контексті структурної методології // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наук. праць. Філософія. 2013 Вип. 646-647. С. 29-35
67. Повторева С. М. Структурний підхід – структуралізм – постструктуралізм (еволюція методології та її поширення у гуманітарних студіях). Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2010. 336 с.
68. Покровский И.А. История римского права. Санкт-Петербург: Издательско-торговый дом «Летний сад», 1999. 533 с.
69. Политики знания и научные сообщества / Под ред. В. Кебуладзе. Вильнюс: ЕГУ, 2015. 210 с.

70. Постнекласика: філософія, наука, культура / Ред. Л.П. Киященко, В.С. Степин. Санкт_петербург: Изд. дом «Мір», 2009. 672 с.
71. Прилипко І.Л. Духовенство в українській прозі ХІХ - початку ХХІ століть: художня рецепція та інтерпретація. Київ: Логос, 2014. 479 с.
72. Российский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. Москва; Санкт-Петербург: Большая энциклопедия, Норинт, 2000. 1456 с.
73. Русский энциклопедический словарь: в IV отделах / Главн. Ред. И. Н. Березин. Санкт-Петербург: И.Н. Березин, 1875. Т. I, 810 с.
74. Савельєва М. «Рецепція ідей» як неможливість збереження особистісної творчої ідентичності // Наукові записки. Серія Культурологія. 2013. Вип. 11(1). С. 3-11.
75. Самый новейший толковый словарь русского языка ХХІ века / Е.Н. Шагалова. Москва: АСТ, Астрель, 2011. 413 с.
76. Семенов В. Наше интервью: беседа с Р.В. Светловым. URL: http://www.intelros.ru/readroom/credo_new/credo-new-3-2011/11061-nashe-intervyu.html (16.12.2017).
77. Словарь Академии Российской, производным порядком расположенный. Санкт-Петербург, 1789-1794. Т. 4, 639 с.
78. Словник іншомовних слів. Київ: Довіра, Рідна мова, 2000. 1017 с.
79. Соболев В. Рецепція Сквороди в Польщі // Переяславські Сквородинські студії. 2011. Вип. 1. С. 111-123.
80. Советский энциклопедический словарь / Глав. ред. А.М. Прохоров. Москва: Советская энциклопедия, 1988. 1600 с.
81. Современная западная философия. Энциклопедический словарь / Под ред. О. Хеффе, В.С. Малахова, В.П. Филатова. Москва: Культурная революция, 2009. 392 с.
82. Современная литературная теория. Антология / Сост. И.В. Кабанова. Москва: Флинта: Наука, 2004. 343 с.
83. Співак В.В. Гріх «пияцтва» у рецепції українських мислителів ХVІІ ст. // Мультиверсум. Філософський альманах. 2007. Вип. 63. С. 191-205.
84. Справочный энциклопедический словарь / Изд. под ред. А. Старчевского. Санкт-Петербург: А. В. Старчевский, 1847 – 1855. Т. 9. 369 с.
85. Стасенко С. О. Рецепція методологічних ідей Р. Декарта у творчості М. Мамардашвілі // Наука. Релігія. Суспільство. 2013. № 4. С. 83-88.
86. Толковый словарь иноязычных слов. Москва: Рус. яз., 1998. 848 с.
87. Угляр Я. Ю. Рецепція І. Гізелем основних питань в трактаті логіки у контексті ранньомодерної доби // Гілея: науковий вісник. 2013. № 78. С. 211-214.
88. Угляр Я. Ю. Скотизм, томізм та їх рецепція у філософії І. Гізеля // Вісник Національного авіаційного університету. Сер. : Філософія. Культурологія. 2013. № 1. С. 84-88.

89. Українсько-сербські літературні взаємини ХХ сторіччя: контакти, рецепція, типологія (на матеріалі творчості Іво Андрича): навч. посіб. / Н.Л. Білик. Київ: Київський університет, 2008. 206 с.
90. Феноменологія: рецепція у Східній Європі: Щорічник, 2000 / Відп. ред. А. Л. Богачов. Київ: Тандем, 2001. 192 с.
91. Философская энциклопедия: в 5 томах / Гл. ред.: Ф.В. Константинов. Москва: Издательство «Советская энциклопедия», 1960 – 1970.
92. Философский словарь / Ред. И.Т. Фролов. Москва: Республика, 2001. 719 с.
93. Философский энциклопедический словарь / Глав. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. Москва: Советская Энциклопедия, 1983. 840 с.
94. Філософський енциклопедичний словник / Гол. Ред. В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 744 с.
95. Фролов Э.Д. Вместо послесловия: культура классицизма и современная антикультура // Парадоксы истории – парадоксы античности. Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ, 2004. С. 408-414.
96. Фуко М. Слова и вещи / Пер. с фр. В.П. Визгин, Н.С. Автономова. Москва: А-сад, 1994. 408 с.
97. Хабермас Ю. Модерн – незавершенный проект. URL: <http://www.kph.npu.edu.ua!/e-book/tpft/data/WOLG%20%23%201/809.%20%D5%E0%E1%E5%F0%EC%E0%F1%20%DE.%20%CF%EE%EB%E8%F2%E8%F7%E5%F1%EA%E8%E5%20%F0%E0%E1%EE%F2%FB/1.%20%CC%EE%E4%E5%F0%ED%20-%20%ED%E5%E7%E0%E2%E5%F0%F8%E5%ED%ED%FB%E9%20%EF%F0%EE%E5%EA%F2.pdf> (16.12.2017)
98. Хайдеггер М. Гераклит / Пер. с нем. А. Шурбелев. Москва: Владимир Даль, 2010. 490 с.
99. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // Проблема человека в западной философии. Москва: Прогресс, 1988. С. 319-325.
100. Хайдеггер М. Феноменологические интерпретации Аристотеля (Экспозиция герменевтической ситуации) / Пер. с нем. Н.А. Артеменко. Санкт-Петербург: ИЦ «Гуманитарная академия», 2012. 224 с.
101. Художня рецепція постаті Т. Г. Шевченка у творчості письменників Миколаївщини: навч. посіб. / Л. Старовойт, І. Марцінковський, О. Мірошніченко. Миколаїв: Іліон, 2014. 189 с.
102. Чиглинцев Е.А. Рецепция античности в культуре конца XIX - начала XXI вв. Казань: Изд-во Казан. гос. ун-та, 2009. 290 с.
103. Чтение философского текста: материалы круглого стола // ΣΧΟΛΗ. 2007. Т. I, № 2. С. 276-298.
104. Шичалин Ю.А. История античного платонизма в институциональном аспекте. Москва: Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 2000. 439 с.

105. Шпенглер О. Закат Европы / Пер. с нем. К. Свасьян. Москва: Мысль, 1993. 672 с.
106. Энциклопедический словарь: в 40 т. Санкт-Петербург: Издатели Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефронъ, 1899. Т. 26. 458 с.
107. Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат. Москва: Всекопромсовет-Мосгорпечатьсоюз, 1938. Том 36. 744 с.
108. Юридична енциклопедія / Відп. Ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2003. Т. 5. 736 с.
109. Ямчук П. Філософська рецепція духовного феномену Івана Вишенського Д. І. Чижевським (контекст постмодерної актуалізації вітчизняного християнсько-консервативного ідеалу XVI – XVII ст.) // Наука. Релігія. Суспільство. 2012. № 1. С. 72-82.
110. A Latin Dictionary. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary / C.T. Lewis, C. Short. Oxford: Clarendon Press, 1879. 2019 p.
111. Abrams M.H. A Glossary of Literary Terms. New York: Cengage Learning, 2015. 430 p.
112. Baldick C. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms. Oxford, New York: Oxford University Press, 1990. 246 p.
113. Barnet S., Berman M., Burto W. A Dictionary of Literary Terms. London: Constable, 1964. 96 p.
114. Cuddon J.A. The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. London, New York, Victoria, Toronto, Ontario, Auckland: Penguin Books, 1992. 1024 p.
115. Dictionary of World Literary Terms: Forms, Techniques, Criticism / J. T. Shipley. London: George Allen & Unwind Ltd, 1970. 477 p.
116. Encyclopedia of Philosophy / Ed. Donald M. Borchert. New York: Thomson Gale, 2006. Т. 6. 527 p.
117. Encyclopedia of Philosophy / Ed. P. Edwards. New York, 1967. Vol. 7. 380 p.
118. Holub R. C. Reception theory: a critical introduction. London; New York: Routledge, 1989. 189 p.
119. Iser W. The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response. Baltimore: Hopkins University Press, 1980. 224 p.
120. Johnson S. A Dictionary of the English Language. London: Printed by W. Strahan, 1776. Vol. 2, 1100 p.
121. Larson, C.U. Persuasion, reception and responsibility. Belmont, Calif.: Wadsworth Pub. Co. 1973. 395 p.
122. Machor J. L., Goldstein P. Reception Study: From Literary Theory to Cultural Studies. London, New York: Routledge, 2001. 393 p.
123. Oxford Learner's Dictionaries. URL: <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/reception?q=reception>

124. Quinn E. *A Dictionary of Literary and Thematic Terms*. New York: Chekmark Books, 2006. 474 p.
125. *Routledge Encyclopedia of Philosophy* / Ed. E. Craig. London: Routledge, 1998. T. 1–10. 8680 p.
126. Scott A.F. *Current Literary Terms: A Concise Dictionary*. London and Basingstoke, 1965. 324 p.
127. *The Oxford Companion to Classical Literature* / Ed. by M.C. Howatson. Oxford: Oxford University Press, 201x3. 640 p.
128. *The Oxford English Dictionary* / J.A. Simpson, E.S.C. Weiner. Oxford: Clarendon Press, 1988. Vol. XIII, 1016 p.
129. Weekly E. *An Etymological Dictionary of Modern English*. London: John Murray, Abelmale Street, W., 1921. 1661 p.

РОЗДІЛ 2. ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ АНТИКОЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ

Вельми помиляються, коли думають, що були стародавні світи.

Тільки тепер починає виникати античність

(Новаліс)

Другий розділ дослідження цілком присвячений побудові теоретичного конструкту «античного проекту», за допомогою якого вивчається генеалогія сучасного антикознавства з метою його подальшого залучення до постнекласичного рецептивного аналізу. Підрозділ 2.1 присвячено саме генеалогії, тобто історіографічно-географічному розгортанню антикознавства як модерного європейського наукового формування з відсиланнями до загальнополітичних, культурних, філософських фактів, що формували середовище його росту. Проаналізовано розвиток антикознавства в рамках чотирьох європейських національних культур – німецької, російської, французької, англійської – протягом XVIII-XIX ст. та виявлено особливості побудови кожної з його національних версій. Підрозділ 2.2 присвячено віднаходженню загальних характеристик антикознавчого знання та відокремленню позанаукових частин проекту – гуманістично-освітньої, втіленої в концепції Bildung, та естетико-аксіологічної, яка виконує нормативно-регулюючі функції «проекту» дотепер. Окрему увагу приділено концепту «класики», невідривному від вивчення та осмислення античності, філософським потенціям антикознавства, його багатосаровій ностальгійності та невичерпаній традиційності.

2.1 Генеалогія антикознавства

2.2.1 Загальні відомості

Початок антикознавства як комплексної науки пов'язаний з появою низки історичних текстів наприкінці XVIII ст.: «Історія занепаду і руйнування Римської

імперії» Е. Гіббона, «Роздуми про причини величі римлян та їх занепаду» Ш. де Монтеск'є та «Історія античного мистецтва» Й. Вінкельмана – саме з них фактично розпочався період класицизму в європейській культурі. За цих часів відбувається «відкриття» античної Греції, що раніше перебувала в романській тіні через невелике число джерел та відсутність транспортного зв'язку Балканського півострова з рештою континента. Греція набула статусу незалежної держави 1832 р. і поступово перетворилася на місце паломництва зацікавлених ентузіастів, а зрештою й місце проведення дослідницьких експедицій. Нової перспективи набуває також добре відома кожному освіченому європейцю римська давнина. За часів наполеонівських походів, певною мірою навіть завдяки їм, були проведені перші систематичні археологічні розкопки. До незалежної Італії прямують все нові дослідники. У 1860-ті під керівництвом Дж. Фіореллі відбуваються масштабні розкопки Помпеї, у 1870-ті Г. Шліман розкопує Трою, відбуваються також розкопки в Олімпії, Афінах, Пергамі й на острові Делос, у давньогрецьких колоніях Малої Азії та Північного Причорномор'я. До того ж, у ХІХ ст. з'являються крупні систематизатори накопичених свідочств грецької й римської старовини, що узгоджують свої дослідження з доктринами історизму і, пізніше, позитивізму. З діяльністю філологів Ф. Вольфа і А. Бьока, а також теоретика історизму Й.-Г. Гердера пов'язана поява *Klassische Altertumswissenschaft*, «класичної науки про стародавній світ», що є сплавом філологічної й історичної критики в методологіях цілої низки дисциплін: по-перше, у класичній філології, стародавній історії, історії мистецтва, а зрештою також у археології, папірології, палеографії, епіграфіці, нумізматиці, історії права тощо. Затвердженню науки про стародавній світ сприяла класична філологія як фундаментальна складова вищої освіти. Паралельні німецьким процеси можна прослідити в історії тогочасної Великобританії, Франції, Росії.

«Повноцінне уявлення про розвиток національних культур у новій Європі не може бути складеним без урахування того впливу, якого завдала античність, але відповідно неможливо зрозуміти долю науки про античність поза зв'язком її

розвитку із загальним гуманістичним рухом, точніше кажучи – з історією європейського класицизму» [35, с. 9], зауважує історіограф антикознавства Е. Фролов. За часів появи та миттєвого розквіту антикознавства класичну традицію, за авторами вельми важливої для нашого дослідження збірки «Путівник по класичній традиції» (*A Companion to the Classical Tradition*), «осмислювали та вивчали з невідомою раніше строгістю, у розширеному міжнародному контексті, що включав надії й страхи Європи після Великої французької революції, німецьку філологічну, текстуальну й історичну науку, французький смак до неокласицизму та його перетворень, а також археологічні відкриття багатьох народів» [45, с. 87]. На рівні культурних змін пристрасні дослідження давніх культур Греції й Риму та необхідність остаточної систематизації підготував класицизм, що підняв античність на ідеальний п'єдестал, і романтизм, який не заперечував поглядів класицизму, але й не приймав його положень. «Можна стверджувати, що те, що ми називаємо «романтизмом» є певним різновидом класицизму, побаченим крізь збільшуючу лінзу емпіричного дослідження» [45, с. 73]. Сумніви романтиків щодо методів консервативної класичної освіти, політичні потрясіння й пошук їх аналогів у славетному минулому, зацікавленість молодих дослідників у еллінізмі на противагу романській, консервативній позиції – усе це можна позначити як бродіння класицизму, в результаті якого з'являється сухий науковий залишок – антикознавство.

Перш ніж перейти до особливостей становлення антикознавства в різних частинах Європи, позначимо деякі його загальні характеристики. По-перше, важливим чинником для самовизначення антикознавства був вибір між двома античними культурами: Грецією та Римом. Перша з них була маркером піднесено-романтичного характеру досліджень, демократичних політичних переконань, пошуку ідеальних, взірцевих засад у мистецтві й літературі, натомість друга була освячена гуманістичною традицією, узгоджувалася з загальноімперськими амбіціями та підкреслювала невпинність європейської культурної спадкоємності. Подібний вибір робили як окремі діячі наук і мистецтв, так і цілі держави:

наприклад, північні європейці, географічно віддалені як від Балкан, так і від Піренейського півострова, частіше обирали далеку Грецію, тоді як романські Франція та Італія здебільшого переймалися вивченням римської культури. Головний редактор збірки «Викладаючи класику» (Disciplining Classics) Г. Мост зауважує на ще один важливий чинник утворення антикознавства: у XVIII ст. почались процеси, що намітили його науковий розвиток: дисциплінація, інституціоналізація та професіоналізація [40]. Усі ці поняття, фундаментальні для словнику епохи модерна, тією чи іншою мірою актуалізувалися в усіх європейських країнах – більшість випадків подібної актуалізації спробуємо охарактеризувати в ході подальшого аналізу. Щодо просторових відмінностей, усі вони були та залишаються значними чинниками у визначенні різноманіття образів та шляхів розвитку антикознавства.

2.1.2 Класичне німецьке антикознавство

Хоча німецьке антикознавство народилося за доби Просвітництва, політична ситуація в тогочасній роздробленій Німеччині мало сприяла розвитку наук і мистецтв: лише окремі інтелектуали займалися науковими розвідками. Найяскравішим представником цієї культури був Й. Вінкельман – нині майже міфологічна фігура, з якої розпочався класицизм, мистецтвознавство та, у перспективі, античні студії. На думку дослідниці К. Харлоу, Вінкельман зробив вирішальний крок від антикваріанізму до побудови лінійної історії на підставах відомих античних артефактів [43]. Головний твір Вінкельмана, «Історія античного мистецтва» (1764), затверджує примат старогрецького мистецтва в європейській культурі. Для створення справжнього витвору мистецтва, за Вінкельманом, необхідно наслідувати грекам: велич грецького мистецтва ґрунтується на географії, етиці та політиці – у міркуваннях про «середовище» Вінкельман близький до Монтеск'є. Показовим є те, що вінкельманівські ідеї доволі швидко застаріли, проте сам він перетворився на культову особу для подальшої історії антикознавства. За Харлоу, з початку 1840-х, коли німецькі антикознавці почали

святкувати день народження Вінкельмана, у самосвідомості дисципліни він посів місце батька-засновника, який надихає кожне нове покоління вчених.

Поступово визначаються умови для побудови єдиної науки про греко-римську старовину. Фрідріх II, реформіст і освічений монарх, докладно зусиль до розвитку пруської культури. «Цей період характеризується поступовим розвитком буржуазного суспільства, сприйняттям [французької] Суперечки про древніх і нових та, у результаті, зростанням напруги між прийняттям античної спадщини як нормативної з одного боку та як історичної – з іншого» [45, с. 178], зауважує В. Рідель. Естетичні розвідки Вінкельмана були продовжені Г. Лессінгом, автором «Лаокоона, або Про межі живопису і поезії» (1767). Він виступає проти сліпого поклоніння древнім: «Художникам необхідно не наслідувати древнім, а вчитися в них відчуття міри, гармонії» [16, с. 22]. Історичний бік занять Вінкельмана підсумовує Й.-Г. Гердер, зокрема, у роботі «Ідеї до філософії історії людства» (1784-1791), згідно до якої у своєму розвитку людство наближається до ідеалів гуманізму, представлених у давніх греків і в Новому Заповіті. Наступним етапом була діяльність веймарських класицистів Й. В. Гьоте та Й.-Ф. Шиллера – вони намагалися відновити літературні форми «світлої» античності у власних художніх творах. За дослідником німецького романтизму Ф. Фьодоровим, «Античність, у такий спосіб трансформована, античність у дусі Вінкельмана, Гьоте та Шиллера була живим явищем у Німеччині кінця XVIII - початку XIX ст., рідним світом, незрівнянно ріднішим, ніж той антиестетичний, філістерський світ, що оточував німців; кращі уми епохи були спрямовані до античності як до притулку, світлого притулку» [32, с. 263]. Наприкінці цього періоду з'явилися перші зразки антикознавчого критицизму: Ф. Вольф, незадоволений наслідуванням античної літератури, розробив новий історико-критичний метод і у власному дослідженні «Введення до Гомера» (1795) виразив сумнів щодо авторства «Іліади» та «Одіссеї»: виходячи з текстового аналізу, Вольф робить висновок про синтетичність творів на основі древньої усної традиції.

У XIX ст. Німеччина стає лідером у вивченні античної спадщини. У перші десятиліття німецьке антикознавство оформлюється як повноцінна наука, на чолі якої стоїть класична філологія, зрозуміла як багаторівнева система, яку обслуговують прикладні субдисципліни. Значним поштовхом до появи систематичної науки *Klassische Altertumswissenschaft* стали освітні реформи В. Гумбольдта після поразки в наполеонівській війні та відкриття Берлінського університету в 1809 р. План Гумбольдта, своєю чергою, надихався філологічною програмою Ф. Вольфа й полягав у затвердженні *Bildung*. Це неперекладне німецьке поняття успадковує від італійських гуманістів ідеал людини високої культури, яку насамперед формує класична освіта. Античність, переважно грецька, на думку реформаторів, мала настільки велику нормативну силу, що навіть вивчення її культурної спадщини було здатне не тільки наділити студента знаннями найвищої цінності, але й виховати в ньому дійсно еллінське благородство й відчуття міри.

Берлінський університет впровадив новий порядок зв'язку викладання та дослідження, завдяки якому першими професорами стали А. Бьок та Б. Нібур – цих двох імен достатньо для засвідчення появи науки класичної філології. Після високого класицизму Вінкельмана і Лессінга і, далі, романтичної наукоподібної критики Гердера і Вольфа з'являється джерелознавство близьке до сучасного. Нібур задав парадигму виявлення найбільш правдоподібних свідочств із міфологічно й художньо забарвленого масиву літератури та, крім того, вважав за необхідне точне визначення залишкових явищ, античних реліктів у будові сучасного суспільства. Нібур займався, зокрема, реконструкцією царського періоду римської історії, головна його праця – чотиритомна «Римська історія» (1811-1832) – зазнала багато редакцій і перевидань ще за життя автора. Учень Нібура А. Бьок організував нову антикознавчу дисципліну, епіграфіку. Критично налагоджений відносно попередників, він опублікував три томи «Зборів грецьких написів» (1824-1859). «Лише однобічність або поверховість бачить в давнині усюди ідеали», – писав Бьок і протиставлював свою техніку вивченню старогрецького життя загальнопоширеній з часів Ренесансу ідеалізації. Відповідно його цікавили:

фінансове управління, механізм державного апарату, ціни на товари першої необхідності, кількість населення, зокрема рабів, заробітки ремісників, відсоток, стягуваний на позиках і так далі» [16, с. 65]. Новаторському підходу Бьока до економічної історії присвячено роботу «Державне господарство афінян» (1847).

У середини XIX ст. у результаті діяльності учнів Бьока складається характерний ідеальний тип німецького антикознавця. Німецька традиція філологічних досліджень залишилася домінуючою у другій половині XIX ст.: К. Мюллер, один з перших методологів археології, опублікував «Історію грецької літератури» (1841), Й. Дройзен – «Історію елінізму» (1836-1843), Е. Курціус – тритомну «Грецьку історію» (1852-1867), Т. Моммзен – перші чотири томи «Історії Риму». Усі ці ретельні студії видаляють останні крупні «сліпі плями» з поверхні античної історії, тож, відповідно, наприкінці XIX ст. утворюється знайома нам з підручників хронологія античності. Разом із тим ідеальні побудови гуманістів Веймару, що їх було покладено до основи антикознавства, остаточно змінюються на реалістичні настрої – після невдалої революції 1848-1849 рр. історики шукають у минулому нові політичні рішення. З новою ретельністю досліджуються явища античної культури: німецькомовний швейцарський дослідник Й. Бахофен, автор книги «Материнське право» (1861), вивчав роль жінки у стародавніх культурах і проблематику окремих релігійних феноменів, його співвітчизник Я. Буркхардт поєднав традицію ренесансного гуманізму з естетико-романтичною методологією в циклі лекцій «Історія грецької культури» (1893-1902).

Злам століть – це час найвищого розквіту антикознавства, коли дослідникам удавалося обробляти величезну кількість матеріалу в систематизованих дослідженнях. У п'ятитомній «Античній історії» (1884-1902) Е. Мейер розробив універсально-історичний підхід, який застосував не тільки до греко-римської, але й до азіатської цивілізації. К. Белох був вимушений перевидавати «Історію Греції» кілька разів (з 1891 по 1927) задля врахування всіх нових відкриттів. У. Віламовіц-Меллендорф займався безліччю конкретних досліджень і не залишив по собі великої систематичної праці, проте завдяки синтезу передових розробок класичної

філології й матеріальної історії зробив прорив у сфері антикознавчої методології. Почали розвиватися економічна та політична області антикознавства: Р. Пельман у «Історії античного комунізму і соціалізму» (1893-1901) дослідив античну політику з марксистських і неокантіанських позицій. Було поглиблено також дослідження релігії й культури: у Німеччині, як і в Англії початку ХХ ст., сформувалися антропологічна й міфологічна школи. Одним з перших антропологів був Г. Узенер, автор «Імен богів» (1896) і «Принципу троїчності» (1903), згідно до яких античні вірування схожі на релігійність, по-перше, інших стародавніх суспільств, по-друге, сучасних європейських селян. Такий підхід оспорювався дослідниками так званої «філологічної» школи, тобто, вчених, які, перш за все, відстоювали вічні цінності *Altertumswissenschaft*. Показово, що Узенер був учителем як історика античної філософії Г. Дільса, який запропонував жанр «доксографії» та зібрав античні фрагменти досократиків, так і Ф. Ніцше, який розпочав власну війну проти *Altertumswissenschaft*, починаючи з «Народження трагедії» (1872). До релігійно-антропологічного кола досліджень слід також віднести «Псіхею» (1890-1894) Е. Роде, який слідом за Ніцше досліджував культ Діоніса.

Поразка Німеччини у світовій війні призвела до песимістичних і скептичних дослідницьких настроїв, німецька наука постраждала не менш, ніж інші сфери культури. Точність та історизм поступилися містицизму й ірраціоналізму бестселера 1920-х «Присмерк Європи» О. Шпенглера, десятиліття опісля їм наслідував культ героїв і нацистська ідеологія. Інформацію про відламки славетної «німецької школи» в ХХ ст. слід шукати за межами Німеччини: у історіографії антикознавства США і Британії – країн еміграції, а також у радянському антикознавстві. Причиною останнього є ґрунтовна німецька орієнтованість російської класичної освіти та вельми унікальні шляхи збереження класичної антикознавчої «школи» в радянській науці.

2.1.3 Передреволюційне російське антикознавство

Орієнтованість російської науки на німецьку була задана на початковому етапі її існування, саме тоді з літературно-освітнього середовища класицизму XVIII ст. диференціювалася наука антикознавства. Петровські реформи й заснування Петербурзької академії наук сприяли появі іноземного вченого «кістяка». Першим академічним дослідником класичної старовини був кенігсбержець Г.-З. Байер, що прослужив в Академії з 1726 по 1738 рр. Байер цікавився не очевидними напрямками досліджень: серед його праць знаходимо тексти про країни античного сходу, «російську старовину» північного Причорномор'я, Приазов'я і Кавказа, окремі греко-римські сюжети. Історіограф Е. Фролов підтверджує паралелізм російської діяльності Байера та його західних колег: «У його обличчі в Петербурзькій Академії наук був представлений новий, тоді тільки народжений в європейському антикознавстві напрям, що знаменував перехід від наївного ерудицтва, типового для епох Відродження й раннього Просвітництва, до критичного переосмислення традиції. У цьому плані Байера можна поставити в один ряд із такими видатними засновниками новітньої науки про античність, якими були Р. Бентлі, Й.Й. Вінкельман, Ф.А. Вольф» [35, с. 75]. Значним є також просвітницький пафос: окрім читання лекцій, Байер займався класичною учбовою програмою академічної гімназії й викладав у приватній школі свого друга Ф. Прокоповича. До Академії були запрошені інші німецькі учені (І.-Г. Лоттер, Х. Крузіус, І.-Е. Фішер, І.-Ф. Гакман), але ніхто з них не зумів або не встиг послужити організації антикознавчої науки. Проте, такі російські продовжувачі справи Байера, як А. Кантемір і В. Тредіаковський під його впливом стали призвідниками російського літературного й філологічного класицизму.

XIX століття Російська імперія зустріла новою хвилею інтересу до політичної античної спадщини на тлі війни з Наполеоном і декабризму. Стародавні культури Греції та Риму цікавили публіцистів і перекладачів, проте паралельно до суспільно-художньому образу античності визрівав науковий. З початку 1830-х проводилися фінансовані державою систематичні розкопки в Криму, а у 1840-х з'явилися

публікації за їх підсумками. У Академії наук зміцнилася впливовість класичної філології та історії – провідними фахівцями в цій області були російські німці Ф. Грефе та Є. Келер, а надалі їхні учні Л. Стефані й А. Наук. Їхні зацікавлення полягають у епіграфіці й археології. Громадські діячі й антикознавці-ентузіасти О. Оленін і С. Уваров сприяли популяризації нових європейських дослідницьких методів і впровадженню системи класичної освіти. За тих часів на території Російської імперії окрім Московського університету з'явилося ще шість установ європейського типу. Невисокий рівень освіти піднявся всередині століття, а відтоді, завдяки появі молодих спеціалістів, університети перетворилися на головні осередки антикознавчих досліджень. Це, відповідно, призвело до розквіту російської класичної науки кінця XIX-початку XX ст. Одним із перших крупних учених-викладачів був Д. Крюков у Московському університеті. Він займався історіографією римської історії та історико-релігійними дослідженнями. Його головна робота «Думки про первинну відмінність патриціїв і плебеїв у релігійному відношенні» (1842) поставила новаторське питання про етнічне походження представників давньоримських соціальних шарів. У Петербурзі працював М. Куторга, викладач древньої, середньовічної, а пізніше також загальної історії. Куторга уважно слідкував за досягненнями німецької й французької методологій та вважав своїми вчителями Б. Нібура й Ф. Гізо, а також спирався на гегелівську філософію. Його головний науковий інтерес полягав у політичній історії Древньої Греції: у дослідженнях «Персидські війни: Критичне дослідження подій епохи давньогрецької історії» (1858) і «Афінська політія. Її склад, властивість і всесвітньо-історичне значення» (1894-1896) він прийшов до результатів, які ще довгий час використовувалися європейським науковим товариством. Шелінгіанець та учень Д. Крюкова П. Леонт'єв також викладав у Московському університеті, де займався дослідженнями релігійної історії та історії мистецтв на підставі археологічних даних. У 1850-ті Леонт'єв ініціював першу всеросійську збірку статей, присвячену класичній старовині, «Пропілеї», а у 1861 р. опублікував роботу «Про долю землевласницьких класів у древньому Римі».

Починаючи з 1860-х, російське антикознавство більше не сприймалося як методологічно вторинна наука у відношенні до німецького чи французького. За цих часів розквіту російської науки про античність, за Фроловим, усередині неї почали окреслюватися основні напрями. Вони доповнювали, але також і протистояли один одному, забезпечуючи молоду науку проблематичними ситуаціями для стрімкого росту. Це, по-перше, історико-філологічний і культурно-історичний напрями, а також пізніші антикознавчі галузі – соціально-політична й соціально-економічна. Дослідження учнів історичної школи М. Куторги набули історико-філологічного характеру через суто «німецькі» причини: прагнення до синтезу в історичних студіях не було можливим без критичної перевірки фактів відповідно до текстів. Водночас для грамотної роботи з текстами необхідною була підтримка філологів, попередньо орієнтованих виключно на естетично значні тексти⁵⁴. Саме цей напрям, започаткований Ф. Соколовим, Фролов вважає ключовим для магістрального розвитку антикознавства, тоді як дослідники другого, культурно-історичного зверталися до цілісного осмислення античної культури та займалися її популяризацією. Серед представників першого можна виділити В. Латишева, О. Никитського, другого – Ф. Зелінського та співробітників Новоросійського університету Е.-В. Штерна й Б. Варнеке. Процеси відокремлення соціально-політичного й соціально-економічного напрямів були паралельними до загальноєвропейської соціологізації гуманітарного знання наприкінці ХІХ ст.: В. Бузескул та Е. Грімм інтерпретували суспільно-політичний устрій античних суспільств у термінології світової історії, економічний вимір російського антикознавства відкрив І. Гревс під впливом Фюстель-де-Куланжа, а його головним представником був російський, а згодом американський дослідник М. Ростовцев.

Методологічна програма представників російського антикознавства збігається з німецькими, французькими, а подекуди й англійськими колегами.

⁵⁴ Здійснення історико-філологічного синтезу може бути прочитаним як відгук німецьких «наукових війн» навколо появи епіграфіки. Таке прочитання, зокрема, підкріплюється тим, що російську класичну філологію протягом ХІХ ст. представляли німецькі вчені, що займали академічну кафедру грецької та римської давнини за запрошенням.

Початкова філологічна установка на однозначність згодом доповнюється позитивістськими настроями, пов'язаними зі зльотом епіграфіки та пріоритетом уточнюючих досліджень. Не слід забувати про загальноросійський культурний вплив публіцистики, літератури і політики на геть усі сфери знання. Дослідження другої половини XIX ст. часто перетинаються з політичною критикою ліберального й соціалістичного толку чи, навпаки, виконуються для підтримки консервативних позицій. Більшість російських антикознавців виступає проти модернізації й гіперкритицизму, загалом підтверджуючи солідний академічний статус науки та її бажання дотримуватися «золотої середини». Переломний момент тут, як і в німецькій науці, був пов'язаний із загальносвітовою перестановкою сил. Після 1917 р. класичну освіту було викорінено з російської культурно-просвітницької системи, а головний її споживач і постачальник – інтелігентський шар суспільства – фактично припинив власне існування. Антикознавство було переорієнтоване згідно з методологією марксизму-ленінізму, тобто всі його напрями редуковані до соціально-економічних студій.

2.1.4 Французьки античні студії

Франція, країна цивільних прав і свобод, у XVIII ст. надихала інтелектуалів усієї Європи, антикознавчі студії не були виключенням. Вектор розвитку наукового антикознавства був заданий великою літературною дискусією на зламі XVII і XVIII ст., що згодом отримала назву «Спор про давніх і нових». Класицисти, які знаходили в античності джерело натхнення всіх європейських авторів зіткнулися в ньому з іншою, «передромантичною» групою класицистів – вони вважали, що Франція за часів Людовика XIV анітрохи не поступається Риму Августа, а людям давньої епохи є чому повчитися в сучасних письменників і художників. Перемога другого напрямку підготувала всю античну риторичку Просвітництва й визначила шлях розвитку французького антикознавства. Французький сучасник Вінкельмана Ш. Монтеск'є цікавився переважно не мистецтвом, а політикою: у роздумах про долю Франції він використав Римську імперію як повчальний приклад, але також

порушив традицію розгляду античності, виявивши зв'язок римської розпусти з недоліками його державного устрою та руйнівною культурною силою християнства. Його твір «Роздуми про причини величі римлян та їх занепаду» (1734) започаткував загальноєвропейську лінію історико-політичних антикознавчих досліджень.

Велика французька революція майже не вплинула на оформлення антикознавства. Французькі дослідники здебільшого бажали досягнути закони розвитку власної національної історії. Отже історична наука Франції першої половини XIX ст. пройнята романтизмом: наприклад, Ж. Мішле на початку своєї кар'єри написав «Історію римської республіки» (1839), але за декілька років захопився дослідженнями революції й до античної тематики не повертався. Ще однією важливою рисою післяреволюційної науки є її публіцистичність – саме публіцистика формує те середовище знання, що пізніше складатиме предмет гуманітарних наук. Нові покоління французьких учених відмовилися від консервативних досліджень «королівських» істориків згідно з бажанням виробити власну мову, на якій можна розмовляти про старовину за післяреволюційних часів. На відміну від німецьких класицистів, зачарованих античною Грецією, а також російських, що вивчали сліди колоніальної грецької культури на власних територіях, французи довгий час не виходили за межі романських студій. Ця дослідницька ситуація була підготовлена як пануючим відчуттям прямого спадкоємства римської культури, так і стрімкою секуляризацією культурного життя. За дослідником французької традиції вивчення античності Ф. Фордом, «Новий дух секуляризму (*laïcité*) з'явився за часів Революції, але пережив усі політичні мінливості, звільнив латинську мову з-під контролю церкви та оновив інтерес до людини й цінностей гуманізму» [45, с. 167].

Початок XIX ст. у французькому антикознавстві характеризується відсутністю єдиної методології. Більшість істориків із національним і художнім пафосом досліджують французьке минуле. До цієї групи, окрім вже згаданого Мішле, можна віднести Ф. Гізо, О. Т'єрі, П. Баранта. До того ж, антикознавчі

дослідження протягом декількох десятиліть запозичували методологічні напрацювання сусідніх країн: географ і історик А. Ламаль написав «Політичну економію римлян» (1840) з використанням методології англійських економістів, археолог Ф. Леба склав декілька збірок грецьких і латинських написів та видав двотомники «Нариси античної історії» і «Нариси римської історії», базуючись на методологіях німецьких дослідників. Друга половина XIX ст. відкриває нову методологічну епоху у французькій науці – вона (з деякими застереженнями) триває дотепер: різноманітні напрями досліджень об'єднуються на засадах позитивіської методології. Саме тоді спостерігаємо підйом французького антикознавства завдяки діяльності Н. Фюстель де Куланжа, І. Тена, А. Валона. Франко-пруська війна 1870-1871 рр. позначилася на суперництві в учених колах: французькі антикознавці зміщують акценти в дослідженнях романських і німецьких джерел власної цивілізації, а також працюють над зміцненням автентичної французької методології й традицій класичної освіти. Позитивізм передбачає наявність об'єктивних законів у функціонуванні й розвитку того чи іншого історичного феномену. Фюстель де Куланж, засновник видатної антикознавчої школи, шукає ці закони в релігійному житті древніх. Подібним пошукам, зокрема, присвячені його основні роботи «Полібій» (1858), «Стародавнє місто» (1864) та «Історія суспільного устрою древньої Франції» (1874-1892), він також пише окремі невеликі праці з поодиноких питань, навіть більш фактологічно виверені та прогресивні. Синтезуванню фінального етапу дослідження передують ретельна реєстрація фактів, спрямована дослідницьким «сумнівом» стосовно загальних формул і поглядів. Таким чином, єдиним джерелом наших знань про стародавній світ залишається робота з його пам'ятками, переважно текстовими. Послідовниками Фюстель де Куланжа були П. Гіро, М. Круазе, К. Жульєн – ці вчені визначили напрямок розвитку антикознавства початку XX ст. Ще один титан позитивізму, культурний історик І. Тен розробив доктрину «трьох чинників» (раса, середовище, момент) у формуванні народу, зокрема, на матеріалах античності в роботі «Філософія мистецтва» (1865-1869).

Франція, на відміну від інших європейських країн, розглянутих у цьому підрозділі, не переривала дослідницьких традицій в ХХ ст., проте загальна сцієнтизація освіти й науки, спричинена новою хвилею позитивізму, змістила антикознавчій комплекс наук до периферії знання. Ще одним важливим чинником є специфіка французького антикознавства: на відміну від німецької традиції, порядок знання заданий не однією його сферою, що превалює над рештою (наприклад філологічною), а певним методом. Це порівняння дозволяє задати два можливі типи організації антикознавства, що створюють додаткову напругу в його сучасному прочитанні.

2.1.5 Розвиток британського антикознавства

Унікальність британського антикознавства загалом повторює своєрідність стосунків між декількома островами з континентальною рештою Європи. Британці не мали явних ліній спадкоємності, тож озиралися на материк і уважно стежили за дебатами та відкриттями в області пізнання античності, а континентальні інтелектуали, відповідно, реагували на культурне життя королівства (або королівств, залежно від геополітичної ситуації) та черпали натхнення в промисловій революції, лібералізмі й раціоналізмі, а також у англійській політичній і економічній філософії.

«Підслуханим», зокрема, був спор про давніх і нових у Французькій академії, повторений британцями в меншому масштабі: В. Темпл і Ф. Еттербері виступили на боці «давніх», а Р. Бентлі й В. Воттон – «нових». На тлі дебатів з'явилося декілька важливих для самовизначення антикознавства текстів, зокрема, «Есе про давнє та нове навчання» (1690) Темпла, «Роздуми про давнє та нове навчання» (1694) Воттона. Останній виразив популярніший погляд щодо рішення питання: глибоке знання античної класики необхідне для джентльмена, однак лише зануда і педант вивчатиме чудові твори для створення сухих формул. Перемогою «нових» продиктована організація британської освіти – дійсно, кожен достойний

джентльмен XIX ст. буде здатним без зусиль скласти латинську епіграму, проте педантизм «давніх» виявиться корисним у дослідженнях античності.

У XVIII ст. британські просвітники захопилися французькими ідеями реорганізації суспільства та німецькою дослідницькою систематикою. За дослідником антикознавчих традицій Р. Дженкінсом, саме антикознавство слугувало шляхом для науково-філософського сполучення з материковою Європою: «Першими поборниками еллінізму були німці – серед них Вінкельман, Лессінг, Гьоте – зустріч британців із старогрецькою культурою виявилась також зустріччю з німецькою сучасною думкою» [45, с. 276]. Е. Гіббон прагнув до всестороннього вивчення римської цивілізації, коли поєднав вольтеріанську суспільну доктрину з ретельним опрацюванням джерел для створення «Історії занепаду і руйнування Римської імперії» (1776-1788). А. Діксон під впливом ідей Монтеск'є написав спеціальне історичне дослідження античної агрономії «Про старовинне землеробство» (1764-1772). Британську рубрикацію антикознавства було продиктовано головним чином політикою. Політично активні дослідники, члени партії торі або вігів, у XVIII-XIX ст. цікавилися античною демократією, древнім партійним пристроєм, економікою і правом.

Подібно до Німеччини та на протилежність Італії й Франції, Британія більшою мірою зачаровувалася грецькою старовиною. Значну роль у цьому виборі для XIX ст. відіграє нове для англійської буржуазії захоплення туризмом, високий рівень дипломатії, розвиток археології та, внаслідок цього, щедре поповнення музейних колекцій, а також вищезгаданий інтерес до афінської демократії. Все це посприяло інтенсифікації дослідницької роботи – протягом півстоліття вийшло три систематичні праці з грецької історії: «Історія Греції» (1784-1794) консервативного політика В. Мітфорда, більш вчена й стримана «Історія Греції» (1835-1947) єпископа К. Терлуола та класична «Історія Греції» (1846-1856) Дж. Грота. Написана політиком-вігом, остання з консервативною упередженістю концентрує увагу на афінській демократії, але водночас успішно влітає в методологію останні досягнення англійської політекономії та німецької

філософії й класичної філології, а також значний політичний досвід автора, отже перетворюється на загальноєвропейську подію. Пізні роки Грот присвятив монографіям про Платона (1865) і Арістотеля (1872). Скромніші британські заняття римською історією підсумовані в «Історії Риму» (1838-1841) Т. Арнольда та в «Історії Римської імперії» Ч. Меріваля (1850). Англійська повага до німецького антикознавства приводить до загальної методологічної залежності від німецької філологічної традиції, зокрема, у особі Б. Нібура, активного кореспондента Грота та вчителя Арнольда. Друга половина XIX ст. виявилася «золотим віком» британського антикознавства. Острівна наука характеризувалася стрімким розвитком субдисциплін – хоча методологічно британські вчені були швидше вторинними за німецьких і французьких, завдяки державному фінансуванню й величезним колоніальним територіям археологія, епіграфіка, нумізматики, папірологія Великої Британії не мали собі рівних. Ще однією фундаментальною характеристикою британського антикознавства є його освітня спрямованість, що інколи навіть перевищує дослідницьку: наукові заняття тут завжди підкріплені не лише політичною, але й університетською позицією⁵⁵.

На зламі XIX і XX ст. в Англії з'являються антропологічна й міфологічна школи, з 1890-х їхні прибічники розробляли вельми детальний методологічний апарат, що за часів XX ст. асоціювався виключно з англо-саксонською наукою. Програмним твором цієї області британського антикознавства стала «Золота гілка» (1911-1915) Дж. Фрейзера, у якій дослідник італійського культу поширив власні теоретичні положення далеко за його межі й пояснив походження релігії взагалі. Дослідник історії створення цієї книги Р. Фрейзер стверджує, що крім досягнень свого кембріджського колеги Р. Сміта, автора «Релігії семітів», Фрейзер спирався також на багатовікову традицію шотландської філософії, зокрема, на Д. Юма – саме це додає його дослідженню глибину і ґрунтовність [41]. Дослідниця М. Бірд додає,

⁵⁵ «У Оксфорді й Кембриджі, а також у крупних приватних школах перевага класичного елементу в освіті з 1860-х оспорується, проте цей елемент утримує лідерські позиції аж до кінця XIX ст., коли пріоритету набувають природничі науки і *modern studies*. Поза сумнівом, він був посилений систематизацією викладання та контролю студентських знань, поступовим полишенням «джентльменських» занять складанням латинських і грецьких епіграм на користь розширеної програми читання, а також формування нового дослідницького професіоналізму під впливом строгої німецької науки» [45, с. 167], констатує дослідник Ф. Форд.

що секрет популярності книги криється у способах, за допомогою яких його структура й тематика корелюють з туристичними інтересами та імперіалістичною гординею середнього британця початку століття [36]. Схожий метод використовувала Дж. Гаррісон, дослідниця старогрецької релігії, авторка «Пролегоменів до вивчення грецької релігії» (1903) і «Феміди» (1912). Разом із Ф. Корнфордом і Г. Мюреєм вона входила до групи «кембріджських ритуалістів», які вважали ритуали основою для побудови міфу, а також витворів мистецтва (здебільшого театрального). Велике дослідження з історико-релігійної систематизації зробила Л. Фарнел у книзі «Культури грецьких міст» (1896-1907).

Зріле британське антикознавство ХХ ст. долало політичні й економічні кризи новітньої історії майже без втрат, а інколи навіть з надбаннями – до Великобританії, зокрема, іммігрували німецькі й східноєвропейські вчені, сподіваючись на продовження наукових занять. У 1900 р. А. Еванс розпочав розкопки на острові Крит, що проводилися протягом 25 років. Зі знайдених залишків Кносського палацу він вибудував загальновідомі сьогодні червоні колони й «відтворив» яскраві фрески в техніці, близькій популярному тоді орнаментальному стилю ар нуво (або модерн). За дослідницею британського антикознавства М. Бірд, Еванс «подарував ранньому двадцятому століттю точний образ такої примітивної культури, якої воно бажало» [36, с. 21]. Ба навіть більше – «рекреаційні роботи» британця Еванса визначили в свідомості більшості європейців образ їхнього культурного походження й історичної батьківщини. Ймовірно це археологічне дослідження, що символічно відкрило ХХ ст., може служити метафорою сучасної провідної ролі англо-саксонського антикознавства.

2.1.6 Головні тенденції в антикознавстві ХХ століття

Антикознавство новітнього часу за низкою причин слід вивчати в загальносвітовій перспективі. По-перше, ХХ ст. почалося зі світової війни – ця подія змінила не лише політичний розподіл сил, але й в радикальний спосіб

перервала існуючі способи мислення та самоусвідомлення. Про роль античності в цьому перевороті слід поговорити окремо, поки що дослідимо зовнішню або формальну сторону проблеми – а саме, шляхи організації й затвердження антикознавства відносно до європейської культури, гуманітарного знання й усього комплексу наук.

«Однією з найважливіших особливостей сучасної науки є випрямлення рівнів національних історіографій; неможливість визначення в сучасній науці провідної ролі котрої-небудь національної історіографії, кожна з яких збагачує світову науку, вносить той чи інший вклад у її розвиток» [19, с. 394], зауважує історіограф антикознавства В. Кузищин. Наукове «випрімлення» почалося завдяки процесам інтеграції й глобалізації, що створили загальну шкалу для вирівнювання світового цілого. Специфікацію сучасного антикознавства не можна проводити на національному рівні – значно ослаблений із закінченням ХІХ ст., він відтак поступився методологічному, філософському, ідеологічному, політичному, а також рівню популярної культури. Однак слід зазначити декілька вагомих «національних» тенденцій новітньої історії антикознавства.

Першим значним зрушенням у антикознавстві стала втрата лідерства німецькою наукою, що була пов'язана з економічними й політичними післявоєнними ускладненнями, а згодом з ідеологічними «чистками» досліджень, методологій і кадрів – з боку націонал-соціалістів за часів першої половини століття, з боку комуністів – за часів другої. Хоча німецька техніка дослідження, переважно філологічного типу, сформувала антикознавчий канон і заклала підвалини всіх східно-європейських моделей антикознавства, а німецькі вчені-емігранти знайшли учнів і продовжувачів у США й Великобританії (Г. Франкель, Л. Штраус, В. Єгер, П. Фрідлендер, К. Фріц), Німеччина так і не оправилася від удару, нанесеного антикознавству – сучасні німецькі антикознавці скоріше використовують техніки дослідження, підлеглі філософській герменевтиці, ніж відновлюють традиції ХІХ ст.

Тим часом з'явився новий учасник світового антикознавства – США. Американські дослідники тематично наслідують британську антикознавчу проблематику, приділяючи особливу увагу політичному, економічному та соціальному вимірам античності, проте для них також характерним є захоплення еталонною німецькою наукою – у XIX ст. багато хто навіть їздив за класичною освітою до Німеччини [45, с. 300]. У XX ст. інституційні зв'язки між американськими і британськими вченими зміцнішали – на підставах регулярного обміну кадрами й організації загальних для декількох університетів археологічних, епіграфічних та інших дослідницьких проектів, а також відкриття англо-американських видавництв можна говорити про єдину англо-саксонську систему античних досліджень. Вклад до її формування з боку консервативної Британії полягав головним чином у все більшій емансипації від проблемного і методологічного кола материкової науки. Масштабна імміграція європейських дослідників до США в міжвоєнний період закріпила систему англо-американського антикознавства. Ще одна країна-лідер античних студій, Франція, відносно вільна від ідеологічної кон'юнктури, виступала за методологічну різноманітність і з часом перетворилася на головну країну сучасного континентального антикознавства.

Для антикознавства початку XX ст. характерною є зміна масштабів у субдисциплінах – це, по-перше, археологічні експедиції на величезних ділянках, які часто проводилися декількома університетами-співробітниками і склалися з міжнародних експертів. Археологія сягає найвіддаленіших кутків античного світу: розширено розкопки Афін і Риму, тривалі експедиції відбулися в Коринфі, Антиохії, Селевкії, на Родосе, Делосе, Капрі й т. ін. Розкопано цілі міста, приміром, місто Дура-Європос було виявлено в ході операції британських військ на території сучасної Сирії у 1920 р. Численна кількість артефактів призводить до революції в епіграфіці й нумізматиці, а також узгоджується з появою нових наук, серед яких слід виділити антропологію й етнографію – релігії та міфології примітивних суспільств набули в них значення концептуального ключа. Найбільше відкриття текстології XX ст. – дешифровка критського лінійного письма Б. М. Вентрисом і

Дж. Чедвіком (1952 р.) Ще одна важлива риса новітнього антикознавства (як і будь-якої іншої науки) – його технізація: у вивченні античних культур стає можливим використання аерофотозйомки, хімічного аналізу, фотозондування й т. ін. Однак методології попереднього століття не можуть впоратися з великою кількістю відкриттів – наука про античність зустрічається з цілою низкою складнощів, і на противагу квантитативному прориву формується квалітативна криза.

Культура ХХ ст. відкривається модернізмом у мистецтві. Цього разу найбільший інтерес викликають «пограничні» зони існуючої античної хронології – архаїчна старовина й раннє середньовіччя – західне та, особливо, східне візантійське. «Ця орієнтованість [у мистецтві] убік віддаленої античності – від скульптури еллінізму до мармуру Афін високої класики й далі – до докласичних грецьких фігурок – відображує загальну тенденцію класичної традиції в західній Європі з часів Ренесансу, коли кожен подальший період зміщував основний фокус уваги: з Риму в класицизмі ХVІІ ст. на Афіни в еллінізмі ХІХ ст. на докласичну Грецію модерністів» [45, с. 101], утотожнює мистецтвознавець Н. Венс. Якщо романтичні бунтівники проти класицизму підіймали на свої прапори Грецію, модернізм, наперекір ХІХ ст. прямує до неідеальної, темної, екстатичної архаїки. Прикметами нового мистецтва є фіксація розпаду й хаосу, як у зовнішній реальності, так і у світогляді його героїв. Художники та письменники замість високих «класичних» сюжетів зображували повсякденність, часто підкреслено злиденну. Мистецьку революцію підготувала ірраціональна філософія, захоплення спіритуалізмом і містикою, психоаналіз, початок якого збігається із зазначеною культурною епохою, а також небачені успіхи гуманітарно-прикладних дисциплін – завдяки ним дослідники опротестували популярний за попередніх часів гіперкритицизм і зробили крок у бік давніших епох.

Трагічне світосприйняття зламу століть розкривається не тільки в модерністському мистецтві, але й у науковій методології. Академічні вчені намагаються витримати натиск нерівномірного розвитку власних дисциплін та нерідко втрачають загальну перспективу. Типовим для цієї пори є поринення у

фактологію, продиктоване нездатністю позитивізму XIX ст. справитися з масивами інформації XX ст. Ця ситуація вирівнилася за міжвоєнних часів, коли з'явилися великі узагальнюючі дослідження, що систематизували накопичені матеріали, наприклад, англійські «Кембріджська антична історія» (1928-1938) і «Економічний огляд древнього Риму» (1933-1940), а також французька «Загальна історія» (1923-1939). Критики академічної сліпоти звинуватили доктрину історизму і класичну гуманістичну освіту в занепаді антикознавства, часто звертаючись до історичного нігілізму й гіперкритицизму. Хоча позитивізм зберігає пріоритетні позиції в академічному світі, з'являються крупні альтернативні дослідження: їхні автори відмовилися від існуючих способів організації історичного знання й тяжіли до загальної систематизації за законами культурної морфології. В цей час виходить «Присмерк Європи» О. Шпенглера, про культуру й цивілізацію роздумують А. Тойнбі, А. Бергсон, Е. Кассірер, М. Бердяєв, Х. Ортега-і-Гассет; ця тема супроводжує сучасність взагалі – після Другої світової війни до неї звертаються К. Ясперс, П. Сорокин, далі – у недалекому минулому Ф. Фукуяма і С. Гантінгтон. Тенденційною також є апологія або критика «філософської підкладки» антикознавства: окрім позитивістських заповітів Г. Спенсера та його послідовників і телеологічного гегельянства концептуальну будову того чи іншого антикознавчого дослідження продиктовано новими філософськими течіями – марксизмом, неокантіанством, новою релігійною філософією (зокрема, неотомізмом), а його основи переосмислені під натиском ніцшеанства, психоаналізу й феноменології.

XX століття – це час розквіту тоталітаризмів, відомий господарюванням ідеології в науці, і особливо в її гуманітарних сферах. У Німеччині та Італії 1930-х антикознавчі дослідження отримали широку політичну підтримку, але тільки в тих випадках, коли результати досліджень підтверджували загальноприйняті ідеологічні максими. Ідеологи націонал-соціалізму марили про веліч нової імперії та активно підтримували дослідження римського політичного устрою, а також цікавилися педагогічними й етичними теоріями античності. У антикознавчих

методологіях того часу виділяються геополітичні та євгенічні акценти: наприклад, німецький вчений Г. Гюнтер присвятив свою творчість пошуку «нордичних елементів» у етногенезі древніх греків і римлян, а також доказав прямий вплив цих елементів на розквіт і занепад античних цивілізацій. Саме ідеологічні корективи змінили спрямованість німецького антикознавства: наприклад, вчені взагалі відмовилися від «анти-німецьких» позитивістських розробок. І хоча значний вплив на результати німецьких студій зберігав історико-філологічний аналіз, головні особливості нацистської антикознавчої методології були продиктовані культурною морфологією в дусі Шпенглера й пронизані естетико-песимістичним настроєм. «На зіткнення історизму, що асоціюється з Віламовіцем, і естетичнішого підходу, апологетом якого виступає Ніцше, визначалося антикознавство в Німеччині 1920-х і 1930-х» [45, с. 349], зазначає К. Флемінг, авторка глави про взаємодію фашистських ідеологій з класичною спадщиною в збірці «Путівник по класичній традиції».

Італійські антикознавці й історики міжвоєнної епохи мали більшу дослідницьку свободу і могли навіть виступати з критикою⁵⁶ наукової й політичної ситуації. Здебільшого вони були неогегельянами, а ця філософська доктрина доволі гармонійно корелювала з фашистською ідеологією. До того ж, італійці не відверталися від решти світу, цікавилися зарубіжними методологіями. Ідеологія фашистського режиму за основними своїми інтенціями продовжувала націоналістичну ідеологію Рісорджименто, а новий устрій намагався довести свою ефективність там, де старий зазнав поразки. Високо цінувалася концепція *romanità* – так звана «рімськість», що об'єднала італійців у XIX ст., у XX ст. дозволила їм самовизначитися спочатку як «імперській» нації, а відтоді також як «вищій расі». «Так само, як фашизм одночасно проголосив національне оновлення через заперечення попереднього буржуазного порядку та продовження й оновлення проекту Рісорджименто, так і *romanità* виявився “пластичним” міфом – як революційним, так і реакційним» [45, с. 344]. Відповідно, головну тему

⁵⁶ Критикував режим, наприклад, Б. Кроче, філософ-неогегельянець та історик, автор видатної «Теорії та історії історіографії» (1917).

антикознавчих студій посіли дослідження стародавнього Риму, зокрема часи правління Цезаря й Августа (фігури, з якими поперемінно асоціював себе Дуче). К. Флемінг вказує на відносний «демократизм» італійського антикознавства при складанні *Enciclopedia italiana*. У виданні, на перший погляд, пройнятому фашистською ідеологією, брали участь антифашисти та майбутні емігранти-антикознавці Дж. Паскалі, Г. де Санктіс і А. Момільяно. Протягом усього фашистського періоду італійські вчені активно використовували позитивістські методологічні техніки.

Радянський історіограф антикознавства В. Кузицин критикував буржуазну модель антикознавства: «Можна говорити про суперечливий розвиток буржуазної історіографії, у процесі якого посилюється розрив між її кількісними та якісними сторонами: зростаючою спеціалізацією, розширенням проблематики досліджень, круга джерел, вдосконаленням дослідницької техніки, розширенням видавничої справи і звуженням пізнавальних можливостей, методологічним еkleктизмом, суб'єктивізмом і песимізмом кінцевих висновків» [19, с. 186]. Проте Кузицин не торкається проблемного кола антикознавства СРСР, що в низці випадків збігається з «буржуазним», хоча має власні характерні риси. Поява антикознавства в Росії XVIII ст. настільки тісно пов'язана з літературною культурою класицизму, що на ранніх етапах свого існування воно може бути прочитано як один зі способів розвитку цієї фундаментальної культури: «...підкреслимо, наскільки був зобов'язаний розвиток цієї гуманітарної царини в Росії загальному процесу європеїзації й прищепленню культури класицизму. Водночас, треба усвідомлювати «верхівковисть» цієї культури, її очевидну офіційну заданість у давній Росії. Вирішальне і фатальне значення мала негативна реакція демократично налагоджених шарів російського суспільства на політику примусового класицизму» [35, с. 559]. Політика царської Росії пов'язувала класичну освіту й науку про античність з елітарністю, приналежністю до найвищої культури, а високі досягнення російських антикознавців ставили її на один рівень з європейськими державами.

Критики царського режиму перейняли його погляди на античність – услід за знищенням старого устрою почалися гоніння на класичну культуру й освіту, а також на її носіїв, яких тепер прирівнювали до неблагонадійних лібералів і західників. У післяреволюційні роки можливості здобування класичної освіти нестримно скоротилися, а у 1920-ті остаточно зникли, теж саме трапилося з наукою. Радянська влада не пов'язувала свою міфологію з античною спадщиною, тож історики здебільшого осмислювали сучасність. Ще напочатку 1930-х, за історіографом античної історії С. Кріхом, «викладання історії в нових комуністичних академіях починалося зазвичай з Французької революції» [23, с. 118]. Ідеологічна підтримка в даному контексті ледве діяла у випадку досліджень соціально-економічного напрямку (за Фроловим) антикознавців-марксистів. «Стародавній світ знаходився на периферії марксистського історіописання: приблизно там же, де й значна частина середньовіччя. Окрім декількох сюжетів (розвиток античного матеріалізму, повстання рабів, загальні роздуми про характер азіатської й античної власності, суспільство древніх германців) К. Маркс і Ф. Енгельс не акцентували ці епохи спеціально та не залишили жодного скільки-небудь повного нарису їхньої історії» [23, с. 30].

Лише після Другої Світової війни в рамках загальної ідеологічної програми почалася розробка нового образу античності – тепер вона була не просто віддаленим від комуністичного майбутнього рабовласницьким періодом, а «кузнею» культурних архетипів, в якій, однак, є пріоритетні моменти – наприклад, повстання рабів або наближені (здебільшого штучно) до матеріалізму й атеїзму переконання окремих філософів. Проте навіть на такому обмеженому матеріалі відбувається поступове повернення антикознавства до освіти, а згодом і до науки, ба навіть більше – воно стає стимулом радянського інтелектуального розквіту 1960-70 рр.

У світі після Другої світової війни дослідження античності само по собі виявилось проблемою – з одного боку, після десятиліть викривленого тоталітаристського антикознавства з'явився імпульс повернення до попередньої

ситуації – ентузіасти практикували антикознавче «відродження»: цим поняттям можна позначити хвилю інтересу до дореволюційного антикознавства в післясталінському СРСР, бажання вчених ФРН відновити власний минулий авторитет після десятиліть перекрученої науки, а також окремі заклики європейських учених до збереження загальних антикознавчих канонів. Іntenція «продовжити з того місця, на якому все зупинилося» сама по собі проблематична – новому світові потрібна нова ієрархія наук на критично переосмислених підставах, тож «повернена» наука про античність має подолати розрив, що існував ще на початку ХХ ст. і розширився за часів «методологічної сліпоти» 1910-1940-х. Це розрив між багаторівневою й полідисциплінарною системою антикознавства і комплексом гуманітарних наук, що займається пошуком власних засад. Можна виділити дві основні позиції, що формують дискурс «відродження» наук про античність: апологети консервативного, і, на думку критиків, надзвичайно старомодного, способу повернення й збереження антикознавства, організують своє дослідницьке середовище як спадкоємне – у прагненні відповідати класичним методологіям вони не завжди здатні на точне встановлення фактів. Проблему в такому разі складає вимушене «відлюдництво» самих дослідників, їхня відмова від встановлення зв'язків із сучасним етапом розвитку знання для збереження антикознавства класичного типу. Другий спосіб збереження й обробки знань про античність є менш традиційним (скоріше, навпаки, «модерністським») – він пов'язаний з використанням античних тем і образів як майданчику для нових методологічних і філософських технік. На цьому шляху спостерігаємо гібридизацію антикознавства, його розщеплювання та подальше злиття з окремими науками, науковими утвореннями і темами. У зв'язку з цим способом можна говорити про загальну «антікізацію» новітньої філософії, в якій античне походження більше не виступає гарантом раціональності й цінності тієї чи іншої проблеми, а навпаки, дозволяє витягувати з добре відомого матеріалу теми, що не можуть бути вичленені із сучасної ситуації пізнання, але висловлюються про неї. Цю тенденцію фіксує історик філософії Ю. Бохеньський: «Якщо філософія прогресувала, то це було у формі спіралі. У тому, що стосується основоположних

питань, вона сьогодні ближче до греків і схоластики, ніж до філософів, що жили сто років тому. Так, Платон відродився в Уайтхеда, Арістотель – у Дріша, Гартмана й томістів, Плотін – у деяких екзистенціалістів, Фома – у школі, що носить його ім'я (томізм), пізня схоластика – у феноменології й неопозитивізмі, Лейбніц – у Расселла» [78, с. 44]. Подібний тип повернення античності можна охарактеризувати як функціональний.

2.2 Антикознавство у складі «античного проекту»

Антикознавство як наукове формування міцно пов'язане з ситуацією власного утворення, тобто європейським контекстом XVIII-XIX ст., коли необхідною стала повноцінна наука про доєвропейську старовину. Ця необхідність диктувалася не лише внутрішніми, дослідницькими, але також зовнішніми завданнями: це, першою чергою, завдання організації Bildung, тобто найкращої системи освіти-виховання, а також встановлення універсальної етичної та естетичної ієрархії цінностей відповідно гуманістичному ідеалу, орієнтованому на грецьку й римську культури. Якщо бажаємо дослідити історію антикознавства дотепер і прояснити його роль у дослідженнях античності, а також проаналізувати його у співвіднесенні з іншими способами осмислення античності в сучасності, маємо утримувати увагу на системі зв'язків і цінностей, зовнішній щодо дисципліни і формуючій її з цього боку. Для встановлення меж дослідницької уваги розроблено теоретичний конструкт «античний проект». Антикознавство в цій інтерпретації прочитується як наукова частина значного утворення зламу XVIII-XIX ст. – його можна назвати ідеальним тією мірою, якою напрямки його росту та його ціннісне забарвлення були задані ходом гуманістичної думки, однак воно також містить у собі регулятивний бік – завдяки ньому мова про античність, що протягом століть лунала в Європі, нарешті отримує дисциплінарні межі й практикується в конкретних інститутах, а також набуває тих чи інших способів вираження поза ними. Антикознавство як найретельніше визначена частина «античного проекту» постає водночас найкраще артикульованим його втіленням,

тож проникнення до цього комплексного утворення слід почати з його аналізу. Розглянемо способи визначення антикознавства, зв'язки між ними, взаємні впливи й відмінності та, на цьому фундаменті, спробуємо розібратися, що саме називають антикознавством і які слова для його позначення та опису існують у тій чи іншій мові.

2.2.1 Антикознавство, класика й класицизм

У романських і германських мовах у назвах антикознавства превалює «класична» компонента: це німецька наука *Klassische Altertumswissenschaft*, англійська *Classics*, іспанська *Estudios clásicos*, голландська *De klassieken*, шведська *Klassisk* і т. ін. Виняток становить Франція: тут позначено ділення на класичну філологію (*Philologie classique*) і стародавню історію (*l'histoire antique*) та інші студії, сукупність яких називають науками про античність (*Sciences de l'Antiquité*). Назва *Les Études Classiques* також існує, але вживається лише у франкомовних країнах поза межами Франції. Присвячені цій дисципліні університетські кафедри, відділення й дослідницькі інститути можна знайти, зокрема, в Канаді, Бельгії та Швейцарії. У слов'янських мовах слово «класичний» проникає до вузчих досліджень і асоціюється, переважно, з «високим» періодом грецької, головним чином афінською, історії V-IV ст. до н.е.: так, мова може йти про «класичний період» (*классический период, okres klasyczny, класични перияд*) у мистецтві, політичному устрої, філософії. Тут також маємо дисципліну класичної філології, що в XIX ст. слугувала адекватним аналогом німецької *Klassische Altertumswissenschaft*.

Доля антикознавства в різних країнах залежала від відмінностей у прочитанні понять «класика», «класичний». У зв'язку з цим поняття класичного слід проаналізувати детальніше. Латинський прикметник *classicus* уживався ще за античних часів для позначення кращих, вищих, першокласних. У такому значенні його, зокрема, використовує Авл Гелій, вказуючи на типові римське прочитання у

Марка Катона: *classici* – громадяни першого класу «[майно яких було оцінене] у сто двадцять п'ять тисяч чи більше. Натомість, *infra classem* називали [представників] другого й усіх інших класів, [майно яких] оцінювалося в меншу, ніж я вказав, суму» [2, с. 143]. Поступово позначення соціальної вищості набуває культурних конотацій – відтак цю характеристику надають крупним авторам або творам, обов'язковим до вивчення. За часів Ренесансу з'являється значення, що відсилає до продуктів античної культури, а також до витворів мистецтва, надихнутих стародавніми римськими й грецькими зразками. Приблизно водночас (кінець XVIII-початок XIX ст.) до загальноєвропейського наукового слововжитку проникає калька французького прикметника *classique*. У доповненні до статті «Класика, класичний» в «Європейському словнику філософій» О. Панич пов'язує виникнення терміну із формуванням національної класики «у період переходу європейської духовної культури від Просвітництва до романтизму, й, ширше, взагалі від культури “традиціоналістського”, “риторичного” зразка до культури “постриторичної”» [29, с. 318]. За тих самих часів на підставі прикметника «класичний» в ряді німецьких і слов'янських мов виникає іменник «класика». Британська версія передбачає суворі рамки вживання: іменник множини *classics* – це греко-римська старовина з VIII ст. до н.е. по VI ст. н.е., східні цивілізації того ж періоду отримують у британській і американській науці назву «старовини» – *antiquity*. Дивним є також термінологічне «дзеркало»: дисципліна має ту саму назву, що й її предмет. Укладачі збірки «Грецька й римська класика в британській боротьбі за суспільну реформу» Е. Холл і Г. Стед пропонують використовувати велику літеру для розмежування значень дисципліни й культурних продуктів античного періоду: «хоча вони частково покривають та формують одні одних, вони можуть існувати та здебільшого існують цілком нарізно» [42, с. 19], проте навіть у межах збірки лічені автори дотримуються подібного розрізнення. У німецькій мові існує іменник однини жіночого роду *Klassik*, що зберігає свій сенс у перекладі українською й російською. Власне, до російського, а відтак і до українського культурного лексикону термін приходить із німецького. На це вказує Панич, коли порівнює німецьке й російське слововживання: якщо в німецькій науці, зокрема

філологічній, *Klassik* активно концептуалізується ще в XIX ст., російські філологи мовчали аж до 1940 р., коли було видано книгу М. Бахтіна «Творчість Франсуа Рабле і народна культура», у якій «подибуємо його лише двічі й без будь-якого концептуального наголосу. Проте від 1960-х років «класика» опиняється в центрі уваги одразу цілої низки впливових російськомовних розвідок з історії культури, філософії та мистецтва» [42, с. 317]. Цю добу можна позначити як часи максимального розриву російської (а за нею й українською) науки із західноєвропейськими конотаціями «класичного». Панич формулює проблему через появу додаткових «евристичних можливостей», що їх було спровоковано іменником «класика»: «маючи лише прикметник, дослідник мимоволі мусить зосереджуватися на якомусь іншому явищі (художній стиль, корпус творів, історичний період), який в його уявленні має ті чи інші ознаки «класичності» – тоді як наявність субстантиву дозволяє розглянути саму “класику” як самоцінний, центральний для аналізу історичний феномен, похідними від якого виступають усі інші культурні явища, що мають відповідну атрибутивну ознаку» [42, с. 318]. Панич ілюструє свою тезу за допомогою фрагментів «Історії античної естетики» («История античной эстетики») О. Лосева, згідно до яких класична античність категоріально розвивається через ідею класики як таку, а також кількох збірок «Класика і сучасність» (1972 і 1991 рр.), де античність взагалі витісняється зі значення, а питання про класичне зведене до зіставлення «класики», тобто філософії модерна, і філософії «сучасності», тобто 1960-1970-х, прочитаної як «спроба подолання класичних структур мислення» [42, с. 319]. О. Барановська окреслює коло розуміння класичного, спровокованого вищезгаданими евристичними модуляціями, у пострадянському дискурсі: «Поняття класичного може бути розглянуто в декількох смислах – як дещо випробуване часом і тепер незмінне, як побудоване згідно з єдиною системою й підпорядковане певним канонам, як відточеність форми або завершене гармонійне ціле, не потребує доповнень, як дещо загальне, позбавлене суб’єктивності та індивідуальності – але сутнісно всі ці смисли логічно слідує один з одного, представляючи єдине значення поняття класичного» [4, с. 68].

Антикознавство можна інтерпретувати як ізвод європейського класицизму, який нібито наново створює античність у зручному для інтерпретації вигляді. Класицизм пов'язаний з формуванням канонів – здебільшого літературних, але також мистецьких, архітектурних, а в розширеному культурному контексті ще й освітніх, наукових, мовних, політичних і т.ін. Класицизм артикулюється у філософських просвітницьких розмірковуваннях і спорах та загалом теоретично оформлюється паралельно до доктрини Просвітництва. За цих часів ретельно інвентаризується знання європейців про античність, вибудовується єдиний комплекс античної культури в огляді XVIII ст., кожний елемент якого посідає власне місце, а групи елементів зводяться в канони – силові центри класицистської (чи неокласичної, як її називають французи) культури. За О. Доброхотовим, «класицизм звертається до античності як до міфоформуючої моделі, а не до арсеналу образів і мотивів» [14, с. 14], як це робили до нього. Основні прикладні сфери класицизму в культурі – словесність і педагогіка – живляться від єдиного кореня, образу античності, отже, на уявленій нами культурній карті розташовані до нього ближче за інших.

Подібну розстановку акцентів пояснює високе положення філологічних наук і освіти в Європі XIX ст. «Античність бере участь у самому бутті цього етапу європейської культури, бере участь у логіці руху, що приводить до зламу. Можна сказати, що, вступивши до цієї епохи в якості живого культурного чиннику, вона з її закінченням втрачає цю роль» [25, с. 308]. Античність обрамувала цю культурну епоху: у вигляді канону вона, з одного боку, служила підставою для ієрархізації, з іншого – немов нагадувала про неповну, «тіньову» долю сучасності, про її вічні ейдоси, запечатані у давніх філософських і поетичних текстах, храмових руїнах і холодному мармурі скульптур. «Як предмет змагання, античний взірць перебуває попереду, це не культурне минуле, а культурне сьогодні; і, як зразок, він розташований над сучасністю, він спереду й зверху, його можна перевершити та обігнати [25, с. 316]. Ейдетична природа класицизму врешті-решт призводить до необхідності протистояти й чинити опір взірцю – саме ця необхідність диктуватиме

риторику контр-просвітництва й усіляких філософій конкретного та індивідуального, що пізніше уніфікуються у «філософії життя», але перші її паростки виявляються в методологічному історизмі антикознавства⁵⁷.

2.2.2 «Конфліктна» історія антикознавства

Історизм, один з найважливіших продуктів Просвітництва, що наприкінці XIX ст. претендував на обґрунтування наук про дух, використовував методологічну напругу антикознавства як один із шляхів проникнення до наукового дискурсу. За часів первинної організації антикознавства момент історизму був підлеглим до класичної витонченої словесності. На зламі XVIII-XIX ст. наукове формування, охарактеризоване в даному дослідженні як антикознавство, фактично дорівнюється класичній філології. Для А. Бьока ця новоутворена наука «є пізнанням найблагороднішого, що виробив людський дух протягом тисячоліть» (пер. В. Жигуніна – *О.П.*) [38, с. 25]. Класична філологія базується на етиці не менше, ніж на естетиці, вона є запорукою всестороннього виховання цивілізованого європейця, органом, що вміщає його культурну пам'ять. На думку дослідника німецького антикознавства В. Жигуніна, більшість учених сприймала класичну філологію як науку наук і головний оплот духовності: «[вони] розуміли цілі філології набагато ширше, коли вважали об'єктами її дослідження також філософію, літературу, мистецтво, історію даного народу. На початку XX століття німецький філолог Г. Узенер писав: “Адже лише вона (класична філологія) при своєму знанні мовної форми володіє останньою порукою за правильне розуміння переданого матеріалу. Її завдання поширюється на всю широчінь і глибину людського, перш за все духовного, існування”» [16, с. 79]. Відтак класична філологія опиняється в епіцентрі наукових і, відповідно, освітніх реформ – вона, зокрема, має рішуче значення для програми Берлінського університету.

⁵⁷ Фактично антикознавство було найвищим виявом класичної парадигми з її центрованістю на минулому, але у своєму розвитку надало поштовхів некласичним філософським побудовам.

Метою Ф. Вольфа, одного з креаторів «античного проекту», була зміна організації академічного знання згідно до просвітницької критики університетських «вільних мистецтв» І. Кантом. У 1807 р. він представив свою розгорнуту програму в тексті «Виклад науки про старовину», де зумів «поєднати все, що веде до повноти знання про античність, у єдину впорядковану історико-філософську науку» (переклад з німецькою за Б. Боммелем – *О.П.*) [46, с. 5]. Його проект чудово поєднувався з ідеями нового «наукового виховання» В. Гумбольдта – отримуючи повне різностороннє уявлення про античний світ, студент переживав духовну еволюцію, залучався до цілісного й гармонійного життя древніх. «...класична філологія зіграла ключову роль у німецькій культурі ХІХ століття. Як наукова дисципліна, вона стала полем діяльності для низки найбільш своєрідних німецьких мислителів. Як предмет, що був пріоритетним у гімназичній й університетській освіті, вона сприяла створенню соціального шару чиновників, які багато в чому задавали тон публічного життя Німеччини. Як загальна скарбниця ідей, образів і вражень вона служила сполучною ланкою для майже всіх освічених жителів Німеччини, надаючи одноманітну форму думкам і стилю людей, які в усьому іншому дотримувалися взаємовиключних переконань» [12]. У поступовому оформленні знань про античність у науку антикознавчій філологізм зустрічає протидію, а саме тенденцію, яку можна огрубіло назвати історичною. В. Жигунін виявляє також другу групу дослідників – вони зосереджувалися на письмових свідоцтвах і «обмежили, подібно до Р. Германа, ці завдання [класичної філології] питаннями мови, стилістики, текстології, змісту письмової пам'ятки і так далі» [16, с. 79].

Сучасний американський антикознавець Г. Мост окремо виділяє характер класичних досліджень ХІХ ст.: у тогочасному вченому-класику (тут німецькому) розкривається одвічний (з часів Фалеса в колодязі) стереотип мудреця, поглиненого високим знанням, що полишає повсякденну метушню⁵⁸. За

⁵⁸ За давньогрецьким анекдотом, описаним у «Теететі» Платона, Фалес спостерігав за небесними світилами й повалився в колодязь, викликавши сміх служниці. Показово, що в культурі ХІХ ст. саме знавці античності удостоюються подібних порівнянь. У художній літературі того часу можна зустріти образи істориків-класиків, що уникають світу: яскравий приклад – містер Кейсобон у романі «Міддлмарч» Дж. Еліот.

замкнутим, на перший погляд, маленьким світом захоплених ентузіастів, які вели люті спори про лише ним відомі тонкощі та відстоювали власну репутацію, зацікавлено спостерігали й сторонні глядачі. Мост досліджує три крупні «сварки» німецьких дослідників з 1815 по 1835 рр.: диспут філолога-«романтика» Ф. Крейцера й істориків Г. Германа та К. Лобека про особистість вченого тлумача міфів; суперечку між Г. Германом і Е. Мейером навколо «Зборів грецьких написів» А. Бьока про розрізнення критеріїв епіграфіки й текстології; та ключовий конфлікт між К. Мюллером з його «Евменідами» й Г. Германом, сторони якого Мост визначає як «класицистську» та «історичну». Перші дві суперечки оформили антикознавство як дисципліну та окреслили її межі, а також стали поштовхом до появи епіграфіки. Натомість остання виявила протиріччя у фундаменті *Alttertumswissenschaft*: наука про «класику», тобто, про взірцеве, найкраще, може зміцнитися тільки через зведення взірцевості до рівня буденності. «Навіть сьогодні антикознавство вважається науковою дисципліною не тому, що йому нібито удалося вирішити дилему своєї фундаментальної спрямованості й самоідентичності та обрати один з двох підходів – класицизм або історизм, шлях імітатора або шлях антиквара, нормативність або дескриптивність, але завдяки існуванню дилеми як такої. Розібравшись у кіплячому спорі Германа з Мюллером, ми починаємо чіткіше бачити напруженість прихованих структур, а також ті сейсмічні сили, що коливають і підривають наші власні труди» [26].

Конфлікт середини XIX ст. нагадує Спор про давніх і нових у XVIII ст., перетолкований у наукових термінах. У Спорі перемогли історики-документалісти, які вступили проти консервативних філологів і просунули науку вперед – цю точку зору відстоює, зокрема, Г. Кнабе: «...після того, як попередні покоління здебільшого сприймали образ Греції й Риму, їхніх богів і героїв, спираючись на вигадкування істориків, давніх і нових, названі вчені (російські історики М. Куторга, В. Модестов, Ф. Соколов, В. Латишев і т.ін. – *О.П.*) звернулися до документальних джерел. Подібні джерела давали можливість не задовольнятися культурно-міфологічними образами Греції й Риму, а з

достовірністю відновити трудові, адміністративні, родинні стосунки – мати справу з живою історичною повсякденністю...» [22, с. 201]. Повстання філологічної партії цілком зрозуміле – як могильні написи та солдатські графіті можна називати спадщиною, як вони можуть бути взірцевими? Але за часом ідеальна, гуманістична складова антикознавства поступається достовірній та всеосяжній – ядро знань про античність зміщується від класичної філології до історії⁵⁹.

Кнабе розглядає історію антикознавства в рамках загальної еволюції історичного знання: від парадигми «історії героїв» воно перейшло до «історії мас» і далі, у ХХ ст., до «історії повсякденності». На зламі ХХ-ХХІ ст. історія в пошуках синтезу з іншими гуманітарними науками активізує науки про культуру: ця сучасна величезна область знання відома як «сучасна цивілізація» в США, «культурна антропологія» в Європі, «культурологія» в радянських і пострадянських країнах [21, с. 297], до цього списку слід також додати cultural studies та reception studies – ці група наукових утворень відрізняються дослідницьким фокусом на окремих культурних явищах або артефактах без визначення загальнішого, тотального плану. Новітня «переорієнтація суспільно-історичного пізнання з дослідження закономірностей суспільного розвитку до їх переважно соціально-економічних і політико-ідеологічних засад, та, головним чином, з їхньої абстрагованості від нерегульованого гулу життя в непорушній чистоті до пізнання тих самих закономірностей в їхньому реальному втіленні, у нескінченно різноманітній рухливості життя, людей, звичок, навиків мислення та поведінки» [21, с. 301] відкриває нове поле дії – поле повсякденної культури. Методологічна аналітика Кнабе орієнтована на розвиток історичного знання в ключі «нової історичної науки», запропонованої журналом «Аннали» та співтовариством його авторів – цю лінію він вважає магістральною, проте у ХХІ ст. складно розмовляти про єдину школу «Анналів». Хоча журнал і тепер виходить чотири рази на рік, замість школи спостерігаємо, скоріше, методологічні й теоретичні розробки чотирьох поколінь дослідників, розпилені по французькій і світовій науці. Усі можливі сучасні

⁵⁹ Зафіксувати цей зсув намагається Е. Фролов, коли розподіляє російське антикознавство ХІХ ст. між окремими напрямками та оголошує першим із них історико-філологічний.

історичні теорії й школи слід сприймати як «тенденції», чимала частина яких почерпнута з інших областей знання. Дослідниця історичних теорій І. Савельєва підсумовує методологічну еволюцію сучасної історії: «...у історіографії кінця минулого століття склалася ситуація домінування, умовно кажучи, “чужих” класиків. Значною мірою зросло значення концепцій і моделей, почерпнутих із практично всіх соціальних і гуманітарних наук – це майже звело нанівець самі історичні теорії» [31]. Яке місце відносно нового історичного знання займає знання про античність? Історики-антикознавці вочевидь вважають його структурним підрозділом, відвойованим у філологів 200 років тому – це погляд академічної історіографії, яку пише, зокрема, Е. Фролов⁶⁰. Співтовариство істориків здатне відстежувати зміни всередині власної дисципліни й вибудовувати її самосвідомість за допомогою історіографічних досліджень. Однак сам термін антикознавство, а не «історія античності» або «історія давнини» вказує на складніше наукове утворення.

Повернемося до «напруги» в антикознавстві, увагу до якої звернув Г. Мост. Умовна перемога «істориків» над «класицистами» не відокремила класичних філологів від антикознавства. На зламі XIX-XX ст. ідеали «перших антикознавців» сповідав, зокрема, У. Віламовиц-Меллендорф: «Складніше оцінити загальний погляд Віламовица на сутність науки про античність. Тут він йшов у руслі поглядів, розвинених попередньо Ф. Вольфом і А. Бьоком. За його уявленням наукове антикознавство втілюється в класичній філології, яка, залежно від предмета конкретного вивчення, поділяється на низку споріднених дисциплін, сукупними зусиллями яких можна досягти глобальної мети – цілісного осягнення античної культури. Тож цілком зрозумілим наслідком подібного переконання було зневажливе відношення до науки античної історії, навіть відмова у праві на самостійне існування, яке, відповідно, викликало різкі заперечення відомих німецьких фахівців з древньої історії Е. Мейєра й Р. Пельмана, а в Росії (у

⁶⁰ На слабкий бік історіографічних досліджень Е. Фролова вказує, зокрема, Н. Брагінська: «виявляється прихильність до тих фігур, чие вчення доводилося переважно на дореволюційний час, а також тяжіння до біографічного жанру, що зростає прямо з мемуарів і промов, взагалі характерне для тих, хто пише зсередини дисципліни» [9, с.327].

обережнішій формі) – В. Бузескула» [34, с. 192]. Разом із тим, як історики виступали за ієрархізацію й спеціалізацію знання про античність, Віламовиц відстоював оригінальний «античний проект» – систему знань і практик (не слід забувати про його етичну складову), спроможну повною мірою відобразити світло античної спадщини й розповсюдити його на новоєвропейську культуру. Віламовиц боровся за всеосяжну особливу місію *Altertumswissenschaft*, поширивши її не лише в науковому аспекті – на всі антикознавчі субдисципліни, але й у виховному – не лише на німецьку націю, але й на всі інші. Дослідник великого переосмислення проекту Віламовицем М. Баумбах вважає, що ця місія була наперед програнаю. Намагаючись дати нове життя громіздкому столітньому проекту шляхом поширення його впливу на нові області, Віламовиц лише наблизив здійснення пророчого страху Гумбольдта, згідно до якого «уява, необхідна для осмисленого засвоєння античності, стане жертвою надмірної дослідницької старанності» [40, с. 133]. І «класицисти», і «історицисти» зосередили свої сили на втіленні первинного проекту: головною відмінністю було те, що доки перші відстоювали цілісність антикознавства, другі боролися за його впорядкованість. За американським істориком Е. Графтоном, вольфіансько-гумбольдтівська концепція антикознавства була приреченою з моменту свого народження: «*Wissenschaft i Bildung* важко було ужитися під однією кривлею або в одній учбовій програмі» [12]. Графтон переосмислює антикознавчу напругу в термінах спеціалізації й професіоналізації: насправді «раціональна, лінгвістична» школа Германа й «інтуїтивна, холістична» школа Бьока мало розрізнялися у власних завданнях і методах, а наука про класичну старовину була значно синтетичнішим формуванням, ніж прийнято вважати. Конфлікт, скоріше, розкривається в цілях «античного проекту» й змісті науки про античність, організованої для досягнення цих цілей.

Веймарський класицизм досяг «унікального синтезу стихійно-життєвого та нормативно-розумного начал» [14, с. 14], але з досягнення найвищої точки почався неминучий спуск. За О. Доброхотовим, його маркерами були «аксіологічні

суперники» антикознавства – технократія, позитивізм, відкриття традиційних культур поза європейською цивілізацією. За Графтоном, саме інституціоналізація перевернула класичні гуманістичні установки з ніг на голову: «реформа Гумбольдта спричинила не стільки переворот в освіті, скільки поступове зростання уваги до спірних проблем і методик їх рішення – а також поступове падіння інтересу до традиційних тем, якими займалися гуманісти: естетичної гідності античних текстів і зусиллям сучасних авторів створити на латині дещо, що наслідувало б давнім взірцям» [12]. Спеціальність класичного філолога загарбувала професіоналізація, що, своєю чергою, вплинуло на освіту – від усебічного виховання вона поступово прийшла до строго однобічної підготовки професіональних вчених. Методологи загострюють увагу на часто суб’єктивних відмінностях, породжуючих драматичні спори: вирішальне слово в них належало не істині, а статусові й авторитетові того чи іншого наукового співтовариства та його представників. Нові диспути призводять до нових дисциплінарних розщеплень – молодий вчений другої половини XIX ст. входив до настільки регламентованого світу, що його устремління й таланти мали невелике значення порівняно до самої ситуація входження в науку.

Молодим класичним філологом наприкінці XIX ст. був Ф. Ніцше, який в 1869 р. отримав професуру в університеті Базеля. Ніцше був приголомшений долею класичної філології й у 1870-х почав працювати над викривальним есе «Ми, філологи», яке так і не було закінчено. «Тіні в гомерівському Аїді – яким же, врешті-решт, має бути існування, образ якого вони виявляють? Я вважаю, що це портрет філолога; краще бути “останнім поденником”, ніж настільки безкровною пам’яттю про минуле, як велике, так і мале» [27, с. 3]. Передуючи прямому викриттю й полишенню академічної посади, у «Народженні трагедії» (1872 р.) Ніцше зробив пролом у машині класичної філології. Серед багаточисельних гнівних реакцій на цей твір особливо виділимо відповідь іншого молодого філолога – У. Віламовица-Меллендорфа. У памфлеті «Філологія майбутнього!» Віламовиц нарікає на цілу низку помилок і нісенітниць у ніцшевському тексті, відображає

напади на історико-критичний метод і критикує надмірну естетичність – на його думку, «тій самій епосі, коли філологія, переважно через працю Готфріда Германа і Карла Лахмана, піднялась у Німеччині на недосяжну висоту, [Ніцше] приписує “повне зіпсуття справжнього сенсу занять старовиною”» [10]. В термінах двох політик – політики викриття й протилежної до неї політики збереження – протікатиме новітня історія антикознавства.

2.2.3 Bildung і гуманістичні цінності

Ціннісно «античний проект» згрупований довкола свого осьового завдання – виховання гідного європейця – саме для цього був створений Берлінський університет. Сама ідея взірцевості, фундаментальна для європейського сприйняття античної культури, неминуче зникає її з вихованням нових поколінь, кожне з яких матиме шанс наблизитися до ідеалу трохи ближче за попередні. Об’єм знання античної культури, першою чергою, словесності, але також філософії, юриспруденції, історії довгий час фактично дорівнювався об’єму освіти. «Сто років тому в більшості британських приватних шкіл не так вже багато чого викладалося окрім грецького і латинського», зауважують сучасні антикознавці М. Бірд і Дж. Хендерсон [37, с. 113]. Авл Гелій вказав на місце, в якому слід шукати класиків – їх викладають у школі. Навіть тепер антична культура є невіджученою від культури шкільної, університетської, педагогічної – з їхніми граматичними правилами, міфологічними героями, віршованими розмірами, а також іменами тих, завдяки кому ми про них дізнаємося. М. Бірд і Дж. Хендерсон вбачають у безлічі реакцій на античність також реакції на власну освіту і виховання: «...цілий діапазон відповідей, і не лише наших власних, [реагує] на античний світ, але також і на вивчення наук про античність: на способи їх викладання; на освітні цінності, які вони представляють; на традиції їхнього вивчення. Тут знов пліч-о-пліч із вшануванням ми виявляємо сатиричне нехтування, гумор, ба навіть кепкування – знов до роботи включено уяву, вигадку, навіть поезію! Науки про античність, і,

зокрема, вивчення латинської і грецької мов, глибоко вкорінені в усі можливі сучасні уявлення про освіту, навчання та культуру взагалі» [37, с. 113].

Теперішню освіту складно дорівнювати до вивчення античності – причиною цього є, першою чергою, спеціалізація наукового антикознавства, про яку розмірковують Мост і Графтон, проте, навіть у його формальній організації залишаються елементи знання про античність як праформи всілякого знання. Гумбольдт упорядкував цей формальний елемент на підґрунті концепції «строкої науки» Канта: «на підставі методичного вивчення гармонійного цілого людського знання розум набуде відповідної гармонійної форми» [40]. Дослідник німецької історії освіти Б. ван Боммель фіксує появу феномену *Bildung* та простежує його подальше життя: «у період з 1770 по 1860 рр. класичні гуманісти неодноразово були вимушені переформулювати освітній ідеал у строгій відповідності до сучасності. Наприкінці XVIII ст. вони акцентували важливість класичної освіти на загальну користь – у ті часи основної цінності розвинутої публічної сфери» [39, с. 234]. Якщо пізнання античності осмислювали як форму, що є підставою для вибудовання будь-якого іншого пізнання, XIX ст. – час злиття гуманістичних ідей з педагогічними, а також їхнього опрацювання – виявилось також часом найдетальнішого й найретельнішого вираження освітніх ідей. За дослідником ідеї університету Я. Пеліканом, про освіту можна говорити лише мовою позаминулого століття: «Як і Греція часів Арістотеля, XIX століття відіграє особливу роль в нашому інтелектуальному спілкуванні, як доба, коли всі ідеї, включно з ідеєю університету, сприймалися серйозно» [30, с. 54]. Це часи появи цілої низки педагогічних проектів і власне педагогічної науки: система освіти *humanitas*, успадкована від італійських гуманістів, тепер потребувала істотних доопрацювань, проте почали з'являтися й нові, альтернативні освітні проекти. Першою чергою мова йдеться про проект реальної освіти, що протиставлялася класичній як здатна обслуговувати нову модель суспільства. Про реальну освіту, що існувала з початку XVIII ст. та продовжувала виконувати завдання середньовічних ремісничих установ, як альтернативу класичній освіті заговорили в середині XIX ст. – цьому

посприяли демократичні революції 1848-1849 рр. У її основі розміщували прикладні дисципліни, а також базові знання в області природних і технічних наук. Дискусія між прибічниками реального і класичного типів базової освіти була ключовою в ХІХ ст. «Рішуче розходилися класики й реалісти у методологічних підставах викладання», зауважує дослідниця семінарської освіти Г. Горячова: «Класицисти заперечували дидактичну користь окремих знань попереду засвоєння основ. Первинним і найважливішим вони вважали розвиток саме розумових здібностей дитини шляхом логічних вправ на точному зразковому матеріалі, якими є основи математики та мертві мови, що припинили змінюватися» [11, с. 111].

Ми розглянули внутрішні конфлікти антикознавства, проте саме зовнішній, експансивний зріст «античного проекту» призвів до конфліктних зіткнень, першою чергою, на території освіти. За Б. ван Боммелем проект реалістичної освіти можна досліджувати як адекватне до некласичної ситуації знання подовження гуманістичних освітніх інтенцій. «Аж до 1860-х майже всі спори про вищу освіту проводилися в контексті гуманістичних ідей. Таким чином період з 1770 по 1860 рр. вельми обґрунтовано можна назвати зенітом освітнього гуманізму. Проте <...> традицію класичного гуманізму повсюдно оспорювали. Було неясно, чи надає новий вжиток гуманістичних ідей подібний вплив на загальнолюдські цінності, якого надає традиційна, класична освіта. Багато класицистів дійшли переконання, що ідея історичної реконструкції Вольфа відхилилася від самого ідеалу Humanität, який повинна була втілювати. Багато гуманістів не вірили, що реальна освіта, попри свої гуманістичні цілі, може з тією ж ефективністю піднести учнів над матеріальним світом, з якою це вдавалося «ідеальному» предмету вивчення – грецькій і римській античності. Дійсним випробуванням для класичного гуманізму, таким чином, було не змагання різних освітніх ідеалів, а змагання стратегій досягнення традиційних гуманістичних цілей. Проблематичність класичного гуманізму виросла не з послаблення, а, навпаки, з його розширення» [39, с. 234]. Перемога реальної освіти напочатку ХХ ст. немовби підкріплювала ідею спеціалізації в ще одній сфері дії античного проекту.

Німецький Bildung слугував збереженню й репродукції гуманістичних цінностей у нових поколіннях європейців. За Боммелем, Гумбольдт «розглядав “wissenschaftliche Bildung” як умову реалізації “високого, загальнолюдського” (das höchst allgemein Menschliche), в якому, своєю чергою, бачив центр тяжіння всієї освіти» [39, с. 111]. Гумбольдтівська освіта, за дослідником модерної німецької думки К. Льовітом, повинна виключати вихованця з його звичного середовища задля того, щоб він цілковито причастився до чистих духовних багатств: «...перегородка, що забезпечує цей необхідний для освіти розрив, є світом і мовою древніх; власне цей світ, відокремлюючи нас від себе, водночас містить всі вихідні пункти й дороговказні нитки задля повернення нас до себе самих, задля дружнього відношення до нього та задля нового відшукування нами самих себе, проте відповідно до істинної загальної суті духу» [24, с. 469].

Для більшості апологетів гуманізму, як XIX ст., так і XXI ст. між гуманізмом і античністю існує уявний знак рівності, а антична культура є найвіддаленішою від нецивілізованого хаосу точкою⁶¹. Вибір античної культури на роль гуманістичного сховища складно назвати випадковим: по-перше, про неї європейській людині відомо більше, ніж про будь-яку іншу давню (а до недалекого минулого й сучасну) культуру – завдяки збереженим джерелам європеєць був спроможний не лише ретельно ознайомитися з попередньою культурою, але й поглянути її очима на культури, що є сусідніми до неї, ба навіть більше – завдяки літературі, філософії та медицині він направив античний погляд і всередину себе; по-друге, навіть якщо культурна спадкоємність між античністю й європейським середньовіччям зведена до мінімуму⁶², нові племена й народності, що опинялися в тих самих місцях, спостерігали той самий ландшафт і формували власний побут відповідно до тих

⁶¹ Табір апологетів у більшості випадків складається з класичних філологів і істориків-антикознавців. Елементарним поясненням цієї ситуації є професіональний інтерес: складно відмовити значущості предмету, якому людина присвячує більшу частину свого життя.

⁶² Початком епохи Середньовіччя прийнято вважати 476 р., рік падіння західної Римської імперії. Однак існує багато питань – як щодо хронологічного закінчення античності, так і щодо здійснення спадкоємності античної культури в культурі візантійській, арабській чи то германській.

самих кліматичних умов – не слід недооцінювати роль місця у побудові культурно-аксіологічної ієрархії.

Античний період історії людства надає передумов для розмови не стільки про античну культуру або про середньовічну європейську культуру як свого «іншого», але про культуру як таку. «Греки не лише створили свою власну культуру – конкретну, історично неповторну, зі своїми специфічними характеристиками й локальними обмеженнями; водночас у двоєдиному творчому процесі вони створили парадигму культури взагалі. Ця парадигма зрілася грецького «грунту» ще за епохи елінізма, а обов'язкового зв'язку з грецькою мовою у Римі, проте залишилася значимою й для середньовіччя, і для Ренесансу, і далі – аж до епохи індустріальної революції. Значимою – не те ж саме, що незмінною. Однак, поки парадигму не було скасовано як принцип, усі зміни походили від неї, співвідносилися, порівнювалися з нею» [1, с. 351-352]. Розкриваючи фундаментальні смисли антикознавства, М. Бірд і Дж. Хендерсон зауважують: «Це дослідження культури, вже залученої до дослідження, осмислення, дискусії й вивчення як себе самої, так і феномену культури взагалі» [37, сс. 44-45].

Навіть якщо дослідник не погоджується із затвердженням гуманістичних начал безпосередньо в античності, він, проте, вимушений визнати, що своєму історичному виникненню термін гуманізм зобов'язаний рефлексії щодо античного світу та його цінностей, впровадженій італійським Ренесансом. Звеличення людини, її здібностей і свобод стало дороговказною ниткою для раціоналістів і утопістів Модерну й Просвітництва, що розмістили на власних прапорах «про-гуманістичну» античну культуру. Ця нитка обірвалася на стадії реалізації задуманих проєктів Модерну. У зв'язку із цим нам слід знов звернутися до фігури Ф. Ніцше – філософа, що перемістив стрілки історичного годинника з ХІХ на ХХ ст. і докорінно змінив масштаб філософської думки. Ніцше був класичним філологом, тож захоплювався античністю, але не міг дозволити античному світу бути фундаментом для помилкових філістерських планів європейців кількох найближчих до нього століть.

За Д. Хелдом, «Ніцше вважав гуманізм «не-грецькою» характеристикою, а реальних греків не-гуманними. Благородну античність, античність *menschliche*, на жаль, було одомашнено, а потім і втрачено через модерну систематизацію науки й освіти» [44]. У своїх творах Ніцше виконує ретельну роботу з дегуманізації античності та будує модель її прочитання в ХХ ст. через бінарну опозицію аполлонівського і діонісійського, різноманітні прояви якої розкриває О. Доброхотов: «Неоромантична свідомість може при цьому шукати в цій моделі «страшну», неантропоморфну архаїку (*passim*) або безособову долю буття (Шпенглер, Гайдегер), тоталітарне (скажімо, фільми Ромма або Ріфеншталь) – культ тіла, здоров'я, полісної солідарності, раціонального розрахунку; культур-утопічне (наприклад, Йегер) – педагогічний проект; культур-ностальгічне (наприклад, Рільке, Мандельштам) – одвічну автентичність; авангардне – чисту форматуру (Пікассо)... Але інваріантом залишається образ дегуманізованої античності, обидва (уявних?) аспекти якої однаково дистанційовані від «просто людини» [14, с. 17].

Встановлення ніцшеанської бінарної моделі збігається із загальним неврозом *fin de siècle* – часу демонстративної відмови від загальнолюдських цінностей, відмови, що виражається усіма існуючими способами: від пошуку альтернатив до публічного нігілістичного осміяння. «По всіх ознаках ми виступили з денної історичної епохи й вступили до епохи нічної» [6, с. 220], зазначив М. Бердяєв. Цікаво, що провидцями великих змін стають саме антикознавці⁶³: від історика Риму Т. Моммзена, провісника «варварства»⁶⁴ в слов'янському одязі», до класичного філолога Ф. Зелінського, який вбачав у європейському романтизмі перші паростки ірраціональної загрози античній ясності. Активний популяризатор античності,

⁶³ Антикознавча зацікавленість у проблемі дегуманізації в цьому випадку пов'язана не тільки з античними засадами гуманізму, але також чималою мірою з оптикою дослідника-антикознавця, що звик до пошуку й знаходження елементів кризи та занепаду у власній дисципліні.

⁶⁴ Варварство – епітет, що надзвичайно часто зустрічається на «зламі століть», вельми недвозначно відсилає до падіння Риму й початку Середньовічної епохи. Примітно, що саме в цей час з'являються перші концепції «нового середньовіччя», які вказують на друге закінчення античності. У середовищі російського срібного століття ці ідеї в оптимістичному ключі розробляв П. Флоренський, водночас як М. Бердяєв, автор книги «Нове середньовіччя», відмовився давати однозначну оцінку такому складному кризисному явищу. Нового імпульсу концепція набуває наріжніці ХХ ст., після виходу есе італійського письменника й критика Р. Вакко «Найближче середньовічне майбутнє», а відтак і відповідь на нього «Середні віки вже почалися» філософа і медієвіста У. Еко.

Зелінський розробив програму третього, слов'янського Відродження (перше відбулося в Італії XIV ст., друге – у Німеччині XVIII ст.): «Відомі музичні композиції, у яких основна тема, з легкими змінами, завжди повертається, поступаючись по черзі першій, другій і т. д. побічним темам; можна стверджувати, що „людяність” складає саме таку основну тему всесвітньої історії, що неодмінно повинна повернутися, коли пісня нинішніх кумирів скінчиться» [17, с. 204]. Але велике повернення не спроможне відбутися у ворожих обставинах без зусиль ретрансляторів античної культури – викладачів грецької та римської словесності, істориків, філософів, що дотримуються античного «кодексу честі доказового мислення» [3, с. 252]. Досвід Ф. Зелінського, так само як і його однодумців І. Анненського та В. Іванова, підтверджує, що зупинити антигуманістичні тенденції за допомогою класичних рецептів двох попередніх століть, було неможливо.

2.2.4 Несвоєчасність, ностальгійність і філософічність антикознавства

Розмова про антикознавство сьогодні обов'язково починається з констатування кризи й часто виявляється ще одним роздумом про безрадісні перспективи світу, що відмовився від класичних цінностей. Історик античності Е. Фролов пише в 2013 р. слова, гідні антикознавця як 1913 р., так і 1953 р.: «Науку про античність, класичну освіту загалом можна вважати тим кріпильним зв'язком, тим наріжним каменем, що на нього протягом довгого часу спиралися класицизм і зрощений ним гуманізм. Видалити цей камінь із засад цивілізації значить викликати катастрофу гуманітарного й гуманістичного планів. Дурні наслідки подібної катастрофи не потребують пояснень. Наш обов'язок – опиратися цьому по нашій змозі» [33, с. 4]. Скарги на «класику у кризі» – загальне місце антикознавчого дискурсу – залишаються незмінними протягом останніх ста років. Мимоволі дослідник припиняє довіряти ним, намагається знайти щось інше, додаткове під їхньою поверхнею: обов'язковий для антикознавця «реверанс» кризі, занепаду, дезинтеграції дисципліни, представником якої він є, схожий на свого

роду шифр, за допомогою якого вчені обмінюються посланнями. Попри просування від центру до периферії загальної системи наук, антикознавство залишається внутрішньо бездоганною узгодженою конструкцією, і в той самий час, коли в загальнонауковій перспективі воно відмовляється відповідати на загальні світоглядні питання, відсутність відповідей переживається ним внутрішньо, певніше – воно переживає відсутність необхідності відповідати, кожного разу наново згруповує себе довкола цієї відсутності.

Сьогоднішнє положення антикознавства периферійне, однак у цьому положенні воно є настільки міцно закріпленим, що здатне чинити зовнішні дії при загальній нечутливості щодо власних структурних змін. Це – положення, про яке говорив Ніцше, коли розмірковував про класичну філологію та яке певний час займав він сам – класичний філолог як культурний цензор: «я не знаю, який ще сенс могла б мати класична філологія за наших часів, коли не той, щоб діяти несвоєчасно, тобто врозріз з нашим часом, і через це впливати на нього» [28, с. 174]. Відкинутість науки про античність на задвірки європейської, а врешті й світової, культури, її незначність у виборі напряму культурного руху – факт, якого безглуздо уникати. Ніцше зневажає на чванливих філологів-сучасників та їх прагнення додати собі значності за рахунок попередніх досягнень, він закликає поглянути в обличчя факту неактуальності й відштовхнутися від нього – у такий спосіб антикознавець набуде функції суворого автономного цензора. Інша річ, що хронологічно в 1872 р., а саме цього року написано «Народження трагедії» – перший ніцшеанський камінь у бік величної споруди класичної філології, ніщо не провіщає майбутньої периферійності: «звертаючи увагу на деяку вузькість і відсталість сучасної йому німецької філологічної школи, Ніцше передбачає ті проблеми, з якими ця традиція зіткнеться вже наступного століття. Це тим більше вражає, що наприкінці дев'ятнадцятого століття німецька філологія була надзвичайно сильною й заслужено авторитетною; розроблені нею методи критики тексту, реального коментаря й т. д. досягли мало не вищої міри скрупульозності й витонченості. Саме ці методи склали й дотепер складають серцевину класичної

філології. Тож ніяк не можна стверджувати, що Ніцше раніше за інших усвідомив кризу історичного методу; до «кризи» було ще дуже далеко, це, радше, був час вищого розквіту і тріумфу. Однак дивним є те, що саме за епохи *Aufstieg*'а (піднесення – *O.P.*) Ніцше вловив власне можливість занепаду, вельми віддаленого, виключно потенційного й пов'язаного з кінцевою обмеженістю історико-критичного методу, що за тих часів далеко не вичерпав своїх внутрішніх ресурсів і загалом не сягнув власних меж. Проте німецька школа дійде свого *Niedergang*'у (занепаду – *O.P.*), дійде за більш ніж півстоліття, коли англо-американські й французькі філологи матимуть перевагу саме через те, що розширяють горизонти антикознавства за рахунок суміжних наук: антропології, соціології, мовознавства й так далі» [13, с. 48], підсумовує сучасний антикознавець М. Грінцер.

За Ніцше, можливість недосконалості є саме недосконалістю класичної філології – через її подолання виковується нова наука, наука-практика та наука-одкровення. Подібна класична філологія актуалізується як практика роботи з сучасністю, тож для того, щоб стати філологом, недостатньо мати лише університетський диплом: «Філологія як наука про стародавній світ не може, зрозуміло, продовжуватися вічно; матеріал її вичерпуваний. Не може бути вичерпано повсякчас нове пристосування кожного століття до класичної античності, оцінювання себе за її міркою. Поставте перед філологом завдання – за допомогою античності краще зрозуміти свій час: відтак завдання його стає вічним. – Ось антиномія філології: насправді старовину завжди розуміли лише через сучасність – так чи не настав час сучасність розуміти через старовину?» [27, с. 3], розпитує Ніцше та додає: «Точніше: люди завжди пояснювали собі старовину, виходячи з пережитого ними, а за прикладом освоєної таким чином старовини таксували, оцінювали власний досвід. Отже, наявність досвіду має бути обов'язковою умовою для філолога – але це означає: спершу будь людиною, відтак і як філолог ти будеш небезплідним. Звідси випливає, що філологами придатні бути

зрілі мужі, ті, хто протягом багатого на досвід життя не філологами не були» [27, с. 5].

Сьогодні робота філолога з критичного осмислення-освоєння сучасності набуває нового, позитивного, звучання. Проте, по-перше, виникає питання щодо роботи над собою та її необхідно задані межі чи, як у випадку самого Ніцше, щодо способів уникнення встановлення меж. О. Доброхотов вбачає в ніцшеанському антикознавстві конструювання міфу на матеріалі власного життя його творця: «він насмілювався жити в міфі як у натуральному духовному просторі, і зробив це не як поет, до якого, як відомо, інші вимоги, а як вчений. Наступне століття звикло до цієї можливості, та міф повернувся до культури, але в 1872 р. міф все ще сприймався ззовні й з висока. Життя в міфі вимагає не абстрагованих знань, а невинного потоку його мікроінтерпретацій, постійної готовності співвідносити випадкове, фактуальне з архетипічним» [15, с.61]. Іншими словами – для того, щоб бути класичним філологом, необхідно філософувати – відтак, відкриваємо друге питання, що постає перед нами, питання про співвіднесення класичної філології/антикознавства та філософії. Ніцше прийнято вважати філософом, що «звільнився від пут» академізму, а саме класичної філології як його квінтесенції. Автори публікацій п'ятдесятого «ніцшеанського» числа «Нового літературного огляду» (Новое литературное обозрение), присвяченого новому (2001 р.) російськомовному виданню «Народження трагедії з духу музики», намагаються повернути його до антикознавчого контексту класичної філології – чи, радше, до двох контекстів – антикознавства, сучасного Ніцше й антикознавства, сучасного теперішнім критикам⁶⁵.

Про негативність антикознавчого дискурсу роздумує М. Бірд у статті «Чи є в антикознавства майбутнє?» Мотив занепаду й загибелі найбагороднішої з наук, за Бірд, супроводжує всю її історію: навіть класичне антикознавство ХІХ ст., попри

⁶⁵ Проте, філософічність фігури Ніцше проникає й до суто антикознавчої критики, наприклад, у міркуваннях Н. Брагінської про ніцшеанське спростування класичної філології: «Ніцше у відношенні до Вінкельманівсько-лессінгівського взірця Еллади виступив як його власна версія Сократа: він поставив цей взірець під питання, він виступив згубником шанобливої еллінської краси й священної тогочасної науки» [8, с. 40].

власне пріоритетне положення в культурі, невпинно озиралося на «золоте століття» часів Вінкельмана й перших колекціонерів. Власне кажучи, за тих часів відсутнім було саме наукове пізнання античності – перші естетичні теорії та описи пам'яток народжувалися з фантазій і мрій. «Світська людина XVIII ст., Вінкельман писав для освічених людей, для невеликого кола посвячених, для власників музеїв або, принаймні, для тих, хто через власну приналежність до вищого суспільства мав доступ до пам'яток старовинного мистецтва. Цей вузький маленький світ був приголомшений розкопками Помпей. Вони були в захваті від кожної нової звістки про кожен знахідку статуї, але інтереси цього маленького світу ніколи не виходили за межі художньо-естетичного милування» [20, с. 46]. Проте, міфологізація діяльності Вінкельмана в середовищі класичного академічного антикознавства є не лише доведеним фактом, але також матеріалом детальних досліджень: К. Харлоу довела величезне значення мрій Вінкельмана в організації «елітарної автономної історичної дисципліни, сфокусованої на всебічній реконструкції об'єкту з підозрілою гібридною назвою “античність” або “греко-римський світ”» [43, с. 21].

Принциповим для нашого дослідження є те, що «золотим століттям» антикознавства виявився час відмови від участі (здебільшого політичної) в сучасності – німецькі інтелектуали середини XVIII ст. утікали до старогрецької «аркадії» ніби до фантастичного світу, тобто ці часи є добою патологічної ностальгії по славній *уявній* старовині. Визнання епохи естетичної екзальтації не лише основоположною добою для дисципліни, але також добою її розквіту, виявляє ностальгію другого ступеня. «Вислови про занепад антикознавства – не коментарії до нього, а дебати всередині нього: вони частково виражають втрату й тугу, і ту саму ностальгію, що завжди відтінювала античні студії» [36, с. 9], констатує М. Бірд.

Це відчуття втрати, нестачі, найважливіше для людської екзистенції, обігране в культурних формах у новий спосіб. Предмет антикознавства, в усіх його варіаціях, – це втрачений, тобто неіснуючий світ: ми не можемо зустріти ані стародавнього грека, ані римлянина – нікого, хто міг би свідчити проти нашої уяви.

Цей предмет не існує в реальності, проте входить до культурного середовища кожної людини⁶⁶, наповнюється її власними образами, спогадами, переживаннями – її життєвим досвідом та її культурою, поміж іншим, національною: за часів свого студентства авторка цієї дисертації вражалася назвам діалогів Платона або іменам міфічних героїв у іншомовному звучанні – було досить складно повірити, що ці вкорінені в моєму власному культурному житті речі так само добре (або навіть краще!) відомі комусь абсолютно іншому. Це доволі повно описують дослідники Бірд і Хендерсон: «Антикознавство – це дисципліна, що існує в розриві між нами та світом греків і римлян. Питання, що підіймає антикознавство, поставлені нашою дистанцією від «їхнього світу», але зразом також нашою до нього близькістю й тим, яким добре знайомим він нам здається. У наших музеях, літературі, мовах, культурі й способах мислення» [37, с. 6].

Висновки до другого розділу:

«Античний проект» – спеціально розроблений в рамках цього дослідження теоретичний конструкт, що дозволяє скласти цілісну картину генези наукового знання про античність через його взаємодію із близькими до нього тогочасними фактами й практиками. Таким чином, досліджено генеалогію знання про античність, тобто його формування та його вбудовування до середовища європейського модерна. «Античний проект», крім свого ядра, тобто наукового антикознавчого осмислення античності, містить освітню складову у формі доктрини *Bildung*, що виступає його цільовою причиною, та етико-естетичну складову у формі європейського гуманізму – вона, зокрема, виконує нормативну та регулятивну функції. Через їхню взаємодію народжуються такі характерні риси «проекту», як традиційність, консервативність, ностальгійність, несвоєчасність, філософічність. Виділено також характеристики антикознавчого дискурсу –

⁶⁶ Передуючі критику європоцентризму подібних міркувань, зазначимо, що, по-перше, географічно авторка перебуває у східній Європі, тобто у місцях вельми далеких від прямої спадкоємності античної культури, по-друге – теоретики постколоніальних студій (В. Джей Домінік, Л. Хардвик, М. Маламуд та ін.) досліджують «класичну» складову не-європейських, у минулому залежних культур. Детальніше про постколоніальний аспект у сучасному пізнанні античності й про антикознавство як колонізацію див. 3.2 Постнекласична ситуація гуманітарних досліджень античності.

зовнішні: класичність, взірцевість – передзадані техніки очищення, регуляції потенційного наповнення «проекту», внутрішні: плідна конфліктність його протиборчих начал – філологічного й історичного; первісний ностальгічний характер пізнання, установка на дослідження кращих, взірцевих текстів, витворів мистецтва та інших продуктів античності в сукупності з відчуттям недостатності, неповноти продуктів сучасності; несвоєчасність як потенційна можливість «розуміти сучасність через старовину» (Ніцше), покидати сучасність.

Сьогоднішнє уявлення про античність є продуктом «античного проекту», оскільки саме в період XVIII-XIX ст. були задані способи її прочитання в сучасності. Тож «античність» – конструкція, через яку поєднуються окремі частини проекту, опиняється у прямій залежності від нього. Оскільки освітня частина проекту була значно ослаблена вже наприкінці XIX ст., за часів остаточної перемоги реальної освіти над класичною, а його гуманістична ціннісна складова розсіялася, зазнавши загальнолюдських потрясінь XX ст. – світових воєн, геноциду, тоталітаризмів, випробувань атомної зброї – конструкт «античність» дедалі складніше вбудовується до новітньої ситуації пізнання й дослідження. Ціннісну навантаженість освітньої й гуманістичної частин «проекту» після їхнього послаблення переймає його наукова частина, антикознавство. Проблематичність антикознавства в науковому пізнанні XXI ст. розкривається через його перевантаженість позанауковими складовими «античного проекту» – фактично весь проект сьогодні зшулюється до однієї області знання, точніше, до декількох субдисциплін історичної та філологічної галузей гуманітарних наук. Філософське антикознавство, що, на відміну від інших типів, намагається осмислити власне місце в системі знання, також залишається проблематичним, оскільки не може відмовитися від мови, розробленої античним проектом для здійснення Bildung.

Античний дискурс, що існує в Європі з часів Ренесансу, оформився в ретельно розроблену комплексну систему знання *Altertumswissenschaft*, породжену німецькою культурою XIX ст. Він, насамперед, цікавить нас своїми здібностями до універсалізації, спрямування та впорядковування пізнання античності. Проте,

початок «античного проекту» вже містить у собі потенцію його краху. До вищевказаних зовнішніх чинників руйнації «проекту» додамо внутрішні – а саме, закладені в його фундаменті протиріччя: напруга між філологічною та історичною складовими, що привела до розпаду комплексу наукового знання про античність; недовіра до сучасності та дослідницький труд на користь минулого, криза як найважливіша тема антикознавчої саморефлексії; своєрідний «ескапізм», що його дію спостерігаємо як у освітній, так і в науковій частинах «проекту» – необхідність відокремитися від повсякденності та сучасності, прислухання до довічних взірців, підкреслена «неактуальність» дотепер примушує антикознавців виряджатися на манер учених поза минулого століття задля осмислення своєї науки, та часто виявляти дивну сліпоту до того, що відбувається довкола них.

Ніцше бачив початок занепаду античного проекту ще за часів його розквіту, шукав рішень у процесі перетворення філолога на філософа. Пізнання античності у цьому випадку є мостом, який ми пересікаємо, щоб віддалитися від власного життя на відстань, достатню для роздивляння сучасності. Антикознавство не можна дорівняти будь-якій історичній науці, оскільки його (неіснуючий) предмет вельми довгий час був магнітною стрілкою компаса європейської культури, тож не міг не перенести власного фундаментального впливу на світову культуру. У цьому полягає його особливість і необхідність. Аби пройти шлях антикознавця до кінця, потрібно нібито вивернути його сліпоту навиворіт, направити на себе самого – цієї миті класичний філолог нарешті побачить навколишній світ, однак він припинить бути філологом, він перетвориться на філософа.

Перша половина XX ст. завершилася тотальною світовою війною, концентраційними таборами й вибухом атомної бомби – красномовними свідоцтвами краху класичного європейського світу. Наука про античність занурилася у кризу, з якої, за однією версією, вийшла чимось абсолютно іншим, схожим на попереднє антикознавство лише своєю назвою, за іншою – не вийшла взагалі, проте зберігається у стані розпаду, скупчується на периферії сучасності поряд з іншими неактуальними продуктами європейської цивілізації. У цьому розділі

ми прослідкували історію «античного проекту», а також прояснили ряд невідповідностей процесу його вбудовування в сучасність. Питання про рецепцію не можна ставити в рамках «античного проекту», оскільки воно забороняється самою його будовою: «античний проект» орієнтується на античність та впорядковує всі можливі зв'язки із нею – питання щодо можливості цих зв'язків зруйнує його. Ми не можемо займатися античністю в термінах «античного проекту» та залишати його неосмисленим, однак наше пізнання античності має враховувати як його самого, так і його рудименти в сучасному знанні.

Список використаних джерел до другого розділу:

1. Аверинцев С. С. Античный риторический идеал и культура Возрождения // Риторика и истоки европейской литературной традиции. Москва: ЯКМ, 1996. С. 347-367.
2. Авл Геллий. Аттические ночи / Пер. с древнегр. Б. Тритенко, Г. Шатров. Томск: Водолей, 1993. 208 с.
3. Асоян Ю., Малафеев А. Открытие идеи культуры. Опыт русской культурологии середины XIX – начала XX. Москва: ОГИ, 2001. 344 с.
4. Барановская О.Н. Методология познания ренессансных процессов в культуре: Дис на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: 09.00.02 «Діалектика та методологія пізнання» / М-во освіти і науки України, Одеський державний політехнічний університет. Одеса, 2004. 167 с.
5. Бердяев Н.А. Кризис искусства // Философия свободы. Смысл творчества. Москва: Правда, 1989. С. 487-518.
6. Бердяев Н.А. Новое средневековье // Смысл истории. Новое средневековье Москва: Канон+, 2002. С. 219-310.
7. Бохенский Ю.М. Современная европейская философия / Пер. С польского М.Н. Грецкого. Москва: Научный мир, 2000. 256 с.
8. Брагинская Н. Верность как измена // Новое литературное обозрение. 2001. № 50. С. 32-42
9. Брагинская Н. В. Как изживали классику и как она выживала: (размышления над книгой «Античные авторы и коммунизм») // Новое литературное обозрение. 2014. № 5. С. 324-342.
10. Вилаговиц-Мёллендорф, У. Филология будущего! Возражение против «Рождения трагедии» Фридриха Ницше, ординарного профессора классической филологии в Базеле.
URL: <http://nietzsche.ru/look/xix/polemika/wilam1/> (16.12.2017)
11. Горячева А. А. Классицизм в духовной семинарии XIX века // Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология. 2012. Вып. 1 (24). С. 105-117.
12. Графтон Э. От полигистора к филологу (как преобразилась немецкая наука об античности в 1780-1850-е годы) URL: <http://nlobooks.ru/sites/default/files/old/nlobooks.ru/rus/magazines/nlo/196/247/251/index.html> (16.12.2017)
13. Гринцер Н. П. Возрождение Ницше: взгляд антиковеда // Новое литературное обозрение. 2001. № 50. С. 44-50
14. Доброхотов А. Л. Античность в самосознании новоевропейской культуры. (Методологические тезисы.) // XII Лосевские чтения: Античность и русская культура Серебряного века. 2008. с. 12-18.
15. Доброхотов А.Л. Идеиные контексты «Рождения трагедии» // Новое литературное обозрение. 2001. №50. С. 58-64.

16. Жигунин В. И. Возникновение германского антиковедения XVIII – первая половина XIX в. Казань, 1991. 141 с.
17. Зелинский Ф. Ф. Античная гуманность // Соперники христианства. Санкт-Петербург: Алетейя, 1995. С. 203-204.
18. Иванов Вяч. И. Дионис и прадионисийство. Санкт-Петербург: Алетейя, 1994. 350 с.
19. Историография античной истории / Ред. В.И. Кузищин. Москва: Высшая школа, 1980. 405 с.
20. Керам К.В. Боги, гробницы, ученые / Пер. с нем. А.С. Варшавского. Москва: АСТ, 2010. 528 с.
21. Кнабе Г. С. Материалы к лекциям по общей теории культуры и культуре античного Рима. Москва: Издательство "Индрик", 1994. 528 с.
22. Кнабе Г. С. Русская античность. Москва: Издательство РГГУ, 2000. 235 с.
23. Крих С. Образ древности в советской историографии: конструирование и трансформация: дис. на зд. степени докт. ист. наук по специальности 07.00.09 – Историография, источниковедение и методы исторического исследования / Министерство образования и науки РФ, Омский государственный университет. Омск, 2015. 553 с.
24. Лёвит К. От Гегеля к Ницше. Революционный перелом в мышлении XIX века / Пер. с нем. К. Лощевский. Москва: Владимир Даль, 2001. 672 с.
25. Михайлов А. В. Античность как идеал и культурная реальность XVIII – XIX вв. // Античность как тип культуры. Москва: Наука, 1988. 337 с.
26. Мост Г. Век столкновений: как немецкие антиковеды XIX столетия упорядочивали свои дебаты / Пер. с английского С. Силакова. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2009/96/gl5.html> (16.12.2017)
27. Ницше Ф. Мы, филологи (отрывки из ненаписанной книги) / Сост. и пер. А. Россиус // Новое литературное обозрение. 2001. № 50. С. 9-13.
28. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни // Сочинения в 2-х томах. Москва: Мысль, 1990. Т.1. С. 158-230.
29. Панич О. «Класичний» і «класика»: про евристичну цінність субстантивації // Європейський словник філософій. Київ: Дух і Літера, 2011. Том 2. С. 317-320.
30. Пелікан Я. Ідея університету: переосмислення / Пер. з англ. Київ: Дух і літера, 2009. 360 с.
31. Савельева И.М. Исторические исследования в XXI веке. Теоретический фронт. URL: <http://gefter.ru/archive/8482> (16.12.2017)
32. Фёдоров Ф.П. Художественный мир немецкого романтизма. Москва: МИК, 2004. 368 с.
33. Фролов Э.Д. Гуманизм, классицизм, антиковедение – духовная триада, служившая основанием европейской цивилизации нового времени (XIV–XIX

- вв.) // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер.2. 2013. Вып. 6. С. 3-7.
- 34.Фролов Э.Д. Исповедь великого ученого: к публикации латинской автобиографии Ульриха фон Виламовиц-Меллендорфа // Вестник Древней Истории. 2002. № 3. С. 191-199.
 - 35.Фролов Э.Д. Русская наука об античности. Историографические очерки. Санкт-Петербург: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2006. 608 с.
 - 36.Beard M. Do Classics Have a Future? // *Confronting the Classics*. London: Profile Books, 2014. P. 1-14.
 - 37.Beard M., Henderson J. *Classics: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2000. 160 p.
 - 38.Boeckh A. *Enzyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften*. Leipzig: B.G. Teubner, 1886. 884 S.
 - 39.Bommel B. Between 'Bildung' and 'Wissenschaft' the 19th-Century German Ideal of Scientific Education. URL: <http://ieg-ego.eu/en/threads/models-and-stereotypes/germanophilia-and-germanophobia/bas-van-bommel-between-bildung-and-wissenschaft-the-19th-century-german-ideal-of-scientific-education> (16.12.2017)
 - 40.Disciplining Classics - *Altertumswissenschaft als Beruf* / Ed. G.W. Most. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002. 280 p.
 - 41.Fraser R. *The Making of 'The Golden Bough': The Origin and Growth of an Argument*. London: Macmillan, 1990. 240 p.
 - 42.Hall E., Stead H. *Greek and Roman Classics in the British Struggle for Social Reform*. London: Bloomsbury Academic, 2015. 384 p.
 - 43.Harloe K. *Winckelmann and the Invention of Antiquity: History and Aesthetics in the Age of Altertumswissenschaft*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2013. 275 p.
 - 44.Held D.T. Review on Glenn W. Most (ed.), *Disciplining Classics – Altertumswissenschaft als Beruf*. URL: <http://bmcr.brynmawr.edu/2003/2003-07-31.html> (16.12.2017)
 - 45.Kallendorf C.W. *A Companion to the Classical Tradition*. Malden, Melbourne, Oxford: Blackwell Publishing, 2006. 512 p.
 - 46.Wolf F. A. *Darstellung der Altertumswissenschaft nach Begriff, Umfang, Zweck und Wert*. Weinheim: VCH, 1986. 166 S.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ РЕЦЕПЦІЇ

3.1 Рецепція античності в контексті контраверсії аналітичного-герменевтичного

Сучасне антикознавство поставлено в залежність від безлічі процесів у системі гуманітарного знання – оскільки, в тій чи іншій власній моделі, входить до комплексу гуманітарних наук. У існуючому науковому пізнанні античності дотепер зберігається надія на реалізацію «античного проекту», тож його інтенції часто стикаються із загальногуманітарними тенденціями. Антикознавство протистоїть зовнішній гуманітарній ієрархізації на підставі власних гносеологічних і етичних засад. Серед характеристик «античного проекту» ми акцентували приховану в ньому дослідницьку можливість виходу на філософський рівень постановки проблем та їх рішень, який сформулював Ніцше в ранній творчості. Заручившись знанням про філософські потенції антикознавства, можемо спостерігати його фундаментальну сучасну проблему – проблему, яку бачать і формулюють усі без винятку дослідники і яку ми зафіксували в розділі 1 – а саме, проблему дослідницької поляризації у вивченні античності в новому вимірі. Ця антикознавча проблема немовби в мініатюрі повторює проблему контраверсії філософського знання.

3.1.1 Витоки контраверсії та її можливі рішення

Цикл лекцій 1982-1983 рр. у Коллеж де Франс, опублікований під заголовком «Управління собою та іншими» М. Фуко починає з огляду тексту Канта «Що таке Просвітництво?» Читанню передують декілька критичних зауважень про часи й загальнофілософську ситуацію його написання. У «Критиках» Канта, за Фуко, закладені основи двох осьових традицій сучасної філософії: «Кант заклав основу традиції критичної філософії, що ставить питання про умови, за яких можливе істинне знання. Виходячи з цього, можна сказати, що цілий напрям сучасної філософії, починаючи з ХІХ ст., розвивається як аналітика істини. Саме ця форма

філософії виявляється сьогодні в так званій аналітичній англо-саксонській філософії. Проте в модерній і сучасній філософії існує також інший тип питання, інший спосіб критичного запитування: ми бачимо його зародження в питанні про *Aufklärung* і в тексті про Революцію (зі «Спора факультетів» І. Канта – О.П.) Ця інша критична традиція ставить питання не про умови, за яких можливе істинне знання, але питання: що таке сучасність? Який сучасний простір нашого досвіду? Який сучасний простір можливого досвіду? Йдеться не про аналітику істини, а про те, що можна було б назвати онтологією сьогодення, онтологією сучасності, онтологією модерності, онтологією нас самих» [33, с. 33]. Пізній Фуко прагне максимальної ясності і прозорості, вважає за необхідне визначити місце кожного вживаного концепту, позначити всі точки відліку. У цій парадигмі дослідницької чистоти Фуко необхідно помістити власне дослідження до історико-філософської перспективи, тому він не може обійти подвійність філософської сучасності: Фуко віднайшов себе в рамках другої із закладених Кантом традицій, тож у першій лекції курсу працює з питанням, без відповіді на яке дослідницька ясність недосяжна.

С. Крічлі ставить проблему контраверсії як фундаментальну для філософської ситуації початку ХХІ ст. Він також відштовхується від Канта, коли розміщує дві традиції на осях Гегель – феноменологія – Гайдегер – екзистенціалізм – герменевтика vs. Фреге – Расселл – Карнап – постпозитивізм – філософія свідомості. Це вельми штучне розмежування дозволяє виділити ряд фундаментальних протиріч – перше з них, його знаходимо у Фуко, полягає в постановці питання-ядра, довкола якого організовується конкретний тип філософування: це питання про аналітику істини в аналітичній філософії проти питання про онтологію сучасності в континентальній філософії. На основі центральних питань вироблюються два типи впорядкування філософської проблематики: у аналітичній філософії це тотальна формалізація, покликана універсалізувати всі можливі проблеми пізнання, у континентальній філософії, відповідно, історизація, а також відмова від розгляду тієї чи іншої проблеми поза системою культурних зв'язків. Аналітики докоряють континенталам

націоналізацією філософського знання, яке врешті-решт перетворюється на літературу, водночас прагнення аналітичної філософії вийти на метанауковий рівень наближує її до безособового чистого знання природничих наук, практично елімінуючи філософську складову. Проблематика континентальної філософії часто є маргінальною, вона нічого не розповідає середньому обивателю, аналітика, своєю чергою, намагається вирішувати універсальні проблеми людства, водночас відокремлюючи етику як область практичних завдань філософії. Чіткий розподіл двох образів філософії було зафіксовано в середині ХХ ст., синхронно до перших претензій англо-американської філософії на універсальність.

Поділ філософії на англо-саксонську аналітичну й європейську континентальну слугує встановленню кордонів філософського знання в англомовному світі. За Крічлі, існування двох культур філософування незаперечне, але у строгому розділенні він бачить втечу «від тих інтелектуальних викликів, що можуть постати перед ним (філософом – *О.П.*) у ході діалогу з тими, хто знаходиться за межами його власних професійних окопів» [20, с. 50]. Проте не все так просто – досить виразною є історія розвитку двох тенденцій, а також їхнє проблемне коло, способи постановки й вирішення завдань, особливості формування текстової традиції. Фундаментальна відмінність полягає в самому розмежуванні, що здебільшого проводиться мислителями аналітичного типу: шляхом влучення до області континентальної філософії феноменології, екзистенціалізму, гегельянства, неомарксизму, структуралізму, герменевтики, постструктуралізму, фемінізму та додання до цієї суміші культурних стереотипів про легковажних європейців лівих поглядів, «аналітики» вчиняють ритуал очищення філософії-епістемології від усього зайвого, запущений позитивізмом. Однак якщо проблеми аналітичного характеру опрацьовують лише окремі континентальні філософи, які вийшли за межі власних «шкіл», континентальні питання існують у англомовному академічному світі як підкреслено нефілософські. Головним притулком герменевтики й постструктуралізму в аналітичному просторі є американські філологічні факультети та літературна теорія. Дослідження Крічлі

– це не лише ясно артикульована проблема поляризації сучасної філософії, його також можна розглядати як підсумовування холодного конфлікту, що тривав понад два століття. У останній, восьмій главі дослідження він вказує на зрушення й зближення двох ліній у творчості окремих англо-саксонських філософів: Р. Рорті, Ч. Тейлор, С. Кевел займалися синтезованими темами починаючи з 1980-х. До того ж, тепер аналітична лінія зацікавлена у власній історії – а історична рефлексія, так само як і зв'язок із традицією, що передбачає її деконструкцію, завжди були характерною рисою континентальної філософії.

Крічлі називає Канта останньою фігурою сполучення двох традицій та способів філософування, але для литовського дослідника М.-П. Шаулаускаса філософія Канта є лише невеликим передихом у непримиренній подвійності західної філософії. Шаулаускас займається проблемою «контroversії аналітики й герменевтики» (як її формулює сам автор) з 1980-х і вважає, що її розгляд вимагає вдумливого історико-філософського аналізу. За Шаулаускасом, контroversія народжена ретроспективною реконструкцією філософії модерна: континентали й аналітики ХХ ст. «продовжують» спор раціоналістів і емпіриків ХVІІІ ст. «У ХVІІ та ХVІІІ ст. двох протиборчих таборів, що більш менш одностайно сповідували протилежні філософські парадигми, ще не існувало. Діалогова структура (англосаксонської й континентальної традицій) модерна виявилася пізніше, вже за часів Канта. Саме тому представлення тогочасного філософського дискурсу як двоголосного, а не багатоголосного, перекручує й спрощує істинний стан речей – у цьому випадку, вочевидь, здійснена помилка *pars pro toto*, що, швидше за все, вплинула на складену пізніше принципову біфуркацію західної філософії» [35, с. 145]. Для Канта зведення всієї історії філософії, що існувала до нього, до двох тенденцій було евристично корисним методологічним інструментом, але вже за часів ХІХ ст. його схематизація настільки глибоко вкорінилася до європейської філософії, що перетворилася на сценарій її розвитку. «Модерністську природу обговорюваної контroversії виказує її епістемологічний характер, своєю чергою, полемічна напруга стає яснішою через зіставлення існуючих методологічних

установок на основі епістемологічних міркувань. Тож історія західної філософії, реконструйована на основі цієї контраверсії, розкриває розвиток гносеологічної, а не онтологічної проблематики» [35, с. 149]. Онтологічна критика, починаючи з Гайдегера, намагається протистояти редукції історії й топографії філософії до історії й топографії гносеології, тенденційної для модерного світогляду, що полишає теолого-онтологічний центр і прямує до маргінальних областей.

На відміну від Крічлі, Шаулаускас не вважає різноманітність континентального напрямку складною, натомість він виокремлює його осьовий метод – герменевтичний. Філософії обох традицій групуються ним довкола двох проблемних ядр – проблеми демаркації в аналітиці та проблеми розуміння в герменевтиці. Дослідник намагається перевести розмову про відмінності у проблемну перспективу, зокрема, з'ясувати, як далеко відстояли названі проблеми одна від одної впродовж усієї історії «конфлікту». Показово, що у філософії постмодернізму поставлене питання про подолання проблемної полярності сучасної філософії, але, попри це, підсумком її побудов стає редукція проблеми демаркації до проблеми розуміння. Проте, хоча постмодерністський філософський дискурс можна трактувати як продовження континентальної гілки, саме на його території виробляються засоби для взаємопроникнення тенденцій: «послідовна критична інвентаризація й «археологія» установок, артикульованих у ході аналітико-герменевтичної полеміки» [35, с. 158]. Деконструкція модерна, що перетворилася на принципове завдання філософського дискурсу кінця ХХ ст., дозволила вийти на крихкі принципи, закладені в його фундаменті, а це, своєю чергою, призвело до конвергенції аналітичного й континентального напрямів.

Попри оптимістичні прогнози обох дослідників, примирення в особах так званих «інтегральних» дослідників (Р. Рорті, Г. Патнем, М. Франк) підготовлено в самому верхньому, теоретичному шарі, однак конфлікт давно подолав межі однієї лише філософії й живиться «знизу», першою чергою на рівні інституційної організації науки й освіти, але також на рівні поп-культури і, у тій самій площині, з боку інших дисциплін: економіки, політики, історії та природничих наук. Щодо

масової культури, наприкінці XIX ст. і напочатку XX ст. преса та популярна література явно підігрівали конфлікт «холодного» і «гарячого», «розуму» і «серця», а з появою телебачення його було розмножено та стереотиповано. У радянських культурних реаліях він з 1960-х існував у вигляді спору «фізиків і ліриків», відгомони якого досягли сучасності й успішно трансформувалися в суперечку «технарів і гуманітаріїв» цифрової епохи. Звичайно у вказаному випадку забутий не лише кантівський синтез, але й «сектантські», проте сутнісно філософські аргументи філософів-прибічників того чи іншого напрямку. Крічлі зводить суть поп-культурної суперечки до вульгарного протистояння сцієнтизму і обскурантизму: там, де перший «пояснює, але не прояснює», другий робить діаметрально протилежне, супроводжуючи «прояснення» містичним флером.

Шизофренічна контраверсія аналітичного – континентального (С. Крічлі) або аналітичного – герменевтичного (М. Шаулаускас) вельми давно вийшла за межі філософії й стала присутньою на всіх рівнях сучасної культури. Обидва дослідники констатують зародження конвергентних процесів у філософії постмодернізму, проте не обмежуються констатацією. Шаулаускас наполягає на необхідності додаткових способів аналізу: «адекватна, наскільки це взагалі можливо, теорія, що займається проблематикою, сформульованою в ході історії контраверсії аналітики й герменевтики, має бути доповнена обговоренням особливої метафілософської проблематики; іншими словами, необхідно поставити питання, на яких підставах і як можлива (та чи можлива взагалі) всеосяжна філософська критика філософської проблематики» [35, с. 160]. У такий спосіб Шаулаускас повертає загублену після Канта евристичну цінність поляризації – контраверсія забезпечує «можливість створення топографії західної філософії модерна, що спирається на континентальну й аналітичну методологічні орієнтації» [35, с. 149]. Ми зазначили прагнення виходу на мета-рівень як одну з характеристик аналітичної філософії, тож коли Шаулаускас шукає відповідей на поляризацію в континентальних філософських практиках, він також претендує на мета-дискурс, цього разу з боку континентальної філософії. Однак якщо аналітика будує філософський метарівень,

відштовхуючись від природничих наук, контінентали не можуть знехтувати аналізом найближчих областей знання для цього типу філософування. Однією з подібних областей є антикознавство як проблематична для організації гуманітарних наук дисципліна.

3.1.2 Антикознавство як «політика збереження»

У цьому підрозділі ми не намагатимемося вирішити фундаментальну контраверсію сучасної філософії, проте проаналізуємо її мета-рівень із залученням «казусу» з історії сучасного антикознавства, а саме – конструювання нової моделі антикознавства за умов радянської культурної ситуації другої половини ХХ ст., характер її побудови й функціонування, а також специфіку її дії в пострадянському філософському дискурсі. Це своєрідне case-study дозволить нам прояснити співвідношення загальнофілософської поляризації з антикознавчою, внести декілька уточнень у осмислення «античного проекту» та знов зупинитися на філолого-філософській перехідності.

Тема радянської античності є складною через те, що, по-перше, радянський науковий дискурс не визнавав гуманістичного класичного (читай елітарного) ідеалу, тим самим провокуючи питання про факт наявності в СРСР антикознавства як такого. Ми торкнемося лише одного аспекту радянської античності, який можна використати для дослідження зв'язків античності й гуманізму, відповідно встановлюючи можливість і необхідність антикознавства в радянській культурі. У другому розділі в рамках загальної історіографії антикознавства ми коротко охарактеризували стан радянського антикознавства до Другої світової війни. Післявоєнний розвиток антикознавства пов'язаний, по-перше, з послабленням «заборони античності» в головних республіках Східного блоку, і, по-друге, зі встановленням схожих заборон у новоутворених соціалістичних державах. Ретельний аналіз зазначених процесів знаходимо у збірці «Античні автори і

комунізм: грецька й латина за залізною завісою» [41] (Classics and Communism: Greek and Latin behind the Iron Curtain), а також у рецензії на нього Н. Брагінської.

«Відповідю на політику й практику знищення антикознавства була політика і практика виживання» [9, с. 330], – пише Брагінська. Радянські історики античності та класичні філологи 1950-1970-х безпартійні, часто релігійні, обіймають найнепримітніші посади. Дослідниця називає коло їхніх професій сферою «збереження» – до неї входять бібліотеки, архіви, музеї, складання словників, загалом, це – «робота, відносно мало підвладна ідеологічному контролю» [9, с. 330]. Життєві практики антикознавця схожі на релігійне подвижництво – у внутрішньому житті він залишається вірним прихильником конкретної ідеї, разом із тим живе відокремленим, часто підкреслено не-мирським зовнішнім життям – це, зокрема, пояснює велику кількість практикуючих християн серед радянських антикознавців. Ще одна особливість – міцні дружні узи, що виростили зі спільних античних досліджень і захоплень: «У середовищі класиків був помітний інстинкт «малого стада», часто, принаймні за важких часів, виникали неформальні стосунки студентів і викладачів та викладачів між собою. Ці неформальні стосунки набували форм домашніх семінарів, які могли тривати роками й десятиліттями» [9, с. 330]. Фундаторами подібних стихійних «напівпідпільних організацій» були О. Зайцев – у Ленінградському університеті, А. Доватур – у ГУЛАГу, В. Бібіхін – у себе вдома в Москві. За Брагінською, ці неформальні збори діяли з метою «зберегти традицію й не забувати про свою духовну батьківщину» [9, с. 330]. Дослідження античності в ідеологізованому суспільстві часто виявлялися єдиною гуманітарною й гуманістичною альтернативою до загального оточення. «Комуністичні ідеологи оголошували вивчення класики «далеким від життя» [9, с. 337] – мабуть, у цьому полягала перша причина зануритися в нього з головою. І хоча далеко не всі тікали у вивчення античності по політичних мотивах, подібне сконструйоване відчуження має відтінок дисидентства – попри те, що, за результатами досліджень, серед антикознавців фактично не було політичних дисидентів. Життєвий устрій

радянського філолога-класика (історики не могли уникнути ідеологічних питань) демонструє критичну несвоєчасність філолога, про яку говорив Ніцше, тобто, наприкінці цього руху на нього чекають заняття філософією. У радянській ідеологізованій культурі зусилля до самовиключення, що потенційно задається антиконавчим дискурсом, однак повною мірою реалізується через саморефлексію філолога-класика, отримує зовнішній імпульс. Через це вихід до філософської, культурологічної й теологічної проблематики виявляється вельми природним у середовищі радянських антикознавців. У гуманістичній традиції антична культура дорівнюється культурі взагалі, тож інтерпретація культури як збереження є однозначною. Політика збереження діє у безлічі шарів – деякі з них збігаються з типово антикознавчими, інші вперше проявляються у складеній ситуації та збагачують її контекстуально. Важливим нашаруванням у загальній антикознавчій тенденції до повернення, віднайдення втраченого, його ретельного збереження була культура російського Срібного століття⁶⁷. Інший, не менш важливий об'єкт збереження становить німецька антикознавча методологія XIX ст., яку практикують ті радянські вчені, що здобули освіту в класичних дореволюційних гімназіях або навіть встигли відвідати європейські університети та, налаштовані на збереження, передають цей дослідницький ідеал власним учням.

Усі окреслені тенденції поєднані у фігурі О. Лосєва – філолога-філософа, який визначав своє проміжне положення так: «...чисту філологію й чисту філософію я не люблю. <...> Моя справа – естетика. Тут і філософія, і філологія разом об'єднуються» [7, с. 180]. Сучасна дослідниця творчості Лосєва О. Петриківська вказує на відсутність цілісного прочитання його філософії «антропосинтезу» – існуючи способи інтерпретації не продукують всебічної перспективи його спадщини: «необхідною передумовою автентичного розуміння ключових ідей О.Ф. Лосєва є переосмислення сталих історико-філософських варіантів тлумачення цих ідей. Його мислення – це мислення на межах, що зв'язують філософію, богослів'я й науку. Філософа хвилювала проблема цілісного,

⁶⁷ «...з цим періодом як з духовною батьківщиною співвідносили себе й лєнінградські й москєвські поети, а також усі ті, хто бачив себе наступниками російської культури через голову радянської» [9, с. 342].

гармонійного бачення світу і людини, єдиної мови Буття та нової мови для постановки духовних проблем» [25, с. 98-99]. Вимога нового прочитання може бути втілена з використанням критики «античного проекту», згідно до якої синтетична думка Лосєва інтерпретується як класична філологія, переміщена на філософський рівень. Його основні інтереси були продиктовані античною культурою, а постановка філософських проблем ішла врозрід із сучасною філософією, та швидше, за задумом самого автора, успадковувала древнім грекам. Так, наприклад, він активно вживав концепт ейдоса в побудові своєї філософії імені, однак критикував феноменологів: вони «дійсно «воскресли» стародавнє поняття, проте не залишили точних пояснень щодо його значення» [23, с. 215]. Ейдос лосівської філософії, за дослідницею творчої біографії Лосєва Т. Оболевіч, визначаємо через прочитання діалогів Платона й неоплатоників як «момент диференціації» [23, с. 215], який «визначає тотожність даної речі» [23, с. 215]. Згідно з дослідженням О. Петриківської, «ейдос, аби не залишатися на рівні абстракцій, аби бути буттям, має виразити власне відношення до свого іншого, вийти за власні межі» [25, с. 98]. Ейдоси речей у лосівському прочитанні – це «сміслові лики» [25, с. 98], що повертають нас до гармонійного античного, здебільшого платонівського, типу філософування «з самої гущі життя» [25, с. 98]. Оболевіч характеризує його філософію як «граматичний платонізм» [23, с. 235], у якому старанний філологічний аналіз синтезується з неоплатонічною пристрасстю до симетрії: «Він на свій лад вибудовує складні конструкції, грає словами та використовує інші прийоми, але це не виправдовує його міркувань, а все нові уточнення й внесені діалектичні розділення лише збивають з пантелику. Додамо, що ця загальна риса всіх досліджень Лосєва має певну ваду з точки зору сучасної методології, але водночас не слід забувати, що московський вчений відкрито говорив про свої пристрассті до філософування саме в античній парадигмі, прагнучи будь-якими способами впорядкувати, з властивою йому закоханістю в симетрію, пропорцію, усі категорії за певними схемами» [23, с. 416]. О. Петриківська, навпаки, вбачає в античній манері філософування Лосєва евристичний потенціал, що передусім виявляється у критиці існуючої філософської парадигми: «Лосєв

піддає новоєвропейський раціоналізм своєрідній деконструкції, визволяючи пригнічені в ньому елементи. Він намічає шлях до перетворення раціоналізму, до повернення його до його власних витоків» [26, с. 359]. Відмова від сучасних йому прочитань грецьких філософських концептів укупі з синтезуванням існуючих напрямів європейської філософії⁶⁸ дозволяє віднайти оригінальні філософські ходи й рішення. Дослідниця зауважує: «Лосєв належить до особливого й поки що мало дослідженого пласту російської культури, у межах якого відбувся радикальний перегляд світогляду. Цікаво, що античний космос і його основоположення дозволяють Лосєву сформулювати некласичну парадигму гуманітарної культури, домінуючою межею якої став діалогізм мислення» [26, с. 370].

«Світоглядно-парадигмальна» діяльність Лосєва має ключову роль у формуванні специфічного напрямку радянської філософії (який потому закріпився у філософії російській та, меншою мірою, українській⁶⁹), велику частину якого склали професійні філологи й історики – С. Аверінцев, Л. Баткін, О. Михайлов, В. Бібіхін, Г. Гусейнов, А. Гуревич, Д. Ліхачьов. Г. Тульчинський услід за М. Епштейном називає цей тип філософування «культурологічним»: «Ключовими поняттями цього напрямку, що оформився у протиставленні й до марксизму, й до структуралізму – культура, діалог, символ, і взагалі методологія гуманітарних наук у їхній незведеності до екстенсивних та суспільних наук» [29, с. 49]. Хоча дослідники «культурологічного» напрямку застосовували різні методології, усі вони базуються на лосєвському образі античності, що, своєю чергою, фундується на класичній німецькій гегелівсько-целлеровській виучці. Сьогодні в цій традиції працюють філософи, філологи й історики філософії О. Доброхотов, А. Ахутін, А. Тахо-Годі, Г. Гусейнов, Ю. Шичалін, В. Саврей. Їх поєднує визнання філософського потенціалу античності невичерпним і бачення в античній постановці проблем начал філософського мислення. За Ахутіним, «там, де сучасній філософії вдається дійти суті власної справи, вона підступається до суті

⁶⁸ Серед них феноменологія, марксизм, неокантианство, гегельянство, тобто майже всі основні лінії «континентального» філософування.

⁶⁹ Серед українських філософів близької лінії філософування додержуються, зокрема, В. Табачковський, О. Філоненко.

старогрецької філософії ближче, ніж деякі історичні дослідження» [4, с. 17]. Цього постулату дотримується велика частина радянських, а відтак і пострадянських філософів-«культурологів» (за термінологією Тульчинського).

Образ філософської гуманістичної античності, виплеканий декількома поколіннями філософів і культуртрегерів, становить проблему нового пострадянського дискурсу. Зокрема, цією проблемою займаються новоутворені аналітичні школи, що бажають включити пострадянський філософський й гуманітарний дискурс до загальносвітової перспективи розвитку. Поява аналітичної філософії на пострадянському просторі на початку ХХІ ст. означала, переважно, очищення, нейтралізацію й універсалізацію філософського дискурсу, що часто діє за рахунок інерції «червоного» минулого. Аналітика в цій ситуації привноситься ззовні як зручний інструмент професіоналізації й впорядкування філософії, її звільнення від ірраціоналістичних тенденцій як залишкових ефектів «червоного шістдесятництва», екзистенціалізму та, у його українській версії, кордоцентризму, «літературщини» й публіцистики. Шори з сьогоденних пострадянських методологій залишаються незнятими: «марксизм-ленінізм запозичив у Гегеля погляд на історію філософії як на лінійний прогресивний процес, вершину якого становила, зрозуміло, марксистська філософія, а початок — антична. За такого підходу антична філософія мусила виглядати як щось примітивне й пересічне» [6, с. 12], резюмує учасник круглого столу журналу «Філософська думка» з проблеми філософських досліджень античності С. Секундант. Радянську історико-філософську догматичність у низці випадків заступила непрофесійна описова критика, яку, зокрема, критикує новосибірська дослідниця аналітичної школи М. Вольф: «нашим історикам філософії не вистачає аналітичності. Вони працюють у дескриптивному ключі: щось десь вичитав, описав і якимось чином представив. Це частенько навіть не опис змісту текстів – на аркуш випліскуються якісь власні переживання з його приводу» [34, с. 291]. Подібній примітивній «клаптевій» техніці дослідники новосибірського Центру вивчення

давньої філософії та класичної традиції протиставляють спеціально розроблений «проблемний» підхід.

Новий аналітичний підхід полягає в читанні історії античної філософії як історії послідовно сформульованих проблем-питань та аргументованих відповідей на них – і те, й інше можна вчитати з текстів і текстових фрагментів: «ми стоїмо на позиції визнання вічності, універсальності й принципової нерозв'язності власне філософських проблем, і в цьому сенсі вони здебільшого є виключеними з контексту конкретного історичного простору-часу» [10, с. 98]. Цей підхід протиставлено пучку методологічних тенденцій, які можна об'єднати в понятті «телеологічного підходу», згідно з яким «давні філософи оцінюються залежно від того, наскільки реконструйовані сучасними інтерпретаторами рішення збігаються з ідеалом саме інтерпретатора» [12, с. 204]. Представники аналітичного напрямку філософського антикозавства першими побачили проблему в культур-філософському прочитанні античності у пізньорадянській спосіб. Теми й проблеми античної філософії, на їх погляд, мають бути відокремлені від смислової нагуженості, яку сформувала саме «культурологічна» інтерпретація античності: антична філософія використовується для підтвердження тих чи інших авторських гіпотез, які в такий спосіб набувають необхідної ваги та не потребують подальших доказів.

Аналітична критика «культурологічного» напрямку опрацювання античності сьогодні надзвичайно актуальна й вельми обґрунтована, без неї значна частина пострадянської філософії діятиме інерційно, займаючись тими самими проблемами, що були продиктовані гуманістичним і богословським дискурсами. Проте до завдань нашого дослідження не входить вибір однієї з сторін, натомість ми зацікавлені в тому, що в аналітичній критиці списується з рахунків як зайвий баласт, що заважає позаконтекстуальній постановці проблем. Дійсно, мислителі «культурологічного» напрямку раз у раз відволікаються на зовнішні до власне античних текстів завдання – витік цих завдань, на наш погляд, розміщений в парадоксальному збереженні основних характеристик «античного проекту» в

рамках «школи», що, на перший погляд, не має і не може мати жодних зв'язків із його оригінальною інкарнацією. Цей дивний елемент, що вплітається в культурфілософські інтерпретації античних текстів, виявляється Bildung'ом XIX ст. «Проектні» стратегії «культурологічних» філософів складно назвати неогуманізмом⁷⁰, це, швидше, той самий старий гуманізм, що отримав нове життя всередині замкненої та відгороженої від зовнішніх впливів радянської філософії, тобто був утворений як внутрішній противник у відсутності зовнішнього. У цьому полягає сенс «античного дисидентства», сформульованого Н. Брагінською. Парадоксально, але напочатку XXI ст. східноєвропейське антикознавство виявилось найближчим до свого витoku й навіть, під впливом зовнішніх обставин і попри них, використовуючи зберігаючу функцію «античного проекту», було спроможне реалізувати закладену в його фундаменті філософську потенцію. Критики докоряють дослідникам «культурологічного» напряму їхньою несучасністю й методологічним ізоляціонізмом, але не можуть заперечувати його унікальності у рамках радянської культури, у ґрунт якої було заронене насіння класичного антикознавства.

3.2 Постнекласична ситуація гуманітарних досліджень античності

Пізнання античності складно вписати до постнекласичної картини наукового знання – складність, головним чином, пов'язана з неможливістю реалізації «античного проекту», сформульованого нами в попередньому розділі. Додаткове джерело складності розкривається через кореляцію антикознавства з гуманітарними науками, оскільки їхній розвиток відбувався паралельно, інколи навіть переплітаючись – наприклад, історична наука формулювала свої базові принципи в антикознавчих дослідженнях, тож, якщо напочатку XXI ст. антикознавство набуває підлеглого положення в ієрархії гуманітарних дисциплін,

⁷⁰ Він, зокрема, не має нічого спільного з теорією неогуманізму кінця XX- початку XXI ст., згідно до якої всі живі істоти наділені однаковою цінністю. Див. напр. роботу головного ідеолога теорії П. Саркара «Неогуманізм: визволення розуму».

у XIX ст. та напочатку XX ст. ця ситуація здавалася би вельми сумнівною. Однак контекст гуманітарних наук дозволяє розставити нові акценти в роздумах про антикознавство – завдяки ним набуваємо стереоскопічного бачення кризисності цієї області пізнання.

Проблема антикознавства в контексті сучасного гуманітарного знання – це проблема розщеплювання попервах комплексного знання на дисципліни в рамках окремих гуманітарних утворень, тож пріоритетною темою в розмові про дослідження античності виявляється важлива для постнекласичного знання тема меж- і трансдисциплінарності. Ще одним серйозним випробуванням для «античного проекту» стали постколоніальні дослідження, що складають значну долю сучасної світової гуманітаристики. Цей підрозділ включає три теми гуманітарного знання, що вказують на ту чи іншу проблему вбудовування антикознавства в науково-дослідницьку, дисциплінарну, освітню й методологічну системи сучасного знання.

3.2.1 «Два народження» гуманітарних наук й загальноосвітня криза

Г.У. Гумбрехт розмірковує про гуманітарні науки сьогодні в термінах відсторонення й кризовості, пов'язаних з подвійним формуванням цієї області знання, що немовби обрамовує XIX ст.: «Одне з них (народжень – *О.П.*) – це поява декількох дисциплін в XIX столітті <...>, що визначали себе як абсолютно нові, раніше не представлені в університеті науки» [13, с. 61]. «...у цей період нові дисципліни не заявляли про себе як про гуманітаристику у строгому значенні цього слова, оскільки вони жодним чином не відокремлювали себе від традиційних наук. До кінця XIX століття вони функціонували вкрай успішно, і я називаю цей період “щасливим століттям гуманітаристики”. Але це гуманітаристика, так би мовити, *avant la lettre*, оскільки самого слова “гуманітаристика” ще не існувало» [13, с. 61]. Друге народження хронологічно замикає XIX ст., коли «Вільгельм Дільтей, будучи деканом у Берлінському університеті, запропонував створити новий кластер

знання, назвавши його “науками про дух” (Geisteswissenschaften)» [13, с. 57]. З того часу, як гуманітарні науки було названо, а на їх фундаменті засновано єдиний освітньо-дослідницький проект, самосвідомість кризи не відпускала їхніх представників. Гумбрехт називає цю ситуацію «подвійною травмою»: «Перша травма — це конкуренція з традиційними науками: гуманітаристика повинна постійно доводити, що вона теж створює щось «реальне» (чим би це «реальне» не було)» [13, с. 62]. Перша травма посилилася й доповнилася другою через новітню недовіру до єдиної області прикладного вживання гуманітаристики – нормативної – після Другої світової війни. Таким чином, історія гуманітарного знання ХХ ст. будується довкола осмислення власної кризовості. Цю кризовість як боротьбу гуманітарних наук зі самими собою фіксує М. Фуко: «гуманітарні науки, розмірковуючи свідомо або несвідомо про те, що таке уявлення, тим самим беруть як об’єкт не що інше, як умову власної можливості. У них дихає якась трансцендентальна рухливість. Вони невпинно здійснюють у відношенні до себе самих критичну процедуру. Вони рухаються з того, що дано в уявленні, до того, що робить уявлення можливим, водночас само залишаючись в уявленні. Разом із цим, на відміну від інших наук, вони прагнуть не стільки досягти більшої узагальненості або точності, скільки скинути оболонку містифікації, перейти від безпосередньої некерованої очевидності до менш прозорих, але фундаментальніших форм» [33, с. 383]. Існує декілька «вічних» способів розв’язання кризовості – жоден не долає її остаточно, проте кожен дозволяє зняти накопичену напругу: це, по-перше, пошук відповідей у природничих методологіях, спровокований позначеною Гумбрехтом «першою травмою», по-друге, політичне керування з боку інтелектуалів, по-третє, виділення певних гуманітарних характеристик для побудови «теорій всього» – інструментальних утворень, що володіють підкреслено унікальними для гуманітарного знання характеристиками. Усі ці відповіді мали примирний потенціал у минулому столітті, проте зараз виявилися неефективними.

Із «другим народженням» гуманітарних наук збігається загальна історизація знання ХІХ ст.: «Історія створює «середовище» гуманітарних наук, одночасно й

привілейоване, і небезпечне. Кожній науці про людину вона надає опору, де та встановлюється, закріплюється й утримується, вона визначає часові та просторові рамки того місця в культурі, де можна оцінити значення цих наук; проте зразом вона обкреслює їхні точні межі та неухильно руйнує їхні зазіхання на яке-небудь значення» [33, с. 389]. Показово, що до оформлення наук про дух підводить філолого-історичний конфлікт, що визрів в надрах «античного проекту», – Фуко формулює його як «перелом» XIX ст., у якому здійснюється перехід від порядку до тотальної історичності, – тож можемо говорити про антикознавство як інституційне втілення цього конфлікту, застиглого в гуманітарній кризовості. Це визрівання, зокрема, характеризується зміщенням історичної й філологічної цінності «класичних» текстів. За Гумбрехтом, «найбільш естетично цінну версію часто плутали з архетіпом, тобто з найдавнішим і, відповідно, «оригінальним» текстом на генеалогічному дереві традиції» [14, с. 70].

Сам Гумбрехт пов'язує потенційне відновлення гуманітаристики з її освітньою стороною, у якій криза, неприкрита складним теоретичним маскуванням, виходить назовні. Усі освітні інтенції гуманітарного знання, на думку дослідника, зібрані в класичному Bildung – саме ця частина протягом XX ст. випадає з системи гуманітарного знання, оскільки освіта набуває технічного й спеціального характеру. У есе «Проживай свій досвід і будь поза часом: чим могла би стати класична філологія» (Live Your Experience - And Be Untimely! What “Classical Philology as a Profession” Could (Have) Become) [42] Гумбрехт розміщує нездійснений проект утворення Bildung у загальногуманітарній перспективі. Bildung, вирощений антикознавством, і, першою чергою, його філологічною частиною, став жертвою веберовського «розчаклування світу», акторами якого в XX ст. були академічні інституції. Гумбрехт розглядає історію філолого-філософських суперечок у світлі проблеми відновлення й перетворення Bildung і заявляє, що головні колізії довкола цієї проблеми є ключовими точками в історії класичної філології (що цікавить нас у контексті історії антикознавства). Це, наприклад, суперечка між Ніцше і Віламовіцем-Мелендором або «Пайдея»

В. Йегера. Сучасне повернення Bildung здійснюється шляхом ускладнення освітніх програм і відмови від редукціонізмів у гуманітарних науках. Рецепт Гумбрехта узгоджується з його програмою критичного перегляду гуманітарного знання: «Я називаю це «ризикованим мисленням», тому що вважаю, що має бути одне місце в суспільстві, освітнє місце, де створюється складніша картина світу, яка зберігає можливості для альтернативної точки зору» [14, с. 64]. Через відновлення Bildung гуманітарне знання набуде необхідної вкоріненості в сучасності шляхом відновлення власної болісної точки – тої, з якої почалась руйнація гуманітарної будівлі, – гуманітарної освіти.

Правомірним є питання про зв'язок гуманітарних наук, гуманітарної освіти й гуманізму в гумбрехтовській критиці. Вона відповідає на виклики кризи гуманітарних наук, що починається з університету. Марксист Т. Іглтон осмислює цю ситуацію в термінах критики капіталізму й сягає суті проблеми. Ядро університетської освіти – гуманітарна складова, успадкована від староевропейського культурного устрою, зазнає основних ударів нової економіки університету: «...ідея полягає в тому, що університети мають виправдовувати власне існування, допомагаючи бізнесу. Якщо скористатися холодною формулою урядового звіту, вони повинні працювати як «консультуючі організації». Насправді самі ВНЗ перетворилися на високоприбуткову галузь, у якій працюють готелі, концертні й спортивні зали, точки громадського харчування й т. ін.» [17]. Дисципліни, що не приносять жодної практичної користі, ніяк не пов'язані з новітніми технологіями, фармацевтикою або хоча б з економічною аналітикою, втрачають не лише престиж, але й фінансування, а їхня кількість у світових університетах нестримно скорочується. За підсумком М. Епштейна, «освіта – та сторона гуманістики, якій найбільшою мірою загрожує корпоративізація сучасного університету» [36, с. 215].

У дослідженні ідеї університету Я. Пелікан услід за Дж. Ньюменом зіставляє його з імперією на підставі синтезуючої здатності: «Те, чим є у політичній історії Імперія, тим є Університет у царині філософії та дослідження <...>, він створює

карту території інтелекту, й слідкує, щоб межі кожної царини належним чином поважалися, щоб їх ніхто не порушував ані зсередини, ані ззовні» [24, с. 109]. Університет як силовий центр, що владою поєднує всі дисципліни і засвідчує їхні права, викликає неklasичну філософську підозру. Головні філософські авторитети ХХ ст. – Ніцше, Фрейд, Маркс – звільняються з-під університетського контролю та ведуть позаакадемічну діяльність⁷¹, водночас головні гуманітарні досягнення здійснюються поза освітніх установ. Сьогодні університети виявляються головним інструментом саморепрезентації гуманітарного знання внаслідок того, що протягом останніх двадцяти років жоден метод, жодне дослідження, жодна теорія не вийшли за межі гуманітарного знання й не змусили привернути до нього увагу решти світу. «Починаючи з кінця ХХ століття в нас (гуманітаріїв – *О.П.*) не відбувалося значних змін у парадигмі. Я не говорю про відсутність якості – мабуть, сьогодні якість трохи вища, ніж двадцять чи двадцять п'ять років тому; але такі дебати, як, наприклад, ті, що траплялися навколо деконструкції й мали певний резонанс за межами гуманітарних наук (нехай люди відкликалися переважно критично, але принаймні вони знали, що гуманітарна думка жива), – вони раптом припинилися. І це одна з причин, чому я вважаю, що криза сьогодні глибша. Видима продуктивність – я не кажу, що реальна продуктивність, але ця соціально-видима продуктивність – явно впала» [13, с. 63]. Загалом, ця ситуація замкнутості й невдачі, помножена на невідчужувану кризовість, повинна підштовхнути до пошуку нових великих рішень у гуманітарній царині. За гуманітарним методологом М. Епштейном (який, своєю чергою, базується на теоретичній спадщині М. Бахтіна), «Вненаходимість відносно існуючих субдисциплін веде до формування трансдисциплінарного поля («нульова дисципліна») і до методів створення нових дисциплін, наукознавства» [37, с.75].

⁷¹ У ХХІ ст., між тим, відбувається повернення великих мислителів до університету, проте, на наш погляд, освітня ситуація, через загальний консерватизм цієї сфери, формується переважно під впливом авторитетів позаминулого століття для минулого, ніж минулого для теперішнього.

3.2.2 Міждисциплінарний контекст пізнання античності

Антикознавство сьогодні прочитується як історична або, у кращому разі, історико-філософська дисципліна, однак у XIX ст. воно було ядром філологічних наук. Філологічність антикознавства глибоко вцеменована в його фундамент – робота з текстами сьогодні також залишається пріоритетним полем, а дослідницькі об'єднання філологів XX і XXI ст. пропонують альтернативні прочитання античності – систематичні, «великі наративи» або, навпаки, окремі «вилазки» й реінтерпретації відомих культурних артефактів⁷². Проте, сучасна філологія є здебільшого зовнішньою до знання про античність дисципліною. Показово, що «філологічним» знання про живі мови називають лише у східній Європі, на заході це грецьке слово дотепер вживають для означення комплексу наук про давні мертві мови. Ймовірно, саме цей термінологічний пережиток XIX ст. дозволяє східноєвропейським філологам створювати синтетичні культурфілософські конструкції, що відсилають до «античного проекту».

Сучасні філологічні й лінгвістичні науки, так само як і весь гуманітарний комплекс, перебувають у тіні «обслужного» знання, що дає відповідь на актуальні запити людства, – знання технічного, точного, природного. Однак протягом останніх трьох десятиріч років епістемологи замислюються про роль гуманітарних наук у сучасному пізнанні, науковій і культурній картинах світу. Проблематика гуманітарності актуалізується в новітньому дискурсі меж-, інтер- і трансдисциплінарності⁷³. Спробуємо, спираючись на кілька теоретичних епістемологічних дослідів, накреслити пунктирні лінії від сучасних дисциплінарних утворень і нових способів міжнаукових зв'язків до значного наукового комплексу позаминулого століття, а саме до нового розгалуження

⁷² Першої стратегії додержувався «виходець» із класичної філології XIX ст. О. Лосєв та його послідовники, умовно об'єднані нами в рамках культурно-філологічної школи, другу обрали представники напряму Classical Reception Studies, заснованого філологом Ч. Мартиндейлом.

⁷³ Єдиної класифікації, що спроможна розділити й навіть означити ці поняття, не має. На жаль, теоретичні розробки подібних тем відійшли від власного практичного затвердження, тож у низці випадків термінологічні розбіжності виявляються абстракціями й лише ускладнюють наукову мову. Для зручності в подальшому тексті використовуватимемо термін «міждисциплінарність», незалежно від різноманітності представлених авторських термінологій.

знання про античність на чолі з класичною філологією. Вражає те, що в дослідженні генези междисциплінарності, автори приходять до протилежних оцінок саме доби «античного проекту» – приблизно з середини XVIII до кінця XIX ст. Ф. Ажимов, підсумовуючи світовий розвиток междисциплінарних ідей, називає цей час періодом інтенсивного дисциплінарного поділу, а «досягнення відособленості окремої науки з метою здобуття соціального статусу та отримання повноцінної інституціоналізації» [1, с. 70] вважає головним епістемологічним прагненням. А. Книгин робить інший висновок: «Починаючи з епохи Нового часу з'являються процеси, протилежні диференціації наук. «Інтеграція» відбувається шляхом природного наукового прагнення до застосування методів, що виправдалися за межами вихідної сфери вживання» [19, с. 15].

Примириливою в цьому випадку є думка М. Епштейна щодо розподілу сил у культурі Нового часу: «Ядро цієї культури постійно й прискорено ділиться, утворюючи все нові й незалежні організми. Тенденція до спеціалізації заходить так далеко, що представники різних культурних областей перестають розуміти один одного. Проте всередині кожної системи діють процеси, що врівноважують її основну тенденцію розвитку й в такий спосіб оберігають від розпаду та загибелі. Відцентрова тенденція в культурі Нового часу як застава її самозбереження породжує зворотні, доцентрові процеси, що подеколи проявляються надзвичайно жорстко, у прагненні створити нову масову міфологію та силою підпорядкувати їй мільйони людей, подеколи, навпаки, м'яко, у індивідуальних спробах інтеграції різних галузей культурної творчості» [36, с. 374]. «Античний проект», що послужив як об'єднанню вже існуючих дисциплін, так і (переважно) формуванню нових, у подібному розгляді постає в якості найважливішої культурної події того часу, що у власній культурній широті здатна охопити як відцентрові, так і доцентрові процеси.

Не хотілося б підводити класичну наукову освіту під новітні епістемологічні розробки та розмірковувати про XVIII-XIX ст. у термінах XXI-го. Німецька *Alttertumswissenschaft* – прозоре наукове утворення, центроване на філологічному

знанні з його ідеалами й цінностями. Первісний синтез знань слугував, головним чином, етичній меті – всесторонньому вихованню й освіті людини, а також окультурюванню світу згідно з відомостями про його класичну модель. За Книгиним, міждисциплінарні формування зосереджені в нецентрованих частинах наукового простору, у розділених утвореннях і породжених ними «між»-просторах, на периферії відносно умовного центру. Однак це міркування скероване некласичною епістемологічною парадигмою, тоді як у постнекласиці – науковій парадигмі, що виникла наприкінці ХХ ст., – подібні акценти неможливі. У дослідженні можливостей філософії в постнекласичних умовах Л. Киященко вказує на нову близькість до наукових і життєвих основ: «повернення до початку забезпечує оновлений режим єдності й зв'язності наукового знання, що нестримно продовжує дисциплінарно дробитися, неминуче втрачаючи традиційне цілісне уявлення про реальність» [28, с. 147]. Тобто на складнішому рівні відновлюється первозданна цілісність – відтворено розірвані зв'язки, місця інформаційної та смислової повноти виведено на один рівень із прилеглими лакунами.

Виходячи з визначення провідного теоретика постнекласики В. Стьопіна, зазначимо, що новітня парадигма науки працює з еволюційними процесами саморегульованих систем, а також включає історичний вимір, завдяки якому стає можливим корегування попередніх рівнів розвитку науки і, крім того, примирення й кореляція процесів, які в некласичній парадигмі загострювалися через власну протилежність. Междисциплінарність є інституційною та методологічною відповіддю на ситуацію постнекласики, в якій наукове знання з предметно-орієнтованого перетворюється на проблемно-орієнтоване⁷⁴. Для вирішення тієї чи іншої проблеми людства на сучасному етапі створено комплексні програми, які об'єднують фахівців із різних галузей. За Стьопіним, «реалізація комплексних програм породжує особливу ситуацію зрощення в єдиній системі діяльності теоретичних і експериментальних досліджень, прикладних і фундаментальних знань, інтенсифікації прямих і зворотних зв'язків між ними» [28, с. 283]. Вельми

⁷⁴ Перші розробки проблемно-орієнтованого знання представлені в роботах теоретиків американського прагматизма, зокрема, у «Реконструкції в філософії» Дж. Дьюї та «Що таке прагматизм?» В. Джеймса.

неоднозначними виявляються напрямки питань і загальна організація досліджень – за Стьопіним, вони залежать «від визначення пріоритетних напрямів, їхнього фінансування, підготовки кадрів і ін. У самому ж процесі визначення науково-дослідних пріоритетів поряд із власне пізнавальними цілями більшого значення набувають цілі економічного й соціально-політичного характеру» [28, с. 283].

Для Л. Киященко междисциплінарність є феноменом, сутнісно поєднаним із сучасністю, таким, що епістемологічно відбиває її парадоксальність: будь-яке запитання виходить за дисциплінарні межі до сфери загальнозначущого-соціального, загального-особового й універсального. «Саме за цих років розпочалося відкочування від визначення науки у межах виключно когнітивної матриці та пошук соціологічних параметрів, оскільки наука все більше вивчається як продукування знання із власними термінами, цільовим завданням, фінансовими потоками й людськими кадрами» [28, с. 155]. За Киященко, «результатом трансдисциплінарного⁷⁵ дослідження стає складне створення відкритого (і дисциплінарному природничому, і соціокультурному знанню) типа, в якому знання як таке є вбудованим у соціальний механізм, що контролює інтерпретацію його значення (вимір загального) та умови його практичного використання (пред'являючи міру загальнозначущого)» [28, с. 157].

На основі дослідження збірки «Постнекласика: філософія, наука, культура» можна відмітити, що життєвий світ – а постнекласична парадигма приділяє йому найпильнішу увагу – обирає для власного опису мову суспільних наук, першою чергою, соціології й політології. На відміну від античного проекту, центрованого на вихованні й освіті, тобто, трансформації людини, міждисциплінарний проект зосереджується на суспільстві та його запитах. У ситуації междисциплінарності змінюється загальна інституціональна архітектура: чисті наукові проблеми зміщені на периферію, поступаючись місцем науковим рішенням. Останні можуть бути як прикладними, так і теоретичними, а їхнє головне призначення складають

⁷⁵ Л. Киященко обирає більш інтернаціональний термін «трансдисциплінарність», посилаючись на Ж. Піаже і Е. Янча.

оперативні відповіді на питання суспільства, політики, економіки та популярної культури. Теоретики постнекласики вбачають у новому розподілі сил зрівняну тотальність – у ній сплавлюється високе і низьке, теоретичне і практичне, прагматичне і абстрактне. Проте дещо випадає з постнекласичної тотальності – периферія проявляється всупереч усім зусиллям до її вирівнювання: оскільки сучасне науково-технічне знання направлене на життєвий світ та прогнозування його бажань, чільне місце посідає оптика та мова саморепрезентації (суспільно-соціологічна) життєвого світу в сучасності – альтернативні мови прямують до периферії. Загальна соціологізація, породжена ХХ ст., заступає місце тих гуманістичних тенденцій в освіті та науці, що їх зібрано в «античному проекті». Вкорінений у фундаменті антикознавства зв'язок з «античним проектом» певною мірою перетворює його на рудиментарне явище та забезпечує постнекласичне периферійне положення.

На наш погляд, слід привернути увагу теоретиків трансдисциплінарності до «античного проекту» та дослідити його з постнекласичних позицій. Ймовірно, що подібне його осмислення дозволить врешті-решт вивести знання про античність з периферії й надати постнекласичним дослідженням нові техніки роботи з дисциплінарним і проблемним розподілом знання, що були виявлені в антикознавчому дискурсі. Це цілком відповідає постнекласичним тенденціям, виділеним Л. Багатою: «своєрідна усталеність постнекласики формується через «шанобливе» відношення до традиції, яка дозволяє не відкидати в потоці здійснюваних відкриттів того, що вже було знайдене раніше, а додавати традиційному нових *глибинних вимірів* (курсив автора – О.П.)» [8, с. 61].

Методолог і теоретик науки О. Афанасьєв виділяє два типи раціональності гуманітарного знання, вкорінених у протилежних, але однаково важливих видах духовної діяльності – «теплому» і «холодному»: «З одного боку, виділяється сфера строгої, традиційної науки з жорсткими критеріями наукової раціональності, типовими науковими теоріями й парадигмами, пояснювальними функціями, кількісними оцінками, «холодною» картиною світу, загальнонауковими ідеалами й

нормами – це забезпечується об'єктним підходом, що дозволяє там, де це можливо й необхідно, вилучити вплив суб'єкта-дослідника та досліджуваного об'єкта-суб'єкта» [2, с. 152], їй протистоїть сфера суб'єктної раціональності – вона виходить за межі позитивної науковості, проте її знання може бути поясненим раціонально, відповідати культурним і соціальним нормам, а також діяти на рівні свідомості окремого індивіда. Дослідник пропонує згідно з розмежуванням впливу сфер раціональності виділяти в царині гуманітарного знання гуманітарні науки (соціологія, історія, деякі підходи в літературознавстві) і гуманітаристику. Подібний внутрішній розподіл гуманітарного знання є зручним у визначенні сфер первинного інтересу в побудові постнекласичної міждисциплінарної архітекτονіки. Антикознавство не вписується до цих формувань, оскільки постнекласика націлена на гуманітарне знання «холодного» типу, тимчасом його ключові завдання походять з «античного проекту» і не можуть бути редуковані до гуманітарних позитивностей.

Отже, за умовою розгляду антикознавства – наукового утворення з чіткими межами – як згорнутого під впливом загальнонаукових, культурних і світоглядних змін «античного проекту», необхідно задати низку питань стосовно його функціонування, взаємодії з іншими науками та, ширше, загальними типами знання, а також його самовизначення і, у контексті нового, постнекласичного типу сполучення наукового знання і життєвого світу, його здатностей до самозбереження. Антикознавець А. Іванчик коментує сучасну ситуацію: «антикознавство, попри наростаючу спеціалізацію⁷⁶ сучасної науки, значною мірою зберігає власний синтетичний міждисциплінарний характер – тією ж мірою, що й класичне сходознавство та, ймовірно, більшою, ніж решта історичних і філологічних дисциплін. Антикознавство складається з трьох основних дисциплін⁷⁷: філології, історії та археології (з підлеглим до неї

⁷⁶ Зауважимо, що для професійного антикознавця, співробітника РАН, МДУ ті РДГУ А. Іванчика загальнонаукової проблеми міждисциплінарності взагалі не існує.

⁷⁷ Дозволимо собі не погодитися з дисциплінарним розподілом антикознавства за А. Іванчиком. В розділі 1 ми довели, що значну частину антикознавства складає філософська техніка читання та інтерпретації текстів, для загальної картини також важливі культурні, політичні й соціальні антикознавчі дослідження – фактично,

мистецтвознавством). При цьому їхні межі часто постають доволі хиткими, тож для успішних занять однією з дисциплін необхідно професійно знатися на інших, а про деякі спеціальності взагалі важко сказати, як їх слід класифікувати» [16, с. 230]. Перш за все слід відзначити, що антикознавство доби «античного проекту» було значним фактором дисциплінаризації й спеціалізації, парадоксальним чином залишаючись фундаментально міждисциплінарним утворенням, тобто науковим формуванням, що має за мету не вирішення окремих проблем, а пошуки відповідей на загальнолюдські запитання. «Античний проект» намагався дізнатися, що означає бути людиною, бути представником високої культури, бути європейцем, бути здатним пам'ятати та зберігати, бути здатним змінювати себе. Сучасне антикознавство відмовляється від надмірних зазіхань та звужує власну компетенцію до виключно спеціальних питань⁷⁸. Проте, «теплі» сторони античного проекту проявлені в саморефлексії антикознавців та у різноманітних спробах виходу до філософських засад дисципліни.

Завдання з осмисленої переробки «античного проекту» в постнекласичній парадигмі цілком збігаються із завданнями сучасного методолога – постнекласична наукова мова розвивається й породжує нові способи артикуляції прихованих і периферійних утворень у «надтонких техніках аналізу» [8, с. 169]. Шляхом засвоєння фундаментальних частин античного проекту з використанням постнекласичних методів набуваємо можливості виведення міждисциплінарних потенцій античного проекту з тіні сучасності. Античний проект відсилає до універсальності – саме довіра до неї як до «цілісності без тоталітаризму» [8, с. 178] повертається в міждисциплінарній установці. Водночас основні структурні елементи античного проекту віддзеркалюються в новітніх методологічних пошуках постнекласики, сформульованих Л. Багатою: філологічна, класична його сторона співзвучна «"гетероархічному" співвідношенню історичних типів раціональності» [8, с. 173], у якому виробляється «спільна коеволюція

антикознавство сягає всіх областей сучасного гуманітарного знання. Проте, позиція Іванчика щодо цього питання є цінним свідомством як погляд сучасного професійного історика на положення власної дисципліни.

⁷⁸ У цьому розділі йдеться про ідеальну модель дисципліни антикознавства, що збігається з реальною областю знання далеко не повною мірою.

гетерогенних смислових розгорток того чи іншого феномену, що виникли за різних історичних часів» [8, с. 173]. Фактично на цьому шляху ми відмовляємо тотальній історизації гуманітаристики та узгоджуємо власну дослідницьку техніку з ціннісно-орієнтованою технікою класичних філологів XVIII-XIX ст.: «Інтенсивна еволюція залишає осторонь уявлення про лінійний історичний час, а також ідею жорсткої ієрархічної сопідлеглості» [8, с. 173]. Проте ми не елімінуємо історичність із постнекласичної методології, також переосмислюючи її в нових термінах. Л. Богата слідом з Л. Киященко визначає постнекласичний історизм як «творче розкриття минулого» – «розкриття минулого в єдності всього того, що вже було розкрито в тому чи іншому напрямі – все це формує складне знанієве середовище, що “інтенсивно еволюціонує”» [8, с. 172]. У подібній координації філологічної та історичної категорій скріплюючу функцію виконує філософія – маємо ще одне відображення будови «античного проекту» з його філософським метарівнем. «Філософія – це завжди практика інтелектуального со-налаштування з низками універсалій, що відкриваються й перевідкриваються наново» [8, с. 177]. Філософія екстатична у власній здібності до універсалізації та як «жест до межі» [8, с. 177] є принципово міждисциплінарною.

3.2.3 Постколоніальний контекст пізнання античності

Сучасна рефлексія «античного проекту» фіксує вельми складну проблему, що перешкоджає його безболісному включенню до постнекласичного гуманітарного дискурсу – це проблема нейтральності, яка посіла чільного місця в XXI ст. у зв'язку з розвитком постколоніального дискурсу. Перше значення слова «класичний» пов'язане з елітарністю – ця фундаментальна конотація оточує «класичні» дисципліни, «класичну» освіту – усі можливі «класики» тотальною недовірою. XX ст. було фінальною добою у пануванні класичної складової в загальнонауковій та освітній сферах. Якщо східна «червона» півкуля поляризованого світу мала цілу програму з нівелювання антикознавства та додаткові процедури для змінення пам'яті про античність у антикознавстві, у

західній системі знання після повного знищення еталонної німецької науки та з новим пріоритетом прагматичних цінностей молодій американській нації (яка не має прямої античної «спадщини»), а також неминучої переоцінки європейських традицій настав новий етап критики античної спадщини. Траекторія розвитку антикознавства в ХІХ ст., поступовий зсув ядра дослідницьких інтересів від філології до історії та їхнє подальше поглиблення до економічного й соціального її вимірів цілком окреслила шляхи полишення «елітарної» інтерпретації античної культури. «Увага перемикається на географічну й соціальну периферію античного світу. Про неї раніше майже нічого не було відомо. Тепер завдання полягало у відновленні явищ, фактів і процесів, що, на перший погляд, не належали до античної спадщини у власному, культурно-історичному сенсі, проте відкривали простір для окремих досліджень, які набагато краще відповідали духу часу» [18, с. 201] – Г. Кнабе зазначив антикознавчі зміни початку ХХ ст., але в сучасності ці тенденції значно посилюються та закріпилися. «Археологи, – зауважують М. Бірд і Дж. Хендерсон, – більше не цікавляться пошуками відомих давніх монументів і їхніх скарбів <...> Натомість їхня увага зміщується до зворотньої сторони античності: до життя фермерів у селі, до загальних закономірностей розселення в ландшафті, до сільськогосподарських культур, домашніх тварин і споживання їжі» [39, с. 56]. Периферійні тенденції романтичної історії були підкріплені не лише «лівим» дискурсом – завдяки йому в антикознавстві визначилися дослідження з історії рабів, розвитку давньогрецької й давньоримської економіки, історії праці та техніки, матеріальної історії – але також появою у другій половині ХХ ст. постколоніальної теорії⁷⁹. Обидва фактори слугували розгортанню максимально широкого й детального вивчення культури «в більшій її конкретності, диференційованості, індивідуальності» [15, с. 208]. Обидві гілки збагатили антикознавство як новим матеріалом, так і питаннями щодо його предмету. Вихід постколоніальних досліджень на територію антикознавства наприкінці ХХ ст. для

⁷⁹ Постколоніальна теорія аналізує культурні, економічні, політичні наслідки колоніалізму як у колишніх колоніях, так і в колишніх метрополіях. Перші зразки постколоніальної критики датуються 1960-ми і пов'язані зі світовою деколонізацією. Теорія формулювалася в термінах постмодернізму в 1980-ті, коли з'явився роботи Е. Саїда, Г. Співак, Г. Бгабі.

частини авторів дорівнювався загибелі дисципліни, а для іншої частини – зведенню рахунків із нею. «Більшість антикознавців виступають у захист власної дисципліни як наріжного каменю західної цивілізації, але багато хто з африканських дослідників вважає цю традицію імперіалістичною і расистською. Постмодерністськи питання самовизначення й перенесення античної традиції призвели до лютих суперечок про походження західної цивілізації» [49, с. 130], – В. Домінік, професор університетів Африки, Океанії й обох Америк, вбачає нову проблематизацію антикознавства в постколоніальному контексті. Культурна децентралізація дозволяє дізнатися більше про культури, колонізовані європейцями, тож дослідники не можуть не співвідносити отримані знання з уявленнями про первісно відомі «інші» культури минулого. «У африканському контексті концепт античної традиції відкривається для критики на підставі того, що ця традиція не є ані повною мірою класичною, ані когерентною, а здебільшого фрагментарною формою культурного гібрида, у якому античний та постколоніальний елементи різних культур – не тільки африканської й європейської – зближуються та розмежовуються» [49, с. 131]. Поле взаємодії постколоніальних і антикознавчих студій сьогодні розширюється – саме цьому процесу та його результатам присвячено збірку «Античність у постколоніальних світах» (*Classics in Post-Colonial Worlds*, 2007) [45] за редакцією Л. Хардвик і К. Гилеспі. Значну частину збірки складають так звані *case studies*, проте зустрічаємо й теоретичні статті – наприклад, Г. Триведі критикує західне антикознавство через його зіставлення з індійським антикознавством контр-імперіалістського типу (*Western Classics, Indian Classics: Postcolonial Contestations*), а І. Віліс відстоює тезу про те, що Римська імперія як метафора світового суверенітету, побудованого за її моделлю, функціонує дотепер (*The Empire Never Ended*).

Постколоніальна критика антикознавства підтверджує зазначені в попередньому підрозділі характеристики – вона, зокрема, виявляє, що в центрі знання про античність, у його способах збирання й накопичення міститься самосвідомість європейської культури. Поряд із корисним для вивчення феномену

антикознавства результатом виникає нова небезпека тотальної політизації цієї сфери знання – задля співвідношення класичної, підкреслено несучасної європейської науки з культурно-політичним «порядком денним», ризикуємо втратити її основний об'єкт і задовольнятися постмодерним «жонглерством» модними концептами. Попри це, постколоніальний контекст конструює найважливіший критичний простір сучасності, що вимагає особливої уваги в дослідженнях складних і акцентовано «класичних» феноменів. Дослідниця Л. Хічкок резюмує: «Колись антикознавство було синонімом освіти, але сьогодні абітурієнтів дуже мало, інтерес до грецького і латинського знижений, а дисципліна, заснована на європоцентристському уявленні про спадщину кожного (хоче він того чи ні!) поступово втрачає зв'язок із мультикультурним і мультиетнічним світом. Заперечування дискурсу-гегемона за допомогою питань про соціальний клас, гендер, етнос, а також дослідження античного світу в розширеному мультикультурному й історичному контексті, можливо, вдихне друге життя в антикознавство» [48, с. 194].

Казус постколоніальної критики антикознавства відкриває ще один важливий його вимір, а саме вимір темпоральний. Дослідниця С. Гамфріс, авторка книг «Дивні боги» (*The Strangeness of Gods*, 2004) і «Класика сучасності» (*Modernity's Classics*, 2013), у статті «Класика і колоніалізм: до еротики дисципліни» (*Classics and Colonialism: towards an erotics of the discipline*, 2002), вводить тезу про антикознавство як колонізацію минулого. Дисциплінаризація й інституціоналізація, тобто відцентрові сили формування антикознавства, за Гамфріс, концептуально збігаються з європейською колоніальною політикою. На прикладі Вінкельмана вона демонструє «остранение» (за В. Шкловським) як необхідний інструмент модерних дослідників античної культури. «Парадокс Вінкельмана полягав в тому, що він, часто цього не усвідомлюючи, проголосив образ античності позачасовим і підлеглим імітації, та разом акцентував історичну випадковість, що породила творчу енергію древніх» [47]. Творчість Вінкельмана визначила роль читача-антикознавця, який конструює власну дослідницьку точку огляду, так само як і

місце об'єкту вивчення – усі його прояви оформлюються дисциплінарно: у подібній організації чітко просліджуємо колоніальну «асиметрію влади». Проблема антикознавства як дисципліни розгортається тут у термінах критики модерну: з одного боку, стає можливим вихід до нової культури й створюються умови для діалогу, з іншої – сам діалог виявляється частиною сконструйованого минулого.

«В такий спосіб Гамфріс описує дискурс модерна з його безперервним включенням у переговори між утвореними «минулими» та уявленими «майбутніми» [47], резюмує рецензент статті Д. Хелд. Сутність модерного дискурсу ламає парадоксальну колоніальну будову антикознавства – шляхом змінення темпорального горизонту з-під архетипичного взірця проглядає ув'язнена в ньому інша культура. За допомогою критики антикознавства Гамфріс виходить на рівень загальної критики системи гуманітарної освіти: замість замикання в дисциплінарних межах «гуманітарні аудиторії мають бути місцями відкритих інтерпретативних практик, що розвивають здібність до чуйного діалогу, дисциплінарні рамки легко можна заперечувати, призначення тексту постає частиною процесу рецепції, а читачі вимушено стикаються з передумовами власних евристичних принципів» [47]. Над темою темпоральної колонізації з початку 2000-х дотепер працювала безліч дослідників: у 2011 р. у Йельському університеті відбулася конференція «"Паст"-колоніальне: антикознавство і колонізація минулого» (The Past-colonial: Classics and the Colonization of the Past), у якій, зокрема, приймали участь К. Харлоу, С. Голдхіл, М. Леонард, М. Вільямсон, Н. Ален.

Подібні дослідження «постколоніальної» античності проводяться також у східній Європі – для країн, що не мають, чи мають дуже небагато матеріальних слідів грецької й римської культур на власних територіях, принципово важливим було включення у класичну традицію за доби модерну – саме тоді з'явилися літератори та поети-перекладачі з латини й грецької, які переписали класичні твори

рідною мовою⁸⁰. «Шляхом створенням віршів та історії свого народу латиною, відповідно до західних моделей польські, угорські, чеські й литовські еліти оголошували себе частиною Європи, перекладаючи власний культурний досвід універсальною мовою античних знаків» [49, р. 138], зазначає польський історик антикознавства Є. Акер. Академічне вивчення античності та класична освіта цього регіону йшли рука в руку з колоніальною пропагандою великих імперій. Українські контексти антикознавства неминуче мають враховувати постколоніальну культурну гібридизацію. За дослідницею Т. Дзядевіч, в Україні існує повноцінний постколоніальний дискурс, проте більшість дослідників уникає його означення: «...специфіка української ситуації (втім, це стосується також ситуації в інших колишніх суб'єктах СРСР) полягає в тому, що анти-колоніальний дискурс тут складається з двох аспектів: антирадянського (і багато в чому збігається із загальним антирадянським рухом практично в усіх суб'єктах колишнього Радянського Союзу, у тому числі й в Російській Федерації) і антиросійського, направлено не проти Росії як такої, а проти російського домінування» [27, с. 177]. У антикознавчому дискурсі постколоніалізм виявляється як відмова від радянських методологій і критичний перегляд тих моделей антикознавства, що сформувалися в СРСР.

3.3 «Рецепція» та «традиція» у постнекласичній методології Classical Reception Studies

Ми визначили сучасний характер пізнання античності в термінах «античного проекту» й встановили точки сполучення й відокремлення «античного проекту» та сучасної системи знання. Це надає можливість виходу до важливої проблеми цього дослідження – проблеми встановлення області значень і зони дії рецепції в гуманітарному знанні. У розділі 1 ми зазначили, що цей базовий термін рецептивної естетики набув широкого обігу завдяки рецептивним студіям

⁸⁰ Саме транслятори античності є також «класиками» національних традицій: Г. Сковрода, А. Міцкевич, О. Пушкін, К. Донелайтис.

(reception studies) – «теорією»⁸¹, що узгоджується з постнекласичною парадигмою та постколоніальним зсувом у гуманітарних дослідженнях. Трансформація інструменту чистої літератури в комплекс технік повноцінного культурного й політичного аналізу, зафіксована у збірці «Рецептивні студії: від літературної теорії до культурних досліджень» (Reception Study: From Literary Theory to Cultural Studies) – рушійну силу цієї трансформації становила боротьба з каноном: «Яусс виступає на захист трансформативної сили канонічних текстів, але він також заявляє, що вивчення рецепції протистоїть традиційному сприйняттю літературного шедевра як історично трансцендентного. Подібне протистояння паралельне темам феміністської, афроамериканської, постколоніальної та ЛГБТ критики, і через це дослідження рецепції (reception study – О.П.) стали вельми важливими для критики, що має справу з літературним каноном і вивчає расову й гендерну політику» [51, с. 76]. Поширення рецептивних досліджень на всі області гуманітаристики призвело до їхнього неминучого зіткнення зі слідами «античного проекту», у якому було народжене ключове наукове формування рецептивної царини – студії з класичної рецепції (Classical Reception Studies).

Студії з класичної рецепції є новим напрямом британського антикознавства, що протягом останнього десятиліття набув впливу в усіх його субдисциплінах. За двадцять років свого існування цей комплекс досліджень перетворився на окрему антикознавчу спеціальність⁸². Нині відповідного фахівця можна знайти в кожному великому університеті Великобританії й у декількох університетах США. У 2014 р. британська спільнота Classical Reception Studies Network, заснована Відкритим Університетом Великобританії, відзначила десятилітній ювілей. Того ж року у вільній електронній енциклопедії Wikipedia з'явилася стаття Classical reception studies, – чи не найперше свідоцтво популярності й актуальності дослідницького напрямку. Окрім мережі Classical Reception Studies Network існує її нещодавно заснований австралійсько-новозеландський аналог. Декілька разів на рік виходять

⁸¹ Поняття теорії тут вживається в значенні американського *theory*, тобто універсального інструменту для області культурних, літературних, політичних та інших досліджень у царині гуманітаристики.

⁸² У 2001 р. під час чергового експертного оцінювання освітнього процесу Великобританії reception studies було включено до переліку розділів classical studies.

періодичні видання *Classical Receptions Journal* і *New Voices In Classical Reception Studies*.

Теоретичною основою рецептивних досліджень є праця Ч. Мартиндейла «Повертаючи текст» (*Redeeming the Text*, 1993)⁸³. Автор статті *Reception* у четвертому виданні «Оксфордського словника античності» (*Oxford Classical Dictionary*, 2012) й головний редактор монументальної «Оксфордської історії рецепції античності в англійській літературі», Мартиндейл є ініціатором проекту *Reception Studies Network* (2005). RSN має на меті «заохочення вивчення рецепції всередині дисципліни (Classics) і допомогу в розв'язанні проблем, з якими дослідження цього штибу стикаються сьогодні як на рівні викладання, так і на рівні наукових студій» [53]. Фактично Мартиндейл спирається на німецьку рецептивну естетику, зближуючи ідеї Г.-Р. Яуса й В. Ізера з постструктуралістським текстоцентризмом. У вступній статті до програмної збірки 2006 року «Антикознавство й застосування рецепції», що має назву «Рецепція й антикознавство майбутнього» [53], Мартиндейл проголошує: рецепція – це новий метод, який сутнісно протиставляється псевдо-об'єктивістській спробі читати тексти минулого, яким воно «було насправді». Запроваджуючи теорію рецепції в класичну філологію й суміжні дисципліни, ми звільняємо предмет дослідження від штучно створених рамців, виявляючи «спірність ідеї античності як чогось фіксованого, чії межі можуть бути встановлені, а сутнісна природа зрозуміла сама по собі, незалежно від іншого» [53]. Дослідник античності повинен, таким чином, виходити не з фактичного тексту, а з кожної окремої ситуації його прочитання: ми можемо читати одні тексти за допомогою інших, не забуваючи й про рецептивну активність читача. За Мартиндейлом, у перспективі антикознавство знов посяде осьове місце й буде здатним об'єднати навколо себе увесь комплекс гуманітарних дисциплін. Через десять років ідеолог рецептивних досліджень робить навіть ширший висновок. У статті 2013 р. «Рецепція – новий гуманізм? Рецептивність,

⁸³ Ця назва є типовим випадком неперекладності, оскільки англ. *redeem* означає не лише «повертати», але й «знову здобувати=відвойовувати», «спокутувати» й навіть «врятувати». Всі зазначені аспекти різною мірою звучать у назві книги, але мені не відоме українське слово, яке могло би відтворити цю гру сенсів.

педагогіка, трансісторичне» (Reception - a new humanism? Receptivity, pedagogy, the transhistorical), автор бачить суттєвий внесок книги «Повертаючи текст» в «істотному переосмисленні класичних студій як дисципліни, принаймні у Великобританії» [54, с. 169]. Розвиток рецептивних студій він називає головною ознакою й рушійною силою цього процесу. «Рецепція поставила питання руба, оскільки матеріал для дослідження тепер виходить не лише зі хронологічно класичної античності. У результаті будь-який текст будь-якого періоду будь-якої культури будь-якою мовою й на будь-якому носії потенційно може належати до дослідницької царини антикознавства» [54, с. 176]. Але замість остаточного позитивного визначення рецепції Мартиндейл окреслює методологічні крайнощі – пастки, в які вона не повинна потрапити. Він застерігає своїх послідовників від небезпечних ілюзій плаского історизму й порожнього «презентизму».

У царині рецептивних досліджень дослідник працює з феноменом трансісторичного: інтерпретація будь-якого античного тексту спирається на декілька «точок опори» (наприклад, сучасний читач – середньовічний текст, що взаємодіє з античним текстом – античний текст). «Єдиний спосіб для людського розуму працювати в мінливих контекстах продукції й рецепції – легко та швидко переміщуватися в часі» [54, с. 172]. Трансісторичне постає фундаментальним феноменом у виявленні людської природи, що вислизає, природи, проблема якої постулюється в критиці універсалізму й метанаративів. Рецепція – єдина методологія, що здатна вловлювати швидкоплинні коливання в основі значніших змін. Це відбувається завдяки напрузі в акті рецепції з його балансом пасивного й активного, позитивного й негативного, з його увагою до зовнішніх феноменів та самосвідомості. Мартиндейл звертається до естетичної теорії В. Пейтера – значного есеїста XIX століття й головного ідеолога естетизму. Унікальність Пейтера-дослідника полягає в «багатошаровому трансісторизмі»: «Ренесанс для Пейтера – феномен більше онтологічний, ніж історичний. Це троп для позначення будь-якого моменту інтенсивного почуття у світі, який наукове дослідження, раціональна думка, «аналіз» як такий звели до стану безсилля й ентропії» [54,

с. 179]. Відродження й нове набуття є сутністю рецептивних досліджень, про яку не слід забувати. Поглиблення поняття рецепції в цьому вимірі відсилає до проблематики історичної пам'яті і взаємодії з минулим та феномену відродження. За дослідницею відродження як культурного процесу О. Барановської, «необхідність кореляції методології пізнання ренесансних процесів з вимогами методології гуманітарних наук і принципами некласичних методологій є сьогодні цілком очевидною» [5, с. 4]. Ця необхідність схоплюється в інструментальному застосуванні рецепції як концепту, який збирає воєдино всі співвіднесені точки прочитання й прочитаного. Рецептивна методологія здатна привести дослідження до нового гуманізму, що його Мартиндейл протиставляє як старому гуманізму – точці зору зашкарублених представників освітнього академізму, згідно до якої вивчення античності є корисним⁸⁴, так і анти-гуманізму – серед його представників Мартиндейл називає М. Фуко, а також свого опонента С. Голдхіла, на погляд якого сучасна людина не має доступу до минулого, бо воно є цілком ізольованим. Минуле в новому гуманізмі – матеріал для побудови теперішнього, основа творчого акту, що базується на інтерпретації класичного світу.

Але не всі колеги Мартиндейла поділяють його оптимізм. У рецензії на збірку «Антикознавство й застосування рецепції» [56] Г. Мост коментує рецептивні дослідження як спосіб побалакати про свої захоплення й хобі у форматі наукової конференції. Теоретичну частину збірки, на його думку, складають гучні заяви про необхідність розповсюдження рецептивних досліджень, розбавлені спалахами антипозитивістського гніву, але жоден автор не намагається прояснити ані термінологію, ані методологію. Окрім Мартиндейла, можна назвати лише двох-трьох учених, що займаються критичною рефлексією самого напрямку. Більш типовим для рецепціоністів є пояснення методології нашвидкуруч, аби якомога швидше перейти до приємних практичних занять: винести на розгляд рецепцію грецької трагедії в творчості Шекспіра або переглянути фільм «Гладіатор». На практиків нарікає сам Мартиндейл. Він стверджує, що дослідження в цій сфері

⁸⁴ Тобто прибічників рудиментарних нашарувань античного проекту в сучасному антикознавстві.

вимагає більшої праці, ніж у будь-якій іншій, «враховуючи міждисциплінарний характер і необхідність знайомства з усіма тими дисциплінами, що містять у собі рецептивні дослідження» [53, с. 170].

Т. Кін, лектор Відкритого університету, знаходить рецепцію античності в популярних науково-фантастичних серіалах «Зоряний шлях» і «Доктор Хто». Об'єкт його критики – недостатньо підготовлені дослідники. Історик за освітою, Кін звик приділяти основну увагу роботі з фактами, але, за його словами, прибічники рецептивних досліджень «полюбляють виражатися неясно й підганяють факти під теорію» [50]. Розробляючи теорію рецепції античності, Мартиндейл відштовхується від установок літературної теорії, зокрема, таких концептів, як «смерть автора» Ролана Барта та «горизонт очікувань» Г.-Р. Яуса. Він може приймати чи критикувати ці установки, але вважає їхній вплив на процес читання й інтерпретації незаперечним. Новому поколінню представників рецептивних досліджень зазначені настанови не знайомі, бо в системі британської й американської освіти не передбачено місця для європейської філософії «континентального» типу: феноменології, екзистенціалізму, герменевтики, структуралізму, постструктуралізму тощо. Предмет філософії в англomовному світі викладається суто аналітично, тож шансів зустрітися з герменевтикою або новою літературною теорією в університеті залишається небагато, – здебільшого вони залежать від окремих викладачів словесності та їхніх захоплень. Ч. Мартиндейл – один із саме таких викладачів, що мають специфічні захоплення. У діяльності Мартиндейла та ще декількох американських і британських теоретиків рецепції спостерігаємо реакцію на філософську поляризацію, зворотню до тієї, що відбувається в українській і російській гуманітаристиці, хоча й побудовану за тим самим принципом – засиллю однієї філософської тенденції вони протиставляють тенденцію протилежну, так би мовити зовнішню. Показово, що «континентальні» захоплення Мартиндейла вносять до його концепції рецепції такі традиційні елементи «античного проекту», як елітарність і прагнення до конструювання канонів. У своєму блозі *Memorabilia Antonina*, який присвячено антикознавству,

Кін вказує на свідоме бажання засновника класичних рецептивних студій дистанціюватися від новонабутих продовжувачів. Крайнє вираження цього явища – аналіз творів виключно високої культури. Кін стає на захист поп-культури у якості реципієнта античності, оскільки більшість людей створює власний образ античності саме по наданих нею лекалах. Кін не згодний також із тезою Мартиндейла про тотальне оновлення антикознавства й гуманітарних наук на базі рецептивних досліджень. Для нього цей напрям несе, головним чином, просвітницькі цілі: замість дослідницької картини античності як вона існує сьогодні, студії з класичної рецепції слугують глибшому й ціліснішому розумінню античної епохи на рівні буденної свідомості. На радість Кінові, рецептивні дослідження поступово виходять із тіні свого головного теоретика: з'являються нові праці, в яких помітна саморефлексія напрямку. Очолує цей «демократичний поворот» дослідниця Л. Хардвик.

Хардвик, авторка праці «Переклад світів, переклад культур» (*Translating Words, Translating Cultures*, 2000) і редакторка збірки «Довідник з класичної рецепції» (*A Companion to Classical Receptions*, 2008), є також головною редакторкою *Classical Reception Journals* і керує проектом «Рецепція античності в англійській драмі й поезії кінця ХХ століття». Останній має виявити «наскільки часто усні, письмові, зроблені з каменю або іншого матеріалу чи поставлені на сцені тексти < ... > відіграють важливу роль у сучасній культурі й політиці, та постають каталізатором великих змін»⁸⁵. Ініційована нею публікація збірки «Античність у сучасному світі: демократичний поворот?» (*Classics in the Modern World: A Democratic Turn?*, 2013) свідчить як про наявність інтересу до політичної сторони рецепції, так і про необхідність прояснення наукового статусу класичних рецептивних студій. Саме «демократичний» бік, з якого до феномену рецепції наближається Хардвик та її однодумці, робить кроки до соціальних наук. У «Довіднику...», що претендує на місце одного з базових текстів рецептивного антикознавства, рецепція визначається як «способи трансляції, засвоєння,

⁸⁵ Цитується згідно з описом проекту на веб-сторінці Відкритого університету за посиланням <http://www2.open.ac.uk/ClassicalStudies/GreekPlays> (12.12.2017).

інтерпретації, переробки, переосмислення й представлення матеріалів грецької й римської античності» [46, с. 3]. Редактори намагаються упорядкувати царину досліджень, поділивши всі тексти збірки на 8 груп: «Рецепція в рамцях античності й поза ними», «Передання, акультурація й критика», «Проблеми перекладу», «Теорія і практика», «Виконавські мистецтва», «Кіно», «Культурна політика» та «Мінливий контекст». Критики знаходять поділ умовним: есе відрізняються одне від одного не лише тематично, але й за ступенем критичної рефлексії й дослідницької глибини. За рецензентом Р. Мартином, під вивіскою рецептивних досліджень працюють дослідники з абсолютно несхожими інтересами: «від експертів в області фан-фікшн до істориків античного Риму й викладачів давньогрецької, а також чимале число продюсерів, режисерів, драматургів. Енергія книги породжується цією цікавою сумішшю авторів, багато хто з яких належить до молодого покоління» [52, с. 94.]. Ймовірно, широта є свідомством саме «демократизму» Хардвик, але на догоду йому офіруються критерії грамотного дослідження. Редакторське визначення класичних рецептивних студій жодним чином не прояснює ситуацію. Свою критику висловив й філолог Дж. Блевінс. Він не може вловити різницю між рецептивними студіями й інтелектуальною історією або традиційним антикознавством. За Блевінсом, ця проблема «ілюструє необхідність детальної дискусії на тему розподілів і відмінностей, якщо редактори хочуть відокремити рецепцію від інших спеціалізацій, пов'язаних з античністю» [40, с. 150].

Ще одну версію класичних рецептивних студій пропонує С. Голдхіл, професор грецької літератури й культури в Кембриджі. Тематично Голдхіл спеціалізується на грецькій трагедії й античній сексуальності. Йому належать праці: «Любов, секс і трагедія: як античний світ формує наше життя» (*Love, Sex Tragedy: How the Ancient World Shapes Our Lives*, 2004), «Переосмислюючи революції через античну Грецію» (*Rethinking Revolutions through Ancient Greece*, 2006) і «Вікторіанська культура й класична античність: мистецтво, опера, література та проголошення сучасності» (*Victorian Culture and Classical Antiquity*,

2011). Голдхіл – головний опонент Мартиндейла, категорично не згодний з його визначенням рецепції, «занадто огрублим і пасивним для вираження динаміки опору та привласнення, пізнавання й самозвеличення» [54]. Для Голдхіла студії з класичної рецепції є передовсім міждисциплінарною сферою, яка перегукується з історією, філософією, літературознавством, мистецтвознавством, і (майже небезпечно) близька до cultural studies. Спроби замкнути цей перспективний напрям у рамках одного лише антикознавства викликають у нього відчайдушний опір. У тексті «Вікторіанська культура і класична античність» він демонструє застосування методології, здатної значно розширити існуючу модель класичних рецептивних студій. Розглядати рецепцію лише як двобічний процес є для Голдхіла примітивізацією: аналізові впливу античного тексту на подальші століття він протиставляє комплексне вивчення динаміки рецепції як «події всередині культурної історії» [43, с. 169]. Із контекстуального аналізу феноменів культури й мистецтва автор отримує свідчення щодо ролі античності у Вікторіанську епоху: Античність, діючи завдяки освіті як «структура влади», здатна була водночас впливати на самоідентифікацію періоду й непомітно сприяти нівелюванню його ключових настанов. «Вікторіанська» взаємодія з античністю можлива сьогодні на одному рівні з іншими взаємодіями, а рецепція – це «пошук власного місця в історії» [43, с. 272]. Заслуга Саймона Голдхіла полягає у сміливій критиці тих засад, на яких базуються дослідження цілої плеяди вчених, хоча він і відштовхується від аналогічних первинних настанов і джерел. На думку рецензентки А. Бакоджиані, Голдхілл допомагає дослідникові «усвідомити межі власного дослідження й бути готовим до їх постійного розширення». Бо «для збереження своєї життєздатності класичні рецептивні студії мають бути відкритими до нових теоретичних і методологічних підходів» [38].

Фігура Голдхілла відображує вельми важливу тенденцією для формування рецептивних студій – фактично ці дослідження виявляються інституційним продуктом роботи із постструктуралістськими методологіями в аналітичному філософському середовищі. По стопах Голдхілла йде нове покоління британських

і американських дослідників, для яких заняття «континентальною» філософією впливають саме із занять античністю і *vice versa*. Серед них можна назвати професорку грецької літератури М. Леонард, що читає курси з рецепції, філософії й критичної теорії. Авторка праці «Афіни в Парижі: антична Греція й політика у французькій післявоєнній думці» (*Athens in Paris: Ancient Greece and the Political in Post-War French Thought*, 2005) і редакторка збірки «Деріда й античність» (*Derrida and Antiquity*, 2010), Леонард проголошує: «Я досліджую, яким чином зайняття античністю сформувало ґрунт для способів осмислення сучасності»⁸⁶. Також слід згадати професора класичної філології П. Мілера, автора книги «Духовні практики постмодерну: кон-струкція суб'єкта й рецепція Платона у Лакана, Деріди й Фуко» (*Postmodern Spiritual Practices: The Construction of the Subject and the Reception of Plato in Lacan, Derrida, and Foucault*, 2007) – він виказує своє захоплення французькими філософськими техніками опрацювання античності й ставить їх набагато вище за англійську та американську традиції антикознавства. Мілер критикує відомі йому способи ознайомлення антикознавців із філософією постструктуралізму: «ми опиняємося в ситуації, в якій англо-американські антикознавці та філософи, що працюють з античністю, не знають «теорії», і відтак не можуть оцінити широту й глибину внеску французького постструктуралізму в наше розуміння генеалогії західної думки, тоді як англо-американські «теоретики» не знають антикознавства та його значення для французького академічного життя» [55, с. 7]⁸⁷.

Отже, умовно можна виділити три основні позиції щодо питання самовизначення й направлення *reception studies*. Перша – консервативний гуманізм Ч. Мартиндейла, що поєднує в собі стійку віру в гуманістичні класичні ідеали минулого з ідеєю гуманітарних реформ та виходом у междисциплінарність. Друга – демократичний плюралізм Л. Хардвик, у якому визначення рецепції стає

⁸⁶ Цитується згідно з переліком наукових інтересів М. Леонард на веб-сторінці Університетського коледжу Лондона за посиланням <http://www.ucl.ac.uk/classics/staff/fulltimestaff/miriamleonard>

⁸⁷ Мілеровський ідеал антикознавчого дослідження полягає в затвердженні філософської перспективи з метою змінити себе та світ: «Дослідження античності у Франції далекі від репрезентації невчасного або реакційних вправлянь у ностальгії, швидше вони є формою радикального відчуження та, відтак, політичної критики» [55, с. 10].

настільки гнучким, що здатне невпинно продукувати нові значення, а єдиним поєднуючим фактором є антична тематика досліджень. Третя – відкритий культуроцентризм С. Голдхіла, що відмовляється обмежувати рецептивні студії лише античною проблематикою, вважаючи, що їхнє коло можна роширювати й поширювати на все нові культурні області. І хоча всі три позиції не є остаточними, а кожна з них набуває нових варіацій на тему визначення і вживання рецепції, можна встановити деякі загальні характеристики. Це, по-перше, мета рецепціоністів – усі вони розмірковують над проблемою затвердження междисциплінарності в дослідженнях античності й прагнуть до методологічних трансформацій гуманітарного знання. Цей осьовий напрямок нового антикознавства можна критикувати за тенденційність, неглибокість, відсутність єдиної системи поглядів, ба навіть відсутність уніфікованого визначення ключового поняття, але показово, що для універсалізації сучасного знання вони обирають саме рецепцію. Другим значним моментом стає античність як резонатор *reception studies*. За рідкими виключеннями, усі дослідники цікавляться сприйняттям, прийняттям, спадщиною, відродженням і т. ін. елементів культури стародавньої Греції та Риму. Сама спрямованість укупі з тотальною критикою діючої моделі антикознавства привертає нашу увагу до способів і методів дослідження античності сьогодні. Це свідчить про пошук засобів перегляду «античного проекту» та його методологічного потенціалу, а також про спроби його примирення із сучасним станом пізнання.

Студії з класичної рецепції успадкували поняття рецепції німецької рецептивної естетики та, хоча й зі значними змінами, продовжили американізовану лінію його гуманітарного вживання. Головна складність аналізу полягає в тому, що теоретики й (більшою мірою) практики американських рецептивних студій застосували чітко визначене поняття до настільки широкого й різноманітного матеріалу, що в процесі їх досліджень воно значно розширилося й трансформувалося. У підсумку рецепція перетворюється на певний поєднуючий концепт, що маркує дослідження з культурної історії, проте його межах часто

бракує ясності. Ймовірно, саме недостатність осмислення збираючого концепту рецепції приводить до ситуації, у якій доволі продуктивна методологія виявляється підставою для багаточисельних польових досліджень і case studies, проте не має адекватного засобу їх об'єднання. Спробуємо визначити початкові точки подібного концептуального визначення шляхом визначення «термінологічного гнізда», у якому виявляється гуманітарно-дослідницька рецепція.

У розгляді сусідніх до рецепції понять, серед яких можна зазначити вплив, запозичення, сприйняття, спадкоємність і, нарешті, традицію, найбільшою мірою нас цікавить останнє. Згідно до «Нової філософської енциклопедії», це «спосіб буття й відтворення елементів соціальної та культурної спадщини, що фіксує стійкість і спадкоємність досвіду поколінь, часів і епох» [22, с. 87]. Якщо згадаємо рецептивну методологію Мартиндейла як спробу «розладжування» усілякої історичної фіксації й усталеності, подібне визначення проявить деяки вузлові суперечності. Окрім цього, рецепція немислима поза співвіднесенням з традицією, питання швидше полягає в тому, чи становить вона протилежний полюс, в рамках якого утримується певна напруга у сприйнятті зв'язку між минулим і сучасним, або може бути визначена всередині традиції, завжди при ній, як виступаюча проти певного порядку спадкоємності. У зв'язку з подібною можливістю розглянемо поняття спадкоємності. У сучасній філософії цей концепт втратив популярність, проте за радянських часів поняття спадкоємності в гегелівсько-марксистському осмисленні було вельми поширеним. Визначення спадкоємності знаходимо у «Філософській енциклопедії», що виходила з 1960 по 1970 рр.: «зв'язок між різними етапами або рівнями розвитку, суть якого складає збереження тих чи інших елементів цілого або окремих сторін його організації при зміні цілого як системи» [30, с. 87]. Англійський аналог спадкоємності – *succession* майже не вживається в науковому дискурсі. Частіше зустрічаємо слово *heritage* – «спадщина», проти вживання якого висловлюються прибічники рецептивних студій у своїх тавруваннях позитивістські налаштованих істориків.

Щодо таких сусідніх термінів як «вплив» та «запозичення», вони утворюють зв'язку подібну до «рецепції – традиції». У цьому нас переконує стаття В. Лазарева «Про впливи та запозичення в історії філософії», у якій дослідник оспорує скептичний погляд на російську філософію як історію запозичень. Він, зокрема, зауважує, що російські мислителі часто піддавалися впливам з боку своїх західних колег, але «не всякий вплив є залежністю, і залежність не означає прямого запозичення» [21, с. 97]. Вплив, підкреслює автор, може відбуватися тільки щодо дечого сформованого, оригінального й самостійного, це «буде й поштовх, й спонукання». Поняття «запозичення» базується на лінгвістичному вимірі, зокрема, представленому в «Словнику лінгвістичних термінів»: «звернення до лексичного фонду інших мов для вираження нових понять, подальшої диференціації вже наявних і позначення невідомих раніше предметів» [3, с. 150]. Філософське або світоглядне запозичення для Лазарева є процесом несвідомого, сліпого калькування, що не включає у себе, або включає дуже малою мірою, рефлексивний елемент. Загалом, і спадкоємність, і запозичення, і вплив можуть бути охарактеризовані як процеси, що відбуваються всередині традиції, однак у випадку рецепції таке розміщення неможливе.

Повернемося до співвіднесення рецепції й традиції. У випадку «рівності сил» цих явищ ми йдемо шляхом протиставлення, який, зокрема, педалюється в сучасних рецептивних студіях. Головний акцент у цьому випадку ставиться на активному або пасивному порядку сприйняття. Звернемося до етимології: латинське *traditio* означає передачу, переказ, своєю чергою *rescriptio* – це прийняття. Ймовірно, мова йдеться про два боки або два полюси єдиного процесу взаємодії минулого й сучасного, тож традицію можемо розглядати як дію минулого, що відбулося й, відтак, справило якійсь ефект на нас, перебуваючих у теперішньому; рецепція, навпаки, буде породженням нашого власного сприйняття, а також нашого залучення до процесу діалогу з традицією. У зв'язку із цим виникає проблема свідомого та рефлексуючого засвоєння, що є характерною рисою рецепції для більшості дослідників. Мартиндейл зауважує, що «термін “рецепція” був обраний

для заміни таких слів як “традиція” та “спадщина” (heritage), зокрема, для підкреслення активної ролі сприймаючого» [54]. Повернемося до «Нової філософської енциклопедії»: «традиція виступає посередником між сучасністю та минулим, механізмом збереження й передавання зразків, прийомів і навичок діяльності, що явково входять до реального життя людей і не потребують якогось особливого обґрунтування та визнання, окрім посилення на свою давність і вкоріненість у культурі» [22, с. 87]. У доведеному до кінця протиставленні рецепція, гранично, є саме тим, що потребує «особливого обґрунтування», отже, як свідоме, рефлексуюче сприйняття вона скоріше наближується до «холодної» сторони гуманітарного знання, а не до «теплої», як того бажають теоретики *reception studies*, за якими рецепція вживається в аналізі найтонших рівнів відмінностей і відповідностей. Проте, у сучасному гуманітарному комплексі наук рецепція – це не просто сприйняття, тобто засвоєння чогось дотепер чужого, але операція, яка впроваджується щодо відомого, поширеного, часто традиційного (звідси й невпинний поділ території з традицією) – саме тому класичні рецептивні студії претендують на конструювання нової моделі антикознавства. Важливим питанням гуманітарного знання залишається можливість здійснення рецепції в умовах перебування у традиції, що невпинно продукує «передачу», тобто займатися рецепцією неминуче присутнього поряд із нами. Це питання дозволяє нам вийти на метарівень рецептивних студій – рівень філософсько-методологічного дослідження. Ми зазначили, що саморефлексія всередині класичних рецептивних студій призводить до філософських побудов; напевно, включення методологічної проблематики до цих побудов дозволить нарешті визначити залишкові ефекти «античного проекту» та вбудувати його відрефлексовані складові до постнекласичної міждисциплінарної перспективи гуманітарного знання. Відтак, збираючий концепт рецепції маємо осмислювати інструментально. «Результатом постнекласичних рефлексій виявилось не лише відкриття специфічного набору ключових концептів, але також прояви методу, за допомогою якого може бути здійснене засвоєння інтенсивних еволюційних процесів. Відмінною рисою цього методу є здійснення множинних рецептивно-

рефлексивних рекурсій, що здійснюються у складному відкритому знанієвому середовищі множинним суб'єктом у не-лінійному (актуальному, глибинному) часі» [8, с. 180]. Рецепція – це постнекласична гуманітарна техніка, що здатна опрацьовувати багатопланові й нелінійні процеси. Для її повноцінного оформлення важливою є обробка різноманітних історичних реконструкцій, через яку відбувається не лише розширення меж і розміщення нових інструментальних та смислових акцентів у гуманітарному знанні, але також методологічне самозбагачення. Усі ці процеси ми спостерігаємо, зокрема, через трансформації «античного проекту» у класичних рецептивних студіях.

Висновки до третього розділу:

Сучасна проблемна перспектива антикознавства розкривається через кореляцію із загальною проблематикою гуманітарного знання, оформленням постнекласичної наукової парадигми і встановленням междисциплінарних зв'язків, а також через коло питань, привнесених у загальногуманітарний дискурс постколоніальною критикою. Установлення філософської рефлексії як метарівня антикознавства дозволяє виділити особливості поляризації сучасного антикознавства шляхом його розміщення в аналітико-континентальній (герменевтичній) контраверсії, актуалізованій у другій половині ХХ ст. Аналітичний і континентальний способи мислення вишикувалися у дві паралельні лінії філософування, що привело до епістемологічної, інституційної й географічної поляризації всієї системи знання. Один із дослідників конфлікту М. Шаулаускас вбачає шлях до його розв'язання в конструюванні континентальної філософської мета-науки – на противагу аналітичній інтегральності, вона буде спроможною синтезувати мета-рівень із урахуванням гуманітарного знання та, відтак, антикознавства як його проблемної царини. Через термінологію поляризації ми розглянули «казус» пізньорадянського (та пострадянського) антикознавства – «культурологічну» (Р. Тульчинський) школу антикознавства як реінкарнацію «античного проекту», що сформувалась у замкненому радянському середовищі, та

її сучасну аналітичну критику з боку творців проблемного підходу до вивчення античної філософії. Це своєрідне case study дозволило перевірити дієздатність вживання теоретичного конструкту «античний проект» у методологічному аналізі антикознавчих підходів.

Постнекласичний ракурс розгляду антикознавства вимагає його узгодження з низкою запитань – це, по-перше, питання про засади гуманітарного знання, задане загальною кризою гуманітарних наук. «Античний проект» розгорнувся за часів ситуації гуманітарних наук між «двох народжень» (Г.У. Гумбрехт), частково діяв через них, але частково уникнув інституційного оформлення в гуманітарному знанні. З цим пов'язані як глибока сучасна криза антикознавчих засад, так і спроби відновлення системи гуманітарного знання, починаючи з його освітньої складової. Розв'язання загальногуманітарних проблем залежить від осмислення й розробки постнекласичної парадигми науки і, зокрема, поглиблення рефлексії міждисциплінарних процесів. Гуманітарний контекст постнекласичного теоретизування дозволяє відзначити його групування поблизу «холодних» (О. Афанасьєв) форм гуманітарного знання, зразом його «теплі» форми залишаються непрочитаними – це, зокрема, дозволяє «античному проекту» уникнути постнекласичного осмислення та зберегти власний периферійний вплив. Філософське осмислення «античного проекту» в гуманітарному дискурсі неминуче приводить до його постколоніальної «перевірки» – відтак стикаємося з проблемою європоцентризму як одного з наріжних каменів античного проекту, а також окреслюємо у ньому сліди елітарності й імперіалізму. Водночас, дослідження, що розглядають «проект» за допомогою постколоніальної оптики, дозволяють критично переглянути його й найближче сягають того, що можна назвати «перевіркою сучасністю», яку має пройти «проект».

Масив постколоніальних досліджень античності здійснюється в рамках напрямку студій з класичної (Classical Reception Studies), що намагається охопити всі можливі способи прочитання античності сьогодні, але неспроможний їх синтезувати. Проблема розбіжностей всередині студій пов'язана з розумінням

рецепції й виявленням твердих і гнучких теоретичних підстав. Популярність і продуктивність цього напрямку в західному гуманітарному дискурсі пов'язані з його претензіями на універсальність, а також з потенційним виходом на філософський рівень способом роботи з континентальними питаннями в аналітичному філософському кліматі. Рецептивні студії охоплюють «теплі» ділянки антикознавства, в такий спосіб виявляючи свій постнекласичний методологічний потенціал. Необхідність розробки тоншого інструментарію постнекласичних методологій звертає нашу увагу на рецептивні дослідження та вимагає окреслення інструментального концепту рецепції через його «термінологічне гніздо» (Л. Богата). Завдяки співвіднесенню з поняттями традиції, впливу, запозичення, спадкоємності, а також ретельному аналізу сфер його вжитку в гуманітарному знанні (розділ 1), можемо зробити висновок про рецепцію як «процедуру збирання» (А. Худенко), що її можемо осмислити в інструментальному вимірі.

Список використаних джерел до третього розділу

1. Ажимов Ф.Е. Что такое междисциплинарность сегодня? (Опыт культурно-исторической интерпретации зарубежных исследований) // Вопросы философии. 2016. № 11. С. 70-78.
2. Афанасьев А.И. Субъектная рациональность гуманитарного знания // Актуальні проблеми духовності. 2007. Вип. 8. С.151-161.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
4. Ахутин А.В. Античные начала философии. Санкт-Петербург: Наука, 2007. 784 с.
5. Барановская О.Н. Методология познания ренессансных процессов в культуре: Дис на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: 09.00.02 «Діалектика та методологія пізнання» / М-во освіти і науки України, Одеський державний політехнічний університет. Одеса, 2004. 167 с.
6. Баумейстер А., Панич О. Стан і перспективи українського антикознавства: круглий стіл «Філософської думки» // Філософська думка. 2012. № 1. С. 5-25.
7. Библихин В.В. Алексей Федорович Лосев. Сергей Сергеевич Аверинцев. Москва: Институт философии, теологии и истории Св. Фомы, 2004. 416 с.
8. Богатая Л. Трансдисциплинарность: постнеклассический ракурс рецепции // Філософія освіти. 2015. №1 (16). С. 168-182.
9. Брагинская Н. В. Как изживали классику и как она выживала: (размышления над книгой «Античные авторы и коммунизм») // Новое литературное обозрение. 2014. № 5. С. 324-342.
10. Вольф М., Бутаков П., Берестов И. Аналитическая история античной философии // Sententiae. 2013. № 1. С. 96-108.
11. Вольф М. К вопросу о национальной философии: античный ракурс // Sententiae. 2014. № 1. С. 24-38.
12. Вольф М.Н. Проблемный подход к исследованию древнегреческой философии / Вольф М.Н., Берестов И.В. // ΣΧΟΛΗ. – 2007. –Т. I, № 2. – с. 203-246.
13. Гумбрехт Х. У. «Башня из слоновой кости»: о будущем гуманитарного образования / интервью, пер. с англ. Евгения Галены // Новое литературное обозрение. 2016. № 2 (138). С. 60-67.
14. Гумбрехт Х. У. Филология и сложное настоящее / пер. с англ. Н. Поселягина // Новое литературное обозрение. 2016. №2 (138). С. 67-75.
15. Доброхотов А. Г. С. Кнабе об «энтелехии культуры» // Вторая Навигация: Альманах. 2008. Вып. 8. С. 22-35.
16. Иванчик А. И. Антиковедение в России: проблемы развития в современных условиях // Труды Отделения историко-филологических наук РАН. 2014. С. 229-237.
17. Иглтон Т. Медленная смерть университета. URL: https://sceptis.net/library/print/id_3672 (16.12.2017)
18. Кнабе Г. С. Материалы к лекциям по общей теории культуры и культуре античного Рима. Москва: Издательство "Индрик", 1994. 528 с.

19. Книгин А.Н. Междисциплинарность: основная проблема // Вестник томского государственного университета: Философия. Социология. Политология. 2008. № 3(4). С. 14-19.
20. Крічлі С. Вступ до континентальної філософії / Пер. з англ. Вадима Менжуліна. Київ: ТОВ Стилос, 2008. 152 с.
21. Лазарев В. О «влияниях» и «заимствованиях» в истории философии // Философские науки: Научно-теоретический журнал. 2008. № 6. С. 93-112.
22. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ред. В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин. Москва: Мысль, 2010.
23. Оболевич Т. От имяславия к эстетике: Концепция символа Алексея Лосева. Историко-философское исследование / Пер. с польск. Е. Твердисловой. Москва: Издательство ББИ, 2014. 443 с.
24. Пелікан Я. Ідея університету: переосмислення / Пер. з англ. Київ: Дух і літера, 2009. 360 с.
25. Петриковская Е. С. Антропосинтез А. Ф. Лосева // Актуальні проблеми філософії та соціології. 2016. Вип. 12. С. 96-101.
26. Петриковская Е.С. Греческий логос глазами А.Ф.Лосева (к 110-летию со дня рождения) // Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології. 2003. Вип. 4. С. 359-371.
27. Политики знания и научные сообщества / Под ред. В. Кебуладзе. Вильнюс: ЕГУ, 2015. 210 с.
28. Постнеклассика: философия, наука, культура / Ред. Л.П. Киященко, В.С. Степин. Санкт-петербург: Изд. дом «Мирь», 2009. 672 с.
29. Тульчинський Г. Філософська культура Росії кінця ХХ – початку ХХІ сторіч // Філософська думка. 2011. №6. С. 45-61.
30. Философская энциклопедия: в 5 томах / Гл. ред.: Ф.В. Константинов. Москва: Издательство «Советская энциклопедия», 1960 – 1970.
31. Фуко М. Герменевтика субъекта: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1981-1982 учебном году / Пер. с фр. А.Г. Погоняйло. Санкт-Петербург: Наука, 2007. 677 с.
32. Фуко М. Слова и вещи / Пер. с фр. В.П. Визгин, Н.С. Автономова. Москва: А-сад, 1994. 408 с.
33. Фуко М. Управление собой и другими / Пер. с фр. А. Дьяков. Санкт-Петербург. Наука, 2011. 432 с.
34. Чтение философского текста: материалы круглого стола // ΣΧΟΛΗ. 2007. Т. I, № 2. С. 276-298.
35. Шаулаускас М. П. Контroversия аналитики и герменевтики // Топос: философско-культурологический журнал. 2004. №2 (9). С. 143-160.
36. Эпштейн М. Н. На перекрестке образа и понятия. Эссеизм в культуре Нового времени // Парадоксы новизны: О литературном развитии XIX-XX веков. Москва: Советский писатель, 1988. С. 334-380.
37. Эпштейн М. Н. От знания – к творчеству: Как гуманитарные науки могут изменять мир. Москва, Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, 2016. 480 с.

38. Bakogiani A. Review of Victorian Culture and Classical Antiquity: Art, Opera, Fiction, and the Proclamation of Modernity by S. Goldhill. URL: <http://www.history.ac.uk/reviews/review/1292> (16.12.2017)
39. Beard M., Henderson J. Classics: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2000. 160 p.
40. Blevins J. Review of Hardwick L. Stray C. A Companion to Classical Receptions // The American Journal of Philology. 2009. Vol. 130, No.1. P. 146-150.
41. Classics and Communism: Greek and Latin behind the Iron Curtain / Eds. György Karsai, Gábor Klaniczay, David Movrin, Elżbieta Olechowska. Ljubljana, Budapest, Warsaw, 2013. XIV, 578 p.
42. Disciplining Classics - Altertumswissenschaft als Beruf / Ed. G.W. Most. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002. 280 p.
43. Goldhill S. Victorian Culture and Classical Antiquity: Art, Opera, Fiction, and the Proclamation of Modernity. Princeton: Princeton University Press, 2011. 352 p.
44. Hardwick L., Gillespie C. Classics in Post-Colonial Worlds. Oxford: Oxford University Press, 2007. 420 p.
45. Hardwick L., Harrison S. Classics in the Modern World: A Democratic Turn? Oxford: Oxford University Press, 2013. 520 p.
46. Hardwick L. Stray C. A Companion to Classical Receptions. Malden: Blackwell Publishing, 2008. 506 p.
47. Held D.T. Review on Glenn W. Most (ed.), Disciplining Classics – Altertumswissenschaft als Beruf. URL: <http://bmcr.brynmawr.edu/2003/2003-07-31.html> (16.12.2017)
48. Hitchcock L.A. Theory for Classics: A Student's Guide. Abingdon; New York: Routledge, 2008. 213 p.
49. Kallendorf C.W. A Companion to the Classical Tradition. Malden, Melbourne, Oxford: Blackwell Publishing, 2006. 512 p.
50. Keen T. Reception Theory: some preliminary thoughts. URL: <http://tonykeen.blogspot.com/2009/01/reception-theory-some-preliminary.html> (16.12.2017)
51. Machor J. L., Goldstein P. Reception Study: From Literary Theory to Cultural Studies. London, New York: Routledge, 2001. 393 p.
52. Martin R.P. Review of Classics in Post-Colonial Worlds by Lorna Hardwick, Carol Gillespie // Translation and Literature. 2009. Vol.18, No. 1. P. 93-99.
53. Martindale C. Reception – a new humanism? Receptivity, pedagogy, the transhistorical // Classical Reception Journal. 2013. Vol. 5(2). P. 169–183.
54. Martindale Ch. Reception and the Classics of the Future. URL: <https://www.rhul.ac.uk/Classics/CUCD/martindale05.html> (16.12.2017)
55. Miller P. A. Postmodern Spiritual Practices: The Construction of the Subject and the Reception of Plato in Lacan, Derrida, and Foucault. Columbus: Ohio State University Press, 2007. 270 p.
56. Most G.W. Review on Martindale C., Thomas R.F. Classics and the Uses of Reception // The Classical Review | New Series. 2008. Vol. 58, No. 1. P. 293-295.

ВИСНОВКИ

Відповідно до зазначених завдань дослідження можна виокремити загальні висновки:

1. *Аналіз проблемного кола питань сучасного антикознавства* довів, що антикознавство є комплексним, цілком міждисциплінарним формуванням, усередині якого розгортається епістемологічна криза. Кризові лінії розриву пролягають по внутрішній методологічній полярності, зокрема, по-перше, у проблемі читання й інтерпретації текстів; по-друге, у доволі жорсткій внутрішньо-дисциплінарній спеціалізації, що замикає антикознавчі дослідження в суворих рамках; по-третє, у зниженні впливу антикознавства на гуманітарне знання в цілому. У дисертаційному дослідженні за допомогою постнекласичних методологій антикознавчі дебати вбудовуються в загальногуманітарну проблемну перспективу, а антикознавство досліджується як історичне формування.

2. Важливий інструментальний потенціал для постнекласичного дослідження антикознавства авторка вбачає в рецептивних тенденціях, розвиток яких спостерігаємо в гуманітарному знанні останніх кількох десятиліть. Тож було *досліджено історіографію «рецепції» як терміна, поняття й концепту*. Словникові визначення рецепції висвітлюють виключно її термінологічно закріплені значення і фактично обмежуються природничими науками та правом, поняттєві межі рецепції в гуманітарному знанні залишаються неосягнутими. Для впорядкування всіх процесів, позначених як рецепція в гуманітарному і філософському дискурсі, було застосовано техніки визначення поняттєвих «множин» (Б. Кассен). Рецепція в гуманітарних прочитаннях виступає в значеннях інтерпретації (у герменевтичних контекстах філософсько-літературознавчих досліджень), критики (у дослідженнях, близьких до публіцистики), сприйняття чи впливу (в історико-філософських, історичних, біографічних дослідженнях). Включення рецепції до широкого гуманітарного дискурсу відбулося саме в методологічному вимірі завдяки німецькій рецептивній естетиці (Г.-Р. Яусс, В. Ізер). Інструментальна лінія, продовжена американською літературною теорією

(Р. Голуб, С. Фіш) та рефлексуючою історичною наукою (Є. Чиглінцев), поглиблюється у філософському опрацюванні рецепції.

3. *Шляхом дослідження філософських побудов, у яких осмислювалася природа гуманітарного знання* доведено, що *перші спроби філософського осмислення цього типу знання відбувалися за часів модерністського повстання проти класичності*, тож криза самовизначення гуманітарного знання збігається із кризою традиційного образу античності, що склався в антикознавстві XVIII-XIX ст. Тогочасне антикознавство зазнає значних змін через реорганізацію в рамках системи гуманітарного знання. Отже антикознавство XX-XXI ст. необхідно досліджувати у нерозривному сполученні з системою гуманітарних наук та її проблематикою. Зокрема, нові акценти в дослідженні антикознавства виявляє проблема єдиних методологічних засад гуманітарного знання, сформульована В. Дільтеєм. Некласична епістемологія нібито розв'язала цю проблему – до гуманітарного знання були застосовані уніфікуючі філософські методології (структуралізм, семіотика, філософія діалогу, психоаналіз тощо), але в постнекласиці споглядаємо повернення до дільтеївської критики через висвітлення неосягнутих некласичним інструментарієм областей. У постнекласичному аналізі антикознавчих методологій ми відштовхувалися від гайдегерівського «демонтажу» традиції, що породжує нові способи оброблення знання.

4. *Для методологічної роботи з антикознавством і окреслення сфери його дії в гуманітарному знанні в рамках дослідження був розроблений теоретичний конструкт «античного проекту»*. У такий спосіб генеалогія знання про античність вивчається у його взаємодії з фактами європейської культури й політики, а також з урахуванням загальних тенденцій розвитку пізнавальних і культуроформуючих практик. Конструкт «античного проекту» дозволяє визначити в сучасному антикознавстві моделі пізнання античності, запущені півтора століття тому, у яких окрім гносеологічного ядра діють позанаукові етичні, аксіологічні й естетичні нашарування. Тільки шляхом філософського осмислення цілісного «античного проекту» можливе всебічне осмислення сучасного стану антикознавства. Питання про рецепцію не можна ставити в рамках «античного

проекту» – воно заперечується самою будовою «проекту» і його способів ведення дискурсу про античність: рефлексія зв'язків з класичним образом античності зсередини «проекту» перетворюється на руйнівну силу й приводить його до самознищення. Тож для впровадження постнекласичних технік до антикознавства необхідно передивитися всю його історію через лінзу «античного проекту».

5. *Через дослідження генеалогії антикознавства доведено, що воно є суто європейським науковим утворенням XVIII-XIX ст., що передувало появі гуманітарного знання.* Перші антикознавчі студії мали міждисциплінарний характер і у власному розвитку визначили перехід від філологічних класичних занять до народження історичної науки, а також від вінкельманівського образу античності до складних і суперечливих образів модернізму. Ключову роль у залученні антикознавства до загального середовища європейського модерну зіграла філософія німецького романтизму. Серед фундаментальних характеристик антикознавчого дискурсу – зовнішні: класичність, взірцевість; внутрішні: плідна конфліктність його філологічної й історичної основ, ностальгійний характер пізнання, примат традиційного над новим і несвоєчасність як потенція до філософування в ситуації сучасності.

6. *У результаті виявлення комплексу зв'язків науки про античність із позанауковими складовими виявлено, що антикознавство як філософсько-наукове осмислення античності складає тільки один з шарів «проекту», до якого також входять доктрина класичної освіти (Bildung) у якості цільової причини та естетико-аксіологічна гуманістична складова, що відповідає його нормативним функціям.* Уявлення про античність сьогодні є продуктом взаємодії як наукових, так і позанаукових нашарувань «античного проекту». З огляду на ряд причин, зокрема, значне послаблення освітньої частини проекту та загальний сумнів у його взірцево-гуманістичній ціннісній складовій під тиском загальносвітових потрясінь, як от світові війни, геноциди, тоталітарні режими, випробування атомної й ядерної зброї, образ античності, організований «античним проектом», все складніше вбудовується в сучасну ситуацію пізнання й дослідження.

7. *На основі експлікації внутрішніх характеристик антикознавства*

окреслено можливості його філософського застосування. На філософський погляд, антикознавство є проблематичною дисципліною в організації гуманітарних наук. Проблемність антикознавства у науковому пізнанні ХХІ ст. полягає в його надмірному навантаженні позанауковими частинами «античного проекту» – фактично весь «проект» тепер зщулюється до єдиної області або, скоріше, до декількох субдисциплін історичної і філологічної галузей гуманітарного знання. Філософське антикознавство намагається включити елемент саморефлексії до антикознавства, але також залишається проблематичним через те, що не може відмовити мові «античного проекту» для втілення Bildung. Попри все, у серці «античного проекту» зберігається потенція філософського виходу за його власні межі – саме її використовує Ф. Ніцше, коли вказує на істинне місце філолога. Ця потенція розкривається через остаточне полишення сучасності, першим кроком до якого виступає відстороненість за допомогою вивчення античності.

8. *Сучасні антикознавчі конфлікти було розглянуто на мета-рівні, в термінах контраверсії аналітичного і герменевтичного (С. Крічлі, М. Шаулаускас) філософського знання.* В такий спосіб поляризацію антикознавства розтлумачено на філософському рівні. За допомогою оптики «античного проекту» й контраверсії філософського знання, розглянуто окремий випадок антикознавчого конфлікту в пострадянській науці: «культурологічну» школу пізнання античності (О. Лосев, С. Аверінцев, О. Міхайлов) досліджено в якості пізньорадянського повернення до «античного проекту» в рамках «політики збереження», що постає філологічною відповіддю на радянську «політику знищення» (Н. Брагінська) – у цьому контексті боротьбу представників аналітичного антикознавства із представниками «культурологічної» школи можна звести до очищення антикознавчої методології від рудиментів «античного проекту». Водночас радянське «античне дисидентство» завдяки відновленню зв'язків з античним проектом виявляє евристичний потенціал антикознавства.

9. *Шляхом розташування антикознавства в ракурсі постнекласичної проблематики було прояснено кризові процеси у філософсько-гуманітарному фундаменті та проблемність включення антикознавства до постколоніального*

дискурсу. Ретельно переглянутий, «античний проект» призводить до віднаходження точок розриву між сучасним антикознавчим і загальногуманітарним дискурсом. Серед них, по-перше, нерівномірне співвідношення антикознавства та існуючої епістемологічної моделі постнекласичного знання. Згідно з концепцією «теплого» і «холодного» гуманітарного знання (О. Афанасьєв), ті його «холодні» зони, що наближаються до точного знання, слід називати саме гуманітарними науками, водночас його «теплі» зони, що охоплюють мінливіші та складніші процеси, належать до гуманітаристики. Гуманітарне знання в постнекласичній перспективі групується навколо «холодних» областей, при тому його «теплі» області часто залишаються непрочитаними – у цій ситуації «античний проект» зберігає периферійний вплив на гуманітарні науки. По-друге, вагомою силою постнекласичної гуманітаристики стає постколоніальний дискурс, що пропонує нові способи перевірки «античного проекту» – таким чином виявляємо в його фундаменті сліди європоцентризму, елітарності, імперіалізму і т. ін.

10. *У результаті постнекласичного дослідження міждисциплінарності в рамках британсько-американських студій з класичної рецепції (Classical Reception Studies) та поглиблення їхніх технік встановлено методологічний потенціал рецепції.* У зазначеному напрямку досліджень рецепція постає головним інструментом нового способу пізнання античності з урахуванням усіх можливих її прочитань. Головні теоретики Classical Reception Studies не погоджуються в єдиному означенні рецепції, тож потенційно вагомий напрямок розпадається на окремі польові дослідження типу case studies. Для поглиблення прочитання рецепції авторка дисертації застосувала постнекласичні техніки термінологічної роботи – через співвіднесення з поняттями традиції, спадщини, впливу, запозичення встановлено нову концептуальну глибину рецепції в постнекласиці. Рецепція як вельми важливий інструмент постнекласичного дискурсу пов'язана з новою хвилею методологічної уваги до суб'єкту й остаточною втратою довіри до прозорого сполучення з минулим. Ця чутка, сприйнятлива методологічна техніка єдина спроможна схоплювати швидкоплинні коливання, що полягають у

фундаменті великих змін. Зростання й закріплення рецептивних тенденцій відбувається через нові форми осмислення традиції в її складності й багат шаровості. Отже важливою для повноцінного оформлення рецепції в якості постнекласичної методологічної техніки є обробка різноманітних історичних реконструкцій, за допомогою яких відбувається не тільки розширення меж і розстановка нових інструментальних і смислових акцентів у гуманітарному знанні, але й методологічне самозбагачення. Усі ці процеси спостерігаємо в роботі з «античним проектом» у Classical Reception Studies. Дисертаційне дослідження розкриває інструментальний потенціал концепту рецепції в контексті використання постнекласичних методологічних технік у дослідженні античності в ракурсі саморефлексії гуманітарного знання.